НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIÉTÉ DES SCIENCES
SCHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка

Том CLXI

Збірник Філологічної Секції

т. 24

НЬЮ ЙОРК — ПАРИЖ
1953.

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

т. 24.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIÉTÉ DES SCIENCES
SCHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

MEMOIRS

OF THE
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

VOL. 161

Collected Papers by The Philological Section
vol. 24

NEW YORK – PARIS
1953.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

ТОМ 161

Збірник Філологічної Секції

т. 24

НЬЮ ЙОРК — ПАРИЖ
1953.

Edited with support of The East European Fund, Inc. New York.

Printed by "America", 817 N. Franklin St., Philadelphia 23, Pa.

ВСТУП

В цьому томі поміщено праці обговорені на наукових засіданнях Філологічної Секції та затверджені до друку між 1947. та 1953. рр.

У двох перших працях застосовано історичний підхід до питання, як творилась літературна мова на тлі народної стихії:

Кость Кисілевський визбирав мовні народні особливості, що всякли в богослужбову пам'ятку XII. і наступних сторіч, знану під назвою „Кодекс Ганкенштайна", збережену в рукописному відділі Австрійської Національної Бібліотеки у Відні. На їх основі довів, що цей рукопис своєю графікою, фонетикою, морфологією, синтаксою та лексикою належить до галицьких пам'яток старої доби. Помилки писарів проти церковнослов'янської мови та інші особливості, наведені з оригіналу, свідчать, що існувала староукраїнська редакція пам'яток з народними прикметами.

З технічних причин фотоцинкографовано працю. Додано до неї чотири світлини, виконані відділом Австрійської Національної Бібліотеки у Відні.

Василь Лев подав у праці „Мова поетів Руської Трійці" систему тієї літературної мови, що в першій половині XIX. ст. появилась у творах Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича і вплинула на тодішніх і наступних галицьких письменників, до Івана Франка включно. Мова „Русалки Дністрової" з 1837 р. об'єднює дві системи — українську літературну, започатковану Іваном Котляревським у 1798 р., та галицьку народну. Автор побудував свої висновки на багатому доказовому матеріялі.

„Франкові переклади з античних мов" Михайла Соневицького показують науково-перекладну робітню письменника та подають нові дані про недруковані переклади з останньої доби його творчости, між 1900 і 1916 рр., коли то він безперервно займався перекладанням Плютарха, Гесіода, Герондаса, Теокрита, Гомера і інших. Дотепер то було неторкнене поле, а Франкові переклади лежали в архіві. Щойно ця праця висвітлює багато нових, незнаних досі питань з Франкової творчости.

В останній частині поміщено тут праці з літературознавства:

в одній з них Володимир Радзикевич розглядає перший прозаїчний твір Івана Франка п. з. "Петрії і Довбущуки". Ця повість виявляє вплив світових романтиків і демократичних ідеалів.

Микола Глобенко подає в своїй праці п. з. "Шевченко в совєтському літературознавстві" основні тенденції у трактуванні поета, від вульґаризаторів типу Коряк-Річицький до офіційних тез ЦК КПбУ з 1934 і 1946 рр., що намагаються втиснути його в "загальноросійську" історичну та історично-літературну схему. Автор показує тернистий шлях шевченкознавства в СССР.

До всіх праць додаємо іншомовні резюме для зазнайомлення з ними чужих читачів.

INTRODUCTION

This volume contains articles which have been presented at the meetings of the Philological Section and accepted for publication between 1947 and 1953.

The first two articles deal with the historical approach to the question of the formation of the literary language in Ukraine on the basis of the folk element:

Constantine Kysilewskyj has collected the popular linguistic peculiarities of a religious monument of the XII and later centuries, known as the Codex of Hankenstein, preserved in the manuscript division of the Austrian National Library in Vienna. Through these he has shown that this monument in its hand, phonetics, morphology, syntax and vocabulary is a Western-Ukrainian monument of the ancient period. The mistakes of the writers in the Church Slavic language and other peculiarities introduced into the original, serve as proof of the existence of a special ecclesiastical Ukrainian tradition containing folk elements.

Wasyl Lew in his article the Language of the Poets of the Rus'ka Triytsya has given a survey of the literary language of the Western-Ukrainians as shown in the XIX century in the works of Markian Shashkewych, Yakiw Holowats'kyj and Iwan Wahylewych which exerted an influence on all the contemporary and later writers including Iwan Franko. The language of the Rusalka Dnistrowaya in 1837 united two systems: the Ukrainian literary language begun by Iwan Kotlarews'kyj in 1798 and the Western-Ukrainian folk speech. The author bases his conclusions on a mass of examples.

The translations from the ancient literatures by Iwan Franko are handled by Michael Sonewyc'kyj. These show the poet's method of work and give new facts about the unprinted translations from the last period of his production between 1900 and 1916. In this time he translated Plutarch, Hesiod, Herondas, Theocritus, Homer, etc. This field of Franko's activity has never been handled, but his translations were preserved in the archives. Therefore this article explains many new and unknown features of the literary activity of our poet.

In the last part of this volume the articles are dedicated to questions of literature:

Wolodymyr Radzykewych considers the first prose work written

by Iwan Franko under the title "Petrii and Dowbushchuky." It was a novel in the romantic spirit, but with an expression of those democratic ideals which were proclaimed by Michael Drahomanov and Ostap Terletz'kyj. The author analyzes the creative motives and history of the creation of this work.

Mykola Hlobenko considers in his article "Shevchenko in the Soviet literary study "the fundamental official tendencies in the treatment of the national Genius beginning with the vulgarizers as Koryak and Richyts'kyj, through the official theses of 1934 and the endeavours to place him in the general Russian scheme of Literature, to the last days. The author shows the thorny way of the development of Shevchenko study in the Soviet Union.

We have added also short resumés in other languages, so as to acquaint the scholarly world with our philological and literary problems.

EINFUEHRUNG

Im vorliegenden Bande erscheinen die Abhandlungen, welche auf den Sitzungen der Philologischen Sektion besprochen und in den Jahren 1947—953 zur Veroeffentlichung genehmigt wurden.

In zwei ersten Abhandlungen wurde das historische Verfahren zur Frage, wie die ukrainische Schriftsprache auf volkstuemlichen Elementen gebildet wurde, angewendet.

Konstantin Kysilews'kyj verzeichnete die sprachlichen Volkselemente aus dem rituellen Denkmal des XII und nachfolgender Jahrhunderte, welches unter dem Namen „Codex Hankensteinianus" in der Oesterreichischen Nationalbibliothek in Wien aufbewahrt wird. Auf Grund jener Elemente hat der Verfasser nachgewiesen, dass dieses Denkmal durch seine Graphik, Phonetik, Morphologie, Syntax und Wortschatz zu den altukrainischen Denkmaelern aus Galizien angehoert. Die Fehler der Schreiber gegen die kirchenslavische Sprache und andere Eingentuemlichkeiten, welche aus dem Original angefuehrt wurden, beweisen, dass im Altertum eine ukrainisch-kirchenslavische Redaktion der Denkmaeler existierte. Aus technischen Gruenden wurde die Abhandlung photozinkographiert. Vier Lichtbilder, welche von der Abteilung der Oesterreichischen Nationalbibliothek aufgenommen worden sind, wurden beigefuegt.

Wasyl Lew behandelt in seiner Arbeit ueber die Sprache der Dichter, welche „Rus'ka Trijc'a" (Ruthenische Dreieinigkeit) bildeten, das System jener westukrainischen Literatursprache in Galizien, welche in der ersten Haelfte des XIX Jahrhunderts in den Werken von Markian Schaschkewytsch, Jakiw Holowatz'kyj und Iwan Wahylewytsch angewendet wurde und auf die damaligen sowie auf die spaeteren Schriftsteller, einschliesslich Iwan Franko, ihren Einfluss ausgeuebt hatte. Die Sprache der „Rusalka Dnistrowaja" aus dem Jahre 1837 vereinigt zwei Systeme, und zwar das ukrainische-literarische, das von Iwan Kotlarews'kyj im Jahre 1798 eingefuehrt wurde, und das galizisch-volkstuemliche. Der Verfasser stuetzte seine Folgerungen auf reichem Beweismaterial.

Die Uebersetzungen aus den antiken Sprachen von Iwan Franko, verfasst von Michael Sonewytz'kyj, zeigen das Uebersetzungsstudium des Schriftstellers und geben neue Kenntnisse aus der Uebersetzuns-

taetigkeit seiner letzten Lebensperiode, in welcher er fast ununterbrochen mit Uebersetzungen aus Plutarch, Hesiod, Theokrit, Homer beschaeftigt war. Bis jetzt war dies ein unantastbares Feld und die Uebersetzungen befanden sich im Archiv.

Der zweite Teil des vorliegenden Bandes enthaelt die Abhandlungen aus der Literatur. Wladimir Radzykewytsch behandelt das erste Prosawerk von Iwan Franko unter dem Titel „Petrii und Dowbuschtschuky," eine Erzaehlung, welche den Einfluss der romantischen Schriftsteller und der demokratischen Weltanschauung beweist. Der Verfasser analysiert die schoepferischen Motive der genannten Erzaehlung und berichtet ueber die Entstehung des Werkes.

Zuletzt zeichnet Mykola Hlobenko in seiner Abhandlung unter dem Titel „Schewtschenko in der sovietischen Literaturkunde" die Hauptlinien der Behandlungsweise des Dichters, von den vulgaeren Kritikern angefangen, bis zu den offizielen Thesen des Zentralkomitees der kommunistischen bolschewistischen Partei der Ukraine von den Jahren 1934 und 1946, welche den Dichter in das „gemeinsam-russische" Schema einzupressen bemueht sind. Der Verfasser zeigt den Dornenlaufbahn in der Behandlung der Schewtschenko-Kunde in Sovietunion.

Zu den Abhandlungen werden auch kurze Zusammenfassungen in verschiedenen Sprachen fuer fremde Leser beigefuegt.

Кость Кисілевський

КОДЕКС ГАНКЕНШТАЙНА - СТАРОУКРАЇНСЬКА ПАМ'ЯТКА

ВСТУП

Кодекс Ганкенштайна -то замітний і складний твір середньовіччя. Його заголовок ВОСМОГЛАСНИК, поміщений на першому, пізніше доданому листку, не відповідає вповні різноманітному змістові рукопису. Його первинне письмо відсвіжене в полинялих місцях тексту та при тому збагачене новими помилками. Його історія тільки здогадна.

Склад Кодексу вказує на те, що це книга богослужбового характеру, вживана вчасно для потреб Церкви. Його мова потверджує здогад,що це відпис із старого оригіналу,зроблений руками західніх українців між XII і наступними віками.

Досьогочасні досліди над цією пам'яткою не дали повного образу її особливостей, хоч поруч багатьох коротких заміток про неї та описів маємо теж декілька розвідок і статтей про її зміст і мову. Найстарша з них - то некритична студія самого її власника Йосипа Ганке фон Ганкенштайн, бібліотекаря в Оломуці, від якого походить назва пам'ятки.

Ще в 1804.р. видав він у Будапешті об'ємисту рецензію п.з."Rezension der aeltesten Urkunde der slavischen Kirchengeschichte,Litteratur und Sprache", в якій намагався доказати, що ця пам'ятка старша від перекладів св. Кирила і що походить з VIII ст.Оначе його докази засвідчили великі недостачі філологічного та палеографічного знання у самого автора.

Другий з черги, Йосип Добровський подав опис Кодексу у своїх "Institutiones linguae slavicae dialecti veteris".Vindobonae.(1822).На основі важніших прикмет він означив його як пам'ятку з XII-XIII ст., що походить з Руси.

Франц Міклосіч користав з Кодексу тільки для порівняння з мовою літописів у своїй розвідці п.з.: "Ueber die Sprache der aeltesten russischen Chronisten, vorzueglich Nestor's. Wien 1885.

Його підхід до Кодексу в основі не задовільний. По - перше, він покликається на здогад Добровського щодо походження пам'ятки та приймає його без застережень:

"Wir werden nun die in den Abschriften Nestor's vorkommenden Eigentuemlichkeiten,soferne sie die Laut- und Formenlehre betreffen,anfuehren, und bei jeder untersuchen,ob sie in Nestor und in dem nach Dobrovsky (Institt. XXVII) im dreizehnten oder zwoelften Jahrhundert in Russland geschriebenen Codex Hankensteinianus der Kaiserlichen Hofbibliothek consequent eintritt, oder ob nicht in einzelnen Faellen auch die altslovenische Re-

gel beobachtet wird."(op.c.4-5)

Подруге, хоч у цитатах Міклосіча береться до уваги виключно тільки головний текст Кодексу,а проте заключення його відносяться до цілої пам'ятки, що має також бічний, молодший текст.Тому його твердження помилкові щодо: I/ повноголосу; 2/ вживання О замість Є."Im Hankensteinianus ist diese Erscheinung nicht wahrzunehmen."(op.c.IO)

Потретє,Міклосіч не перевірив як слід виписок з Кодексу та не вишукав характеристичних прикладів навіть з головного тексту,напр. у його розвідці нема згадки про: I/ вживання ЖЧ на місці ЖДЖ, бо на його думку є тут постійне ЖД: ИЖДИТИ, ИЖДЕНОУ,РАЖДЕЖЕНЬ...2/ випад В ;3/ форми прикметника -ОѢ,-ОГО / op.c. 34,38/

Не відповідає дійсності його твердження про Ѣ."Im H. wird Ѣ nicht ausgestossen." Не правдиве теж його твердження про сплутування Ѣ-И,Ы-И,що буцім то їх нема тут /op.c.23,27/. Врешті поруч неправдивих бувають у нього неточні дані, напр. СЕМЬ замість СѢМЬ, Ж замість ЖД, що постійно тут виступає/op.c. 32/; насправді на сотки прикладів з Ж тільки виїмково буває ЖД.

Супроти недостач у праці Міклосіча та браку монографічної розвідки про наш Кодекс уже здавна виявлялася потреба заповнити прогалину в історії української мови.Бажав цього покійний проф. Степан Смаль Стоцький,що в своїй розвідці"Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus" Відень,1886.р. торкнувся тільки однієї сторінки цієї пам'ятки, а саме змісту, застерігаючи собі на майбутнє дослідження палеографії та мови. На превеликий жаль не виконав того.Також праця Стоцького не вирішила всіх подробиць, напр. порівняння восьмигласників з різних віків і різних редакцій не висвітлило старовини Кодексу."Безвартісні" записки на краях Кодексу свідчать про те,що пам'ятка зберегалась на українській землі, бо мова їх українська.

Врешті треба згадати мою дисертацію "Ueber die sprachlichen Merkmale der altukrainischen Denkmaeler des XI -XIY Jh. mit besonderer Ruecksicht auf Codex Hankensteinianus". Відень 1912. Вона залишилась у рукописі через воєнні події. Та проте мій дальший дослід дав змогу поширити доказовий матеріял та використати його .

ЗМІСТ ПАМ'ЯТКИ

Кодекс Ганкенштайна - то збірник,що містить у собі частину скороченого восьмигласника та скорочений анфологіон без закінчення. В цілій пам'ятці замітні перш за все три частини, що різняться між собою віком,тобто А головний, Б побічний текст, В додані два листки,з чого тільки три сторінки,абв записані. Ця остання частина наймолодша і свідчить, що її писар був неосвічений. Йому теж, правдоподібно, завдячуємо відновлення

сторінок,що мали полиняле або знищене письмо,а може цілого головного тексту.

До восьмигласника або октоїха належить: вісім скорочених канонів та недільні утренні богослужби, шість буднів, дописки на краях, окремо зібрані воскресні кондаки.До анфологіона - двадцять два апостольські діяння і послання, тридцять дві євангелії на будні, неділі й важніші свята,канони пророкам,апостолам, святим отцям,мученикам і мученицям,преподобним, устав богослужби,-- що зветься тут " СНАКСАРЬ", та доповнення до канонів:сідалні,антифони і стихири.Окремо стоїть "МОЛИТВА"на прогнання злого,що не має нічого спільного з текстом Кодексу . Вона поміщена між дописками в частині Б.

Цей зміст зближує нашу пам'ятку до найстарших бого - службових книг,що містили найпотрібніші частини богослужби й тому були скорочені. Звернув на це увагу С. Смаль Стоцький,прирівнюючи пам'ятку з грецькими та церковно - слов'янськими октоїхами.Він запримітив, що в слов'янських рукописних октоїхах немає Канону Богородиці; що також і в нашій пам'ятці немає сідалних після третьої пісні та кондака й ікоса після шостої пісні; що будні канони в нашому Кодексі не подвійні;що ця частина Кодексу відповідає змістові книги,що зветься у літописі ОХТАИКЪ. Також і частина з анфологіона представляє коротшу форму як грецькі анфологіони, бо нема тут стихир і подвійних канонів.З апостольських діянь і послань є тут такі виїмки, що їх подаємо за С.Смаль Стоцьким:

I/з послань:I.до коринтян,I,I8-24; IУ,9-I6;XII,27 - 3I; XIII,I-8; XIУ,20-25; XУ,I-II; II. до коринтян:УI,I6-I8;УII,I; до галатів III, 23-29; IУ, I-7; до ефезців : УI,I0-I7; до филипійців II,5-II; I _ до солунян IУ,I3-I7, II - до Тимофея II,I-I0; до Тита II,II-I4,III,4-7; до євреїв II,2-I0; УII,7-I7,26-28; УIII,I-2; послання Якова: У,I0-20.

2/ Апостольські діяння: I,I-I2; II,I-II; XIУ,6-I7 ; XIX,I-8.

3/ З євангелій увійшли тут: Матея II,I-23; III,I3 - I7;X,I; 5-8; XI,2-I5,27-30; XIII,24-30,36-43; XXIII,29-39; XXУIII,I-20. Марка:III,I3-I9; УIII,34-38; IX,I;X,24-34; XУI,I-20. Луки: II,23-40; IУ,22-30; УIII,43-48; IX I; X,I-I2,I6-2I,38-42; XI,27-28; 24,I-53. Йоана:I,I-I7, У,24-30,УII,I4-53,УIII,I2; X,9-I6; XУ,I7-27; XУI,I,2.XX I-32; XXI,I-25.

У "СНАКСАР-і" згадуються під 2.травня і 24. червня-- святі Борис і Гліб, а під I.жовтня Свято Покрови в частині Б.

ВИГЛЯД ПАМ'ЯТКИ

Кодекс Ганкенштайна - то пергаменовий рукопис з уставним письмом, з недавнім латинським написом на хребті Officium temporaneum ecclesiae ruthenicae saeculi IX... Пам'ятка має 287 листків первинних та 2 молодші, встав-

лені на початку книги. Оправа з дощок, потягнених шкірою, без оздоб, з рештками відтисків і спиначок. Кодекс находиться у віденській національній бібліотеці між слов'янськими рукописами.

ГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТКИ

Письмо пам'ятки кириличне, уставне, в шіснадцятирядкових стовпцях, що мають приблизно 19 цм висоти та 11 цм ширини, чорне з киноварними ініціялами, трохи більшими, як інші букви. Єдина оздоба на початку книги - то два, сплетені вужі з головами звірів. Заставок і кінцівок немає. Заголовні букви канонів та евангелій великі. Береги книги здебільшого записані письмом молодшого походження дбайливої форми. Найменше мистецькі три перші сторінки. Букви в головній частині А виконані дбайливо. Їх форма-- круглувата. Бічний текст Б має переважно молодші форми буков. В третій частині В букви незугарні. Скорочення-рідші в А, зате часті в Б, головно в СНАКСАР-і.

Друга частина Кодексу не однородна графічно. Поруч письма, що в більшості дописок виявляє постійно ту саму руку, маємо ще декілька інших характерів, напр. на листках 5а/а-то права сторона/ --9а.: Молитва къ Господу Богу нашему на отогнаньє, а далі степенн-і та антифони. Їх письмо гостре, скуплене; на листку 53а,б-- букви вищі й більші, як деінде. На листках 154б -186б поміщено устав богослужб з написом " СНАКСАРЬ", що його письмо замітне своїм почерком, зближеним найбільше до письма молитви на відігнання злого, хоч все таки іншої руки. Також тут стрічаємо багато дописок та поправок у тексті, іноді полинялих та невиразних, напр. дописки на листках: 4а,б, 41а,48а,51а, 59б,72б,73б; відновлення: 1б.....

ПОМИЛКИ в ПАМ'ЯТЦІ. МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ.

Наша пам'ятка - то відпис із старшого оригіналу. Вказують на те, між іншими, також деякі помилки в тексті. Можна їх поділити на такі групи: 1/ помилки, що свідчать про техніку рукописання та про рівень освіти писаря; 2/ помилки основані на говорових прикметах писаря. Щодо першої групи, то треба підкреслити звички давніх писарів. Відписуючи з оригіналу, вони намагалися зберегти точно всі його технічні прикмети. Подібно робили теж писарі нашого Кодексу. Якщо не можна було відчитати деяких буков в оригіналі, тоді писали подібні щодо розміру. Звідци походять деякі недоречні слова в пам'ятці. Писар не вглиблявся у зміст, натомість намагався зберегти форму. Сумнівні букви мають звичайно над собою крапку, що не різниться родом чорнила від тексту. Це вказує на походження від однієї руки. Друга група помилок характеризує

ви. идєжєосимитъ
тисѧвѣтъ. тоуѩпо
кои .·.
Сѣньєтоуюєъвѣмъ
єтаѩ. нєкрьниноу. и
єкрьнижализаконоу.
иблагодати. токо
юкоѿпоустѣдастъ
сѧ. ѿправьданиїи
мъ. крьвипокъпа
СИНАКСАРЬ щиианистъвиигоурѣ
капрѣутаѩ .·.

[illegible]

мову пам'ятки. Вона в основі церковнослов'янська з українськими прикметами.

В ділянці фонетики це проявляється так:

I/ нема тут уже юсів із старими звуковими значеннями. Заступили їх: У,ІА;

2/ букви Ъ,Ь не мають теж своїх давніх значень; у положеннях слабих не раз пропущені, у міцних заступлені : О,Е,напр.

а/А: ИЗ ГРОБА 4б,ИС ТЕБЕ 5а,6а,СТВОРИВЪ 8а,СКРОВИЩА 43а

Б: СКРУШЫШЕМУ 73б,СБЕСПЛООТНЫІМИ 73б, СДѢТЕЛЮ 73б, але: ДОЛЪЖНО I26а

б/А: НАЧАТОКЪ 63б,I49б,ВѢНЕЦЬ 26а, 247б,257б

Б: КРЪПОКЪ 4а, ЛЕСТЬ 25б, ЧЛВКОЛЮБЕЦЬ 23б

В: ВОСПОІЕМЬ а, ВОЗРАДОУІЕТЪСА в, ДВЕРЬ а

3/ Староцерковнослов'янські групи ТРЪТ,ТЛЪТ,ТРЬТ,ТЛЬТ виступають у подвійному виді:а/ ТЪРТ,ТЪЛТ,ТЬРТ,ТЬЛТ, б/ у повноголосі:ТОРТ,ТОЛТ,ТЕРТ,ТЕЛТ,що відповідають сьогоднішньому звучанню:

а/А: ГЪРДѢНИІА I8б, ИСТЬРГНЕМЪ I57а

б/А: СМЕРТЬ/32 рази/,СМЕРТЕНЪ 29б, I9б,БЕСМЕРТЬНЫІИ I9б,45б, ОУМЕРТЪ I94б, СМЕРТЬНАГО 32б, СМЕРТЬНИКЫ I63 а,МЕРТВЬЦЬ I4б,але: МЬРТВЬЦЬ 90б, ОУМЬРШАІА I67б,ВЬВЕРГОУТЬ I58а,ВЕРХОВНИ I34б, ДЕРЗНОВЕНИІЕ 266а, ДЕРЖАТЬСА I88б, ИСПЕРВА Iа, ТОЛКОУЩИМЪ 276а, ОБОЛЧЕНА I32а,ИСПОЛНЬ 30б

Б: ИСПРОВЕРЖЕ 4а,РАСТЕРЗА I4б,ВОЛКОМЬ I39а,ЇСПОЛНЬСА 53б, СКЕРБИ 74б

В: МЕРТВЫХЪ а, ОУМЕРТВИ в

4/ Ъ,Ь бувають рівноважниками О,Е, що вказує на хитку ортофонію цих півзвуків:

А: Достоинъ замість ДОСТОИНО I3б, ВЪЛЕЮ I6а,I8б,23б, АДЪВА I8а, АДЪВИ 2Iб,СЪБОЮ 26б,ИНЪГДА 27а,СТАДЪ 29б, замість СТАДО,ВИНЬГРАДЪ 4Iа, ЖИВЪНОСЬЦЕ 46а,ЖИВЪДАВЬЧЕа 34, ТѢЛЪ I03а, замість ТѢЛО

Б: ВЪЗДАЙЖЬ 57б

5/ Бувають іраціональні О,Е замість Ъ,Ь:

А: КРЪПОКОУ 25а,СПОДОБИЛО ІЕСИ 64а, НѢТЕЛѢНЬНЫИ 5б ЗАБЛОУЖЕШИМЪ I9а,ТЪМЬ і ТЪМЕ 23а, НАШЕ замість: НАШЬ 26 а,б, НЕПОРОЧЕНАІА 75б, ЧЛВКОЛЮБЕЧЕ 79б,I44а,БОСЛОВЕСТВИІА I09а, ІЕСТЕ ПИСАНО I84а

Б: НЕВЬРЕ-СТВЬА I35б, ХЪРОВИМЕСКЪ I4Iб,ЧЮВЕСТВЬНО,б I4I.

6/Бувають теж рідкі сплутування Ъ з Ь:

А: ПЬРВОЗЪДАНАГО 7б, МЪНѢ 60б,МЪЗДОЮ 37а,ЧИНЪМИ б I07,СИЛЪНЪ I2а

7/ Підсилення Ъ,Ь до Ы,И в положенні перед голосними:

А: ПРИІАТЫИ ВЪ ДОМЪ замість ПРИІАТЪ И ВЪ ДОМЪ а, I62,ВѢНЧАЛЫИ ІЕСИ замість ВѢНЧАЛЪ И ІЕСИ I55б,ПОСТАВИЛЫ И-ІЕСИ I55б,МЫ ОУГЛЕМЫИ замість МЫ ОУГЛЕМЪ И I73 а,ДА ПОМАЖЮТИИ замість ДА ПОМАЖЮТЬ И I74а,ВОПРАШАХОУТИИ 226а,ГНЕТІАХОУТИИ 204а,ЦѢЛИТИИ206а,ВРАТИТИИ 206б,ПРИІАТЫИ 227а. В текстах Б і В нема таких прикладів.

8/ Підсилення Ъ,Ь до О,Е у зложеннях та перед голосними:

А: НАДО ВСЬМИ 180б;Б: ЇЗОІСТЛѢНЬА 125б,39б,142б,БЕЗОЛЬСТИ 7а,ѾТОГНАНЬЄ 5а; А: ПЛАЧЕ И 158а,НАШЕИ замість НАШЬ И 26б,ПЛАЧЬ И; В: ѾБОУИМЕТЕ а;тут Ъ-О-ОУ.

9/ Підсилення в зложеннях,А: ИЗИГНАНЪ 74б, Б:ѾБИСТОЯЩЕ 106б.

10/Повноголосі форми стрічаємо зрідка в молодшій частині тексту:

А: нема прикладів,Б: СТЕРЕЖАХОУ 52а,поруч:ИСТРѢЖАХУ 62а,ПЕРЕНЕСЬНЬЄ 182б,184а,БЕРЕЗОЗОѠЛЪ 175а,ВОРОГЪ 108а.

11/ Іраціональні групи графічні,що утворились із сполучення вимови та традиційного письма:ТЪРЪТ,ТЬРЬТ,ТЪЛЪТ ТЪЛОТ,ТЪРОТ:

А:ВЬРЬСТОУ 39а,НА ПЬРЬСИ 194а,ОУТВЬРЬЖАЮЩИ 23а,ѾБЪ-ЛЪКЛЪ ѤСИ 23а, ОЗЪЛОБЛЬНИѢ 30а,Ѿ ПЬРЬСТИ 98б,

Б:Ѿ ВЕРЬСТИ 108б, В: нема прикладів.

12/ Поруч правильних графем з Е маємо тут графеми з Ѣ /Ѥ/. Особливо в Б частині виступають вони у великій масі. Це явище вимагає систематичного обговорення:

а/ Ѣ замість Е в словах, що мають у сьогочасній мові відповідники:1/ і,2/ ʼі:

А: ВЕСѢЛИѢ 68б,229б,ВЪСКРЬСѢНИѤ 39а,60б,61а,66а, ВЪЗНЕСѢНИѤ 232а,ДЪЛГОТЬРПѢНИѤ 49б,ИЗБАВЛѢНИѢ 54б,224а,284а, КАМѢНИѤ 9б, КАМѢНИѤМЬ 210б,КАМѢНЬ 174б,177б, 185б, ПРѢСТОУПЛѢНИѤ 30б, ПОМЫШЛѢНИѢ224а;НЕИСТЛѢНЬЄ б 39./Б/,СМОТРѢНИѤ 17б,СРѢТѢНИѤ 221а

В: ВЕСѢЛИѠМЬ а, ѾСТАВЛѢНЬѺ а

Б: ВЕСѢЛЬѦ 24а, ВОѠСКРСѢНЬЄ 14б,38а,ЇЗОЙСТЛѢНЬѦ б 142б, ПРѢОБРАЖѢНЬЄ 195а, ПОВЕЛѢНЬѦ 74б, ТВОРѢНЬѦ 26б.

Інші приклади:А:МАТѢРИЮ 82б, НЕИЗМѢНЬНО 8б,НѢ/7 раз/ СѢМЬ замість СЕДМЬ 175б,СѢМЪ /СЕМЬ/ 166б,178а,ШѢСТЬ 206б; В: НѢМЬ а.

б/Згідно з традицією:

А: БЛГОВОЛѢНИѤ 60а, БѢЗДЬНѢ 252а, ВѢЩЬ 280б,ВСЕДЕРЖЇТѢЛЬ 195б, ДѢБЕЛЬСТВѢМЬ 8б, ДРѢВЛЕ,ДРѢВЛЬ 280б,ДѢЛАТѢЛЬ 214б, ИЗБАВИТѢЛЬ 239а,ЗАКОЛѢНИѤ 54б,МЛАДѢНЬЦА б 275,МѢЧЬ 214а, НЕИЗДРЕЧѢНЬНО 248б,266а,НѢТЬЛѢНИѤ 50а , ОСАЖѢТЕ 185а, ПАДѢНИѤ 224а,РОДИТѢЛЬНИЦЕ 80б,СЛОВѢСЪ 83а,СЕЛѢНИѤ 249а,СВѢДѢТѢЛЬСТВО 227а, СПСѢНИѤ 223б,СПСИТѢЛЬ 219б,ТРИДНѢВНО 36а,ОУЧѢНИѤ 230а

Б: БѢЗДЬНУ 122б,БЛГОВОЛѢНЬЄ, БЛГОСЛОВЛѢНЬЄ 61а,ЗАКОЛѢНЬЄ 4б,50б,БЛГОВѢЩѢНЬѦ 96а, ВСЕЛѢНЬЄ 93б,ВѢЛЬМИ 7б, ВѢЛЬЮ 16а, ЗАПРѢЩѢНЬЄМЬ 39б, ЗѢМЛЬНИЇ 115а,ЗНАМѢНЬЄ 131б,ЇЗБАВЛѢНЬЄ 96а, ДУШѢВНАГО 108а,ДХНОВѢНЬЄМЬ 148а,ДЕРЗНОВѢНЬЄМЬ 41а,ЗАСТОУПЛѢНЬЄ 70б,ЛЮБЛѢНЬЄМЬ 42а,ОСТАВЛѢНЬЄ 93б, ПРОЩѢНЬЄ 49б, РОДИТѢЛЬ 195а,СОГРѢШѢНЬЙ 107а,ОУСПѢНЬЄ 74б.

В: БѢЗАКОНИѢ б,БѢСКВѢРНЫИ в, ВСѢМИРѢОУЮ а,ВѢЧЕРНАѢ а, ИЖѢ б, НЕМЖѢ в, НѢИЗРѢЧЕННО б, ѾЧѢ а, ЧѢРТОГА в.

13/ В молодшій частині Б маємо приклади на Ѥ за Е :

ПЛЬНІЕНЬ БЫ 16б,СЪХРАНІЕНЬ 17а,ВЪЗНІЕСЪСА 95а,ПОНІЕСЛЬ 170а, поруч ПОНЕСШИ 4б, ГРІЕЗНЬ 142б, ЗЛІЕГША 158а,ПРІЕДЪ 108а, РІЕКШИХЪ 53б, ЗАТВОРІЕНЬ 28б,ЖІЕЗЛЬ 126а,НУЖІЕНѢ 7б,БЛАЖІЕНЬ 53а,ПРИЛЬЩІЕНЬ 72б, КНАЗІЕМЬ 145б,ВЪЗВЕДІЕНЬ 4б, 145б,ЗОВІЕМЬ 38а,/тричі/,ПІЕТРЪ 52а,РЕЧІЕМЬ53 б, ПРІГВОЖДІЕНЬ 72б, 105а, ПРОБОДІЕНЬ 132б, ЖИВІЕМЬ 135 б,ѾВЕРЖІЕМЬСА 135б

14/ Замітною прикметою пам'ятки є вживання Е замість Ѣ:

А: НЕИЗМЕРЬНЫИ 3а, НЕПРЕСТАНЬНО 247а, 249а,266б,26 7б,ИМЕТЬ 176б поруч ИМѢТЬ 176б, ОБЛЕЧЕТЕСА 79а,ОБРЕТЕСА 267а, ОБРЕТЪ 254а, ПРЕЖЕ 98б,145а, СРЕДОУ 161а,ТЕЛЕСЕ а 181,177б,ТЕЛЬСЕ 288а,ПРЕ-/20 разів/,К ТЕБЕ /21раз/, ОУ ТЕБЕ 149а, ВЪ ТЕБЕ 269а, КЪ СЕБЕ / 7 разів/

Б: ТЕБЕ в давальному 26 разів,СЕБЕ в давальному 225 а,ГРОБЕ у місцевому,16а,В ТЕЛЕСИ 155а

В: ВЕРНЫМЪ б, ИСТЛЕНЬА б,КРТЕ в, ГРЕХИ в.

15/ Пам'ятка має теж приклади на заміну Ѣ через И та навпаки:

А:СВѢДИТЕЛИ 184б, ВЪ КОРИНФИ 158б,ПРИЗРИ 117б,поруч ПРЪЗРИ 133а,ПРЕЗРИ 135б, ПОДЪПОВЕЛИТЕЛИ 203б,БРАТЬѢ давальний,170 а, поруч БРАТЬИ 172б, ВЕЧЕРѢ 181б поруч ВЕЧЕРИ у місцевому 194а, ВѢРѢ 202б,НЕВЬМЬСТЬМАГО 273а,ѾТРѢБѢ у називному множини 163б

Б: ПРІЖЕ 23б, ПРИЖЕ 74б, 93б, 115б,ПРИЖЬ 94б,122 а, ПРИДЪ 108б, 147 а, ПРИДЪТЕКУЩИІА 114а, ПРИДЪТЕЧ 114а та 35 прикладів із зложеннями ПРИ- замість ПРѢ; МОѢМЪ 189б.

Згадані приклади вказують на переходову стадію вимови Ѣ , в якій воно зближалося то до ⁱе, згідно з південнослов'янською традицією, то до і, згідно з українською народною вимовою.

Замітна форма ВЪСЪВЕРШЕНОУНОУ-ИШЮ ВЪНИДЕ СѢНЬ 5б А. Можна вважати її графічною помилкою, що постала наслідком переносу складів з одного рядка до другого.Але можна теж цю появу узнавати за доказ вимови деяких Ѣ як ОУ.

16/ У пам'ятці виступає теж заміна Ы та И:

А: ВНЫДЕ та ВНИДЕ 186а, ПРѢДАНОУ БИТИ 178б,ВЪЗИДЕа 164, ИЗИДОУТЬ 169а, ВЪЗИДОХЪ 187б,СЛИШАТИ та СЛЫШАТЬ б 158,ОУМЕРШЫМЪ 15б, ВЪНИТИ 181б

Б: ВЗИДЕ 59б,98б.

17/ Після К,Г,Х -Ы поруч виїмкових И,Ѣ,що показують пом'якшення їх:А: Ис КИВОТА 30а,КИТЪ 144а, але КЫТА 8а

Б: МНОѾГИ 53б,ПОКИНУВЫИ 122б, СКИНЫИ 162б,ВЛДКИ 96 а,КИѾТА 206а, але: ВРАГЫ у знахідному множини,НАРЕКЫЙ,ЇЗГЫБШАА 62а, НЕМОГЫИ 104а, ИСПРОВЕРГЫИ 80а.У молодій частині Б: ХѢРОВИМЪ 51а, ХѢРОВИМЬСТѢ 61б.

18/ Пам'ятка знає заміну КР-на ХР- у словах:

А: ХРСТИТЬСА 176б, ХРЬСТАЩАІАСА 173б, ХРЬСТЪ 54а,поруч правильних КРСТИЛЪ,КРЩЕНИІЕ 159а,КРЬСТЪ 63а.

19/ Бувають тут різні евфонічні вставки і приставки, напр. В. І так А: НА ВОУДИЦИ 56б,Б: ФАРАВОНА 113а,В:ВОСМОГЛАСНИК а, СИВОНА а, але: ВЪЗДИЖЕ 2а,б А; ОБЕТЪШАВШАа 142, Б: ѾБИВЪ 40 а , з пропущенням В.

Вставка Д :

А: НЕИЗДРЕЧЕНЬНОЮ 13 б,37 а,54б,РАЗДРОУШИШАСА 17 б,ИЗДРОУКЫ 26а, РАЗДРѢШИВЪША 37б,НЕРАЗДРОУШИВЪ 39а,РАЗДРОУШИВЪ,РАЗДРОУШЫААГО 58б,ИЗДРЕБРЪ 62б,142б,ИЗДРЕБРА-75а,ИЗДРАДЬНОѤ 97а,ИЗДРЕЩИ 111б,ВЪЗДРАДОВАШАЖЕСА 188б;

Б:ИЗДРАДНА 134а, РАЗДРУШНИКА 4б,РАЗДРУШИЛЪ ѤСИ, 49а,ОУЗДРАДУѤМСА 73б,РАЗДРѢШАТИ 133б;

В: РАЗДРУШИИ б.

Вставка Т:

Б: ПОСТРАМІСТЕСА 41б, ПОСТРАМИ 50а.

Вставка И,О,приставки И,О:

А: ИЗИГНАНЪ 74б,Б:СОБИСТОАЩЕ 106б, В:13 БОГОМ а,

А: НАДОВСѢМИ 180б, Б: ЇЗОІСТЛѢНЬА 125б.

20/Правильно вживається в пам'ятці вставне -Л-,хоч є виїмки.

А:ОУѤАЗВЛЕНЪ 9б,БЛАГОСЛОВЛЕНА 12б,-ѤА 51а,ЗЕМЛЬНЫИХЪ 25б, ЗЕМЛА 9б, ПОГОУБЛ'Ю 165б,КАПЛА 34б...

Виїмки: ОУМЬРЩВЕНИѤА 98б, ОУѤАЗВЕНАГО 22а...

Буває теж народна заміна -Л- на -Н-:

А:ВЪ ПРѢЛОМНѢНИИ 182б, НЕТЬНѢНЬНО 54б.

21/ У пам'ятці багато прикладів на тверде -Л- перед -н,-м,-в,-ц;

А: НЕПРѢДѢЛНОѤ 14а, ХВАЛНО 23а,ОУДОЛѢЛНИКЪ 26, б,РОДИТѢЛНИЦЕ 29а,БЕЗНАЧАЛНАГО 38б,БЕЗНАЧАЛНЫИМЬ 105а, СЪБЕЗНАЧАЛНЬ 30б,поруч: БЕЗНАЧАЛЬНА 49а,9а; НЕОПАЛНА , 43а, ДАЛНАѤА 49б, НАЧАЛНИКА 50б, ПОЛНОУ 192а;

Б: ДОБРОДѢТѢЛМИ 1б, ЛВОВОМЬ 9а, НЕРАЗДѢЛНО 25 б, ВСОЛНОЮ 61б, ВСОЛНЫМЬ 62а,СИЛНЕ 39б,107а,ШЕСТОКРИЛНІЇ, 148а, СПРИСТОЛНА 105а,НАЧАЛНИЧЕ 75а,ПРИНАЧАЛНО 105а, РОДИТѢЛНИЦА 140а, БОГОРОДИТѢЛНИЦЕ 132б, 105б,СТРАДАЛЦИ 13 2б,ВСОЛНЫМЬ 142б, ВСОЛНОМУ 125б,СБЕЗНАЧАЛНА 125а,БЕЗНАЧАЛНАА 58б,105а, БЕЗНАЧАЛНАГО 135а,НЕРАЗДѢЛНА 125а, ПЕЧАЛНЫМЪ 114а,СЪДѢТѢЛ БО ВСѢМЪ 51 а...

22/ -В- чергується з -ОУ-:

А:ОУКОУПЪ 48б, але: ВЪ КОУПѢ 232б,ОУТОРИИ 108а, але: ВТОРИИ 109б, ВЪТОРНИКЪ 158а; в чужих іменах:ПАОУЛА 228б,ПАУЛЪ 229а, ПАВЛА 228б, НАВЪЧИВЪ 265б,але: НАОУЧИВЪ 267а;

Б: ВПОВАШЕ 9а,ВЖАСОШАСА 16а, ГА ВПОДОБІШАСА 9а 17а,ВКУШАЁТЬ 12б, ВСІ ВПОВАЩЕІ 8б, ВТЪШѢНЬЁМЬ 13б,ВСЕ--ВПОВАНЬЁМ 15а, ЧЛКОВВБИЇЦА 17а,НАВЧІША 24б,ВКУШЬ 48б,ВМИРАЮ 92а,НО ВЪТРОБА 96а, ВСО ВЪТРОБѢ 40а, ВЪСТРАШІ 104а, КО МНѢ ВХО 94б,ВСѢЧѢНЬЁМЬ 94б,НО ВНИЧЬЖІ МЕНЕ 122а,ВМОРИВЪ 131б,ВПОВАНЬЁ 209б,ВГОТОВА 151б,ВЛУЧИТИ 141б,ВГАШЬШЕ 148б,ВЪ СЛАВУ ВЪВОДІШИ 131б,ВЧѢНЁМЬ 134б,НА ВПОКСОЇН ѢИ ВОДѢ 134б, ВѢНЕЦЬ НЕВЪВАДОМЫЙ 140а,НЕ ВБОАША 148б , НЕ ВДОЛѢЁТЬ 133б, поруч: ОУДОЛѢЁТЬ...

Часто ОУ замість В,напр.

Б: АДАМЪ ОУСТАВЪ 12б, СВѢТЪ ОУ АДЪ 12б,ОУЗМСОГЛЪ БЫ 60б, ОУЗВЫШАЁТЬ 60б,ОУЗЫВАЮЩЕ 59б,СВОЇМЪ ОУСТАНЬЁМЬ 49а,ОУЗРАДУѤЕМСА 73б,ЖИЗНЬ ОУ ГРОБѢ 80а,62а,ОУЗВѢЩАХУ 96а,ОУСТАВЛАЕТЬ 104а,ОУСПСОИМО 105б,ОТЪ СНА ОУСТАВШЕ 107а,ОУСТАША 115б,ОУСПСОЇМЬ 72б, ОУ МИРѢ 90б,ОУ ТРЕХЪ 125а,ОУ АДѢ 90б,ОУСХОТѢВ 148а...

23/ У пам'ятці маємо означення м'якости попередніх: ш,щ,ц,ч,ж.

А:ВЪЗЛОЖЬШЮ I59а, ДШЮ Iа,I24а,I66б,СЛЫШЮ I69а,ПРОШЮ I36б,ПИШЮ I63б,ПРОШЕДШЮ у давальному I58б,ПРИѤМЬШЮЮ 3б.. Б:ДШЮ 53а, РАСПЕНШЮ ТИ СА 58б,В:ПРОЗАБЫШЮЮ а,А:ВЪСПЛЕЩЮТЬ I0б,ГРАДОУЩЮЮ I55б,ѤДИНАЩЮСА у давальному 37а, ИЩЮТЬ I66а, ОТСТОѤАЩЮЮ I79б,ПОСЛѢДЬСТВОУЮЩЮ I77а,СВѢЩЮа I37,СОУЩЮ I58б,ОУТВЬРЖАЮЩЮ I77а,ТРЕПЕЩЮТЬ 70б, ХОЩЮ I37 б, I94а, ЛЕЖАЩЮ I92а...А:ПОМОЩЬНИЦЮ 7а,ЦРЦЮ И ВЛДЧИЦЮб 7,МОЛЬБНИЦЮ 25б, ХОДАТАИЦЮ 78а, ХЛАДОДАВИЦЮ 68а, БДЦЮ б 26,43а,65а,ДВЦЮ 43а, ВЕЛИЧАЮ I25а, КРИЧЮ I30а,ПЛАЧЮСА а II8, ЧЮДО 45а ВИЖЮ I89а, ВЪСХОЖЮ I87б, КОЖЮ 35б,ООДЕЖЮа 5, I74б, СОУЖЮ I69а, СТРАЖЮЩА 37а

Б: ПЛАЧЮЩЮСА 6Iб, ХОЩЮ 60б,СОУЩЮ 6Iб,ПОСПѢВАЮЩЮ ЧЮДЕСЫ 52б, НЕЧЮША 57б,ЧЮЖАХУСА 73б,ЧЮДО 50б,ВЧѢНЬЁМЬ I3 4б, ВЪЗВОЖЮ 60а, ООДЕЖЮ I8Iа, ВСЕСЬЖѢНЬЁ I34б,ОУТВЕРЖѢНЬЁ I42а

24/ В чужих словах бувають різноманітні заміни звуків і букв: ОУ замість О; О замість А; О замість ѤЕ;ОУ, Ю на місці грецького ипсилона. Ці заміни торкаються також деяких церковнослов'янських слів:

Приклади на ОУ замість О:

А: КУЗМЫ I4б

Б: НИКУЛУ 8Iа,НІКУЛАЁ 8Iб,але: НИКОЛАЁ 8Iа,ЁСИФУВИ I55а, КАНУНООМ I75а, АРУНЬ I90б,МОТРУНЫ I6Iа,АПУСТОЛООМЪ I98б; також СКУЗѢ МОРЕ I35б, замість СКОЗѢ,СКВОЗѢ.

В: ООБОУИМЕТЕ а

Приклади на О замість грецького й латинського А:

А:СОТОНОУ 2I6а,ПОЛАТО I46а, ПОРОДѢ 48б

Б:ПОРОДУ I26а,ОЛЕКСЫ I74а, ОЛЕКСО I74а,МАГДОЛЫНИ 6Iб,ОЛЕКСАНДРА I78а,ОКАКЬА I74б,ОГАФЬѢ,ОНАНЬѢ I65б . Поруч того буває евфонічне А,напр. АРАМАТЫ I77б А.

Приклади на О замість грецького И,ѤЕ,Е:

Б: ОРИНЫ I77а,ОЛЕНЫ I77б, ПОЛАГЬѢ I59а,але:ЇЁВА I77а,ЁСИФЪ I6а, ЁСИФУВИ I55а, ЁСИФА I75а.

Приклади на заміну ипсилона:

А: ФРОУГИИ 234б,ГОУМЬНА 272б, КУПАРИСЪ I23а,ЗМУРНОУ 2I9а,АСЎРОВО 224а,МУРОНОСИЦА 39а,50а,МУРА 92б,МУРО I23а, МУРА 92б,МЎРЪМЬ 5Iа,ЕГУПТѢ 235а,ѤЕГУПЕТЪ 237а,КУРИНѢИ 235а,СУМЕООНЪ 223а,поруч СИМИОНЪ 252а, СЕМЕООНЪ б 223.

Б:КУПАРИСЪ I25а,ЄГУПЕТЬСКІ 224а, МЮРОНОСИЦАМЪ I6 а, 38а, ВЪ МЮРѢХЪ 83а, АНУСЬѢ I67а, ЛУКЫРЬѢ I77б,АКУЛИНЫ I79а.

25/ У пам'ятці виступає постійно Ж замість ЖД:

А:НАСЛАЖЕНИѤ 5а, НЕРОЖЕНА I0б,НАДЕЖА 86а, ПРЕЖЕ 98б, I45а, СТРАЖЕТЬ 205б, ООДЕЖИ 232а

Б:ВСЕОСУЖЕНЬЁ 7а, ЗИЖИТЕЛА 7б, ПОДАЖЬ I07а,ТРУЖАѤМЬСА 26б, ООДЕЖЮ I8Iа, ГРАЖАНЕ I47б, СЪЗИЖЕТЬ 74б, СТРАЖЕШИ 96а,НАДЕЖЮ II4а

В: РОЖЬШЮЮ а, ОУТВЕРЖЕНИѤ б, РОЖЬШАГОСА б,ПОДАИЖѢ а. Поруч цих форм є кілька виїмків: А: ПОБѢЖДЕНИѤ а 33,ПРИГВОЖДЬСА 20а; Б: ДОЖД I74б.

ки. стою апостолу ıасона и сосипатра. и преп. отца нашего мемнона чюдотворца.

в надѣвъшимъ и
го въставша. изъмер
твыихъ. не яша
вѣры. и реченимъ
шедъше въ весь мир
ъ проповѣдаите е
вангелие всеи твари.
иже вѣроуимъ и кр
ститься спасенъ
боудеть. а же не вѣ
тъ вѣры. ωсоуже
нъ боудеть. знамѣ
ниа послѣдьствоу
ющиимъ си соуть.
именемъ моимъ
бѣсы ижденоуть.

В нашій пам'ятці маємо один приклад на ЖЧ замість : ЖДЖ, що є особлившою прикметою пам'яток з України. Цей єдиний приклад находиться в головному тексті на стор. 176 б: ИЖЧЕНОУТЬ.

26/ На початку слів замітна недостача приставного И
А: ЕГУПТЪ 235а, Б: ВЪ ОУГЪ 74б, ѾТ ОВНОСТИ 94б, ОУЛЬАНЫ 166а, ѾТ ОУДОУ 106б / ѾТѦНЮДУ у Львівському Октоїху з 1604.р./

27/ Деякі слова виступають з подвійними голосними:
А: ЖИИДОМЪ 12а, ЖЕНИИХЪ 91б, ГВОЗДИИМИ 66б, СТРСТИИМИ 67а, ѾСОУЖЕНИИѢ 30б, 66а, БЖИИѢ 31б, БЖИИѢ 105б, НАШИИХЪ 87а, 88а, ХРЬСТИѢАНИИ 99а, МОЛЬНИИѢМЬ 100б, К НИИМЪ 158а, НИИХЪ 176а, СОУЩИИѢ 126а, СЪКРОУШИИХЪСА 127а, ВЪПЛОЩЕНИИѢ 243а... Ці подвійні звуки походять, мабуть, з мелодії, що її вживали при співанні канону. Їх нема ані в Б, ані у В частині. Тут навіть скорочено слово: ѾКАНЬНАГО 133б.

28/ Буває теж стягнення голосних:
А: ГАВРИЛЪ 108б, ДАНИЛЪ 280б, АВРАМА 221 б, АВРАМЪ 239а, ИЗИДЕ 252б, ПРИДЕ 21а, 156б, 171б, 231б, ПРИДЕТЬ 7б, 168 б, 232а; В: ПРИМИ а.

29/ В книзі виступає заміна Ч на Ц:
А: ОЦѢСТИЛЪ 66б, ѠЦЬЩЕНИѢ 99а, 281б, ОЦЪСТИ 100а.
Б: ОЦЬЩѢНЬЮ 124б, ОЦЬЩѢНЬѢ 143а, ОЦѢСТІ 81б, ОЦѢСТИЛЪ 92а, ОЦЪСТИ 112а... Поруч таких форм маємо: ОЧИСТОВАНЪ 83а, ОЧИСТИ 122а, ОЧИЩѢНЬА 134а.

30/ Асиміляція МТ-НТ : Б: СемтАБРЬ 164б, поруч СЕНТАБРЬ.

31/ Брак Г в слові: Б: ЄВУ 155а, поруч ЄВГА 16б.

32/ СЛОВО СКЬРБЬ виступає тут у формі: СКЕРБЬ 74б.

33/ Часті стягнення:
С+ Ч --Щ: Б: ЇЩАДЬА 75а
З+Ч--Щ: Б: БеЩІСЛЬНЫІХЪ 113а
С + С --С:Б: ЇСУШИВШЕ 122б, ПРИСТОАЩЕ СТРАХОМЬ замість СЪ СТРАХОМЬ 148а;
З + С--С:Б: БЕСЪМЕНЬНА 124а
С +Ц--Ц:Б: ЇЦЪЛИ 124а.

В ділянці словотвору Кодекс має такі замітні особливості
1/ Наростки -ИѢ,-НИѢ панівні в головній частині пам'ятки поруч рідше вживаних:-ЬѢ,-НЬѢ:
А: БЛИСТАНИѢМЬ 22а, ВЕЛИЧИѢ 147а, ОДѢНИѢ 171 б, ВЪЗМЬЗДИѢ 155а..., але РВЕНЬѢМЬ 89а, ВЪСКРЬСѢНЬѢ 73б, б, ѠБНОВЛѢНЬѢ 4б.

В анфологіоні щораз більше прикладів з наростком -ЬѢ, який в останній частині головного тексту займає панівне становище.

В бічному тексті Б панує -ЬѢ,-НЬѢ. На триста таких прикладів знайдено тільки кілька -ИѢ,-НИѢ. В доданих листках В : -ЬѠ.

Поруч правильного наростка -СТВИѢ маємо тут також приклади молодшого: -СТВО у слові: ЦРСТВА 123 б, ВЪ ЦРЬСТВО 24б, що виступають в А тексті.

2/ Наросток -ЕЦЬ виступає в Б частині рідко: ПЛОТОНОСЕЦЬ 141б, ЧЛВКОЛЮБЕЦЬ.

3/ В головному та бічному текстах стрічаємо замітні іменникові наростки чоловічого роду -ЬНИКЪ, -НИКЪ.

А: ВРАТЬНИЦИ 21б, ОБЬЩЬНИКА 123б, ПОБѢДНИКЪ 21б, ПОБОРНИКА 33б, ПОКОНЬНИКОУ/ у давальному однини/ 156б, ИСЪ БЕЗАКОНЬНИКОМА 19б;

Б: ПРОПОВѢДНИКЫ 135б, ЗАСТУПНИКА 114а, НАСТАВНИКА 158б.

4/ У прикметниках, що утворені від іменників, маємо наростки -СКЫИ, -СТИИ, -СЦИИ:

А: АДЬСКЫѤА 57а, АДЬСКЫИМЪ ДШАМЪ 41б, ЛЮДЬСКИѤА 218а, ГАЛИЛЕИСКЫ 190б, ИЮДѢИСКЪ 188а, 218а, ИДОЛЬСКЫѤА 242а, МОУЖЬСКЫИ 256б, МОУЖЬСКИ 227б, НБСЬСКЫИХЪ 161б, НЕБѢСЬСКИМЪ 213б, АДЬСТИИ 94б, АНГСТИИ 110а, 16б, 22б, 113б, 278а, ГАЛИЛѢИСТИИ 232а, ИЮДѢИСТѢМЬ 217б, 218а, ЖИДОВЬСТИИ 10б, РАИСТѢИ 151б, ПЛОТЬСТѢИ 222б, ЧЛВЧЬСТѢМЬ 92б, ЧЛВЧТИ 95а, ѤЕХИДЕНЬСТИИ 209б, НБСЦѢМЪ 160б, ТИВЕРИАДЬСЦѢМЬ 190б.

Б: АДЬСТИИ 50б, АНГЛСТИЇ 125б, 191б 216б, АРАВИТЬСТИЇ 217б, ЇЮДѢЇСТѢМЬ 216б, 217а, МОРЬСТѢЇ 84б, РАЇСТѢЇ 84б, ХѢРОВИМЬСТЪ 61б, ФАСѠРЬСТѢИ 197б, 198а, 199б/двічі/, 200б, 202а, але ФАСѠРЬСКУЮ 200б.

В ділянці відміни стрічаємо в пам'ятці такі замітні особливості:

1/Чоловічий рід має молодші синкретизовані форми:

а/ в родовому однини буває закінчення -а, або -ОУ/У/, -ѤА або -Ю:

А: КОНЧИНА ВѢКОУ 158а, СКРИЖАЛИ ЗАКОНОУ 154б, ЖИВОТОУ ВЛДКОУ 68а, РАЮ ОУБО ЖИТЬЛА 142а, ИЗБАВИТЕЛЬ МИРОУ а 42; але: ВЪ СКОНЧАНИѤЕ ВѢКА СЕГО 158а, СЪЛѢШИ МИРА СВОѤЕГО АНГЛЫ 113а, СЪВЪПРОСНИЦИ ВѢКА СЕГО 165б, РАѤА КРАСѢНѢИ 46а;

Б: Ѿ ...ЖИВОТА 106б.

б/ в давальному однини: -ОУ, -ОВИ, -Ю, -ЕВИ:

А: БОУ 25б, 36а, 40б, 47б, СНОУ 6б, 100б, СВѢТОУ 145а, МИРОУ 78б, ПЕТРОУ 185б, ОЦЮ 14б, 107а, 162а, 187б, КРСТИТЕЛЮ 114б, РОДИТЕЛЮ 50б, 78б, БВИ 17а, 161а, 38а, 132б, КЪ СѠПВИ 59а, 7б, СЪДѢТЕЛЕВИ 25б, ОУТѢШИТЕЛЕВИ 126а, ГВИ 90б, 214а, 27а, 15б, ПЕТРОВИ 175а, СВѢТОВИ 38а, ХВИ 118а...

Б: ГУ 124б, 139б, 214б, К ЖИВѠДАВЦЮ 96а, КНАЗЮ 79а, ТВОРЬЦЮ 33б, БЛГДТЛЮ 32а; але: РАЄВИ 122б, ОГНЕВИ 41б, 277б, МЫТАРЕВИ 122а, ХСВИ 83а, ЇЄСИФУВИ 155а, ИѠАНОВИ 159б, ПЕТРОВИ 107а, МІРОВИ 114б, ВСЕМУ МИРУ 115а...

в/ Знахідний відмінок однини неживих речей такий самий, як називний. Знахідний живих і осіб рівний родовому:

А: ѠПОУСТЪ ПОДАТИ 137а, ХЕРОУВИМА 20б, ВРАГА 79б

Б: ФАРАВОНА 113а

В: СИВОНА а.

Одначе бувають виїмки, що зраджують українське походження пам'ятки, напр.:

А: ПРИѤАША ЖИВОТА 84а, ЦВѢТА НОСАЩИ 51а;

Б: ВСЕГО МИРА СВОБОДИ 104а, ПРИЄМЛЮЩЕ ЖИВОТА 106.

б; А: ИМАТЬ ЖИВОТА ВѢЧНАГО 168б /двічі/,ДАСТЬ ЖИВОТА ИМ ѢТИ 168б.

г/ Кличний відмінок закінчений на -Е,-оу,-У:

А: РАЗБОИНИЧЕ 36а,але також СНЕ 25а, ОБЛАЧЕ 128б, ЖИВОТЕ 29б,СВЬЩНИЧЕ 1б;

Б: НАЧАЛНИЧЕ 75а.

д/ В орудному -ЪМЬ, рідше -ОМЬ;-ЬМЬ,рідше -ЕМЬ:

А: ГРѢХЪМЬ 7б, 119а, ЖИВОТЪМЬ 147а, СТРАХЪМЬ ТИ 60а, КРОВЪМЬ 67а, СЪСТАВЪМЬ 2б,ОУМЪМЬ 132б, СЪ ОЦТОМЬ 146б...ВѢНЬЦЬМЬ 148а, ВѢНЬЦЕМЬ 17а; СЪ СОЦЬМЬ 13а,СЪ СОЦЕМЬ 9а, ОГНЬМЬ 89а,47б, СОГНЕМЬ 158а, КОРАБЛИЦЕМЬ 191б.

е/ У місцевому:-Ѣ,-И

А: ВЪ ПОНТѢ 75а,ЧЬРТОЗѢ; але ВЪ КОРИНѲИ 158б.

є/ У множині називний має закінчення: -И,-ОВЕ,-Ѣ;

А: БѢСОВЕ 289б,ПЛОДЪВЕ 121а, ОУДОВЕ 211а,ЧИНИ і ЧИНОВЕ 45б.

ж/ Родовий має в закінченні -Ъ,-Ь, але поруч того молодші закінчення:-ОВЪ:

А:ДЪЛГОВЪ 140б, ГРѢХОВЪ 59б, БѢСОВЪ 114б;

Б:ДАРОВЪ 75а,ГРѢХОВЪ 93б,126а,ЧИНОВЪ 107б;

з/ Орудний кінчиться на:-Ы,-И,-ЬМИ,-ЪМИ;

А: СЪ АНГЛЫ 167а, СЪ АПСЛЫ 141а, СЪ ВОИ 141б , СЪ СТЛИ 141а, ИС КОРАБЛАМИ 85а, ГВОЗДЫ 71а,ГВОЗДИИМИ 66б,41б,ГЛАСЪМИ 109а.

и/ Місцевий має такі форми: -ѢХЪ,-ИХЪ,-ОХЪ,-ЪХЪ:

А: НА ВРАЗѢХЪ 79а, РАБѢХЪ 82б, ВЪ ПОТОЦѢХЪ 118а, ВЪ ДОМОХЪ 160а, СО ДАРЪХЪ 148б, ВЪ МЬРТВЬЦИХЪ 9б, ВЪ ИЮДѢИХЪ 173а.

2/ Подібно у відміні жіночого роду поруч загальних церковнослов'янських форм виступають молодші

а/ Б: КРОВЬ ПРАВЕДЬНА 161а,210а, в називному однини: МАТѢРЬ 237а,б, ЦРКВЬ 28б,44а,149б.

б/ В родовому однини:-Ы,-А,-А,-И,-Ѣ,-Е,-ОВЕ:

А: МЪЛВЫ 92а,СТЫНА 30а, ДВЦА 115а,ПОГЫБѢЛИ а 19, НОЩИ 65б, КРЪВЕ 59б, 98а, 125а, КРЪВИ 34б,75а,ЛЮБОВЕ 50б, 113а;

Б: ЗИМЫ 173б, ѲЕКЛЫ 157б,ТРОЇЦА 53а,ДВЦА 214б, 215б; БЛУДНИЦѢ 159а, ПОЛАГЬѢ 159а, ЄВЛАМПЬѢ 159а, СТОѢ МУ ЄУѲИМЬѢ 157а, АНУСЬѢ 167а, МЕЛАНЬѢ 167б,ѲЕОДОСЬѢ 175а ЅЕНИ 171а, ПРИСТОѢ БЦѢ 174б,186б,162б,НАДЕЖѢ 157а.

Також чоловічі іменники, що відміняються за жіночими зразками,мають аналогічні форми родового:

Б: ПРДТЧѢ 172б, ЗАХАРЬѢ 155б, 172а, ОНАНЬѢ 158б 165б.

в/ В орудному однини:-ОЮ,-ЕЮ,-ИЮ,-ЬЮ. Тут виїмкова поправлена форма:-ИВ.

А: РАНОЮ 8а, 18б, ВОЛЕЮ 4а,69а,НОЩЕЮ 173а,ЧЬСТИЮ 155б,ЖИЗНИЮ 40б, 103б; замітна форма ЗАРОЮ 135б,утворена по аналогії до твердих основ. СЪМЕРТИВ 103б.

Крапка поміщена над останньою буквою показує,що В походить від писаря, який виправляв та відсвіжував полинялі місця тексту й замість правильної форми СЪМЬРТИЮ ужив говорової форми із південно-західнього діялекту

Б:С ПЛОТЬЮ 24б, ЛЮБОВЬЮ 80б, ЛЮБОВИЮ 39а,СЬ МАТѢРИЮ 82б

г/ У місцевому: -Ѣ,-И:

А: ВЪ БЕЗДЬНѢ I9б,НА ВОУДИЦИ 56б, але також:НА ВЕЧЕРИ I94а,

Б: В ПЕЩЕРѢ 57б.

д/ У родовому множини:

А: ѾБЧЕЛЪ I83б, Ѿ БѢДЪ I7а, СЛАСТИИ I27а,ДЛАНИИ 25б,I27б,

Б: СЛЕЗЪ 95б, але: СКВЬРНЪ I2Iб, СЪБЛАЗНЪ II5а, I37б,I66а.

3а/ У відміні іменників середнього роду замітний знахідний на -ѤА: СИѤАНИѤА 52б,що виступає тільки один раз в А тексті.

б/ В родовому однини поруч : ТЕЛЕСЕ I77б,I8Iа в А тексті маємо: ТѢЛА 74б,272б,278а;СЛОВЕСЕ 9а,I46а,ИМЕНѢ I64б

в/ Орудний відмінок має такі закінчення:-ЪМЪ,-ЬМЬ, -ОМЬ,-ѤЕМЬ,-ЁМЬ:

А:ДРѢВЪМЪ 3б, 6а,ХОДАТАИСТВЪМЬ II5б,-ОМЬ I20а, II5а, ѤЕСТЬСТВОМЬ 2а,8б,I05б,СОУЩЬСТВЪМЬ I09б,-ОМЬII6а, б,268а,ВЪСТАНИѤЕМЬ 34а,62б

Б: ЖЕЛАНЬЁМЬ 53а, ЛЮБЛѢНЬЁМЬ 42а...

г/ У множині: ТѢЛЕСА 44а, але буває теж давальний ТѢЛОМЪ 27б а.

4/ У відміні прикметників замітні старі форми пор. новіших:

а/ Родовий чоловічого роду на -ААГО, -ААГО

б/ В давальному:-ОУОУМОУ,-ЮМ',-ЕМОУ,-ОМОУ

А: ПРѢСВѢЩЕНОУОУМОУ I09б,ВѢЧНОУОУМОУ I54а,ЧЛВЧЬСКОУМОУ 27б, СЪГРѢШЬШЮМОУ 20б,ВЛАДЫЧЬНЮМОУ I07а,ВЫШНЕМОУ II9б,

Б: ВСОЛНОМУ I25б

в/ Знахідний має форми: -ААГО:

А: ОКАѤАНААГО МЕНЕ I37б, ПРАВЬДИВААГО I3а,ВЕЛИКАГО 3б, ВЫШНААГО I06а,I22б,ДРѢВЬНААГО I03а

г/Орудний:

А:ЖИВОНОСЬНЫИМЬ 56а, НЕВЫЩЬСТВЬНЫИМЬ 36б,ПЬРВОЗЪДАНЫИМЬ 20а, БЖИѤЕМЬ ДХЪМЬ 4а,I3а

д/ Називний множини:

А:ГЛОУСИИ I59б, ЗЕМНИИ 72а;

Б:ДоБЛИI I32б.

е/Родовий:

А: Ѿ АДОВЬНЫИХЪ I50б, ТРОУЖАЮЩИИХЪ I25а,АДЬСКЫИХЪ I06а

є/ Давальний:

А: АДЬСКЫИМЪ 4Iб, БОУДОУЩИИМЪ 5а

ж/ Орудний:

А: БОНАЧАЛЬНЫИМИ I4а,ПЛЪТЬСКЫИМИ II4а

з/ Місцевий:

А: ВЪ РОЖЕНЫИХЪ I60б.

З новіших форм найзамітніший родовий однини жіночого роду на -ОВ, якого вживає молодша частина в календа-

рі:

Б: ПРТОЪ БЦЪ 162б,СТОЪ АНЬНЫ 164б,ПРПЬНОЪ ПОЛАГЬ Ъ 159а,поруч:ПРПДОБНЫІА МРЬЪ 175а,179а.

В головній частині тексту іменникова відміна прикметника переважає; в побічній вона вживана виїмково,напр.

Б: В ТИХО ПРІСТАНИЩЕ 114б

5/ У відміні займенників і числівників замітні форми молодшого походження,а то й західньоукраїнські:

а/ -ОГО в родовому однини чоловічого роду,напр.

А: ІЕДИНОГО 182б, 186б,7 разів,ВСАКОГО 161б,ВСАКЬГО 46а

б/ ТОБЪ 186а,62а/Б/; ТОБЪ б /В/,але:СЛАВА ТЕБЕб 52,58а,61б/Б/; СОБЪ 80а /Б/

Особливо замітна форма в головному тексті:СЪ СОБОВ 50а,вживана сьогодні в південнозахіднім діялекті.Крапка над кінцевою буквою В свідчить,що це поправка молодшого писаря,який відновляв текст.

6/ У відміні дієслова замітні українські форми:

а/ Закінчення 3. особи теперішнього часу на -ТЬ становлять тут правило:

А:ІЕСТЬ 4б,9б,10б,158а,159а,160б,180б;СОУТЬ 158а 183б,160а,167а,але один раз:СОУТЪ 194б; ДАСТЬ 192б,166б 169а,ВЕДЕТЬ 193б,СБЕРОУТЬ 158а,ВЪЗМЕТЬ 166б,СЛАВАТЬ 12б 26б, але ПАДЕ 9а,БОУДЕ 158а

Б: НЕ ПРОО́ЇДЕТЬ 51а,ПРИЇДЕТЬ 53а,ЁСТЬ 53а,61а,поруч рідких-Т: ОДЕРЖАТСА 53а,СВЕРШАЮТСА 53б

б/ В І. особі множини наказового способу українське закінчення-МО,А:ВЪСПОИМО 239б,Б:ВОСПООИМО 70б,93б, бСПООИМО 145б,205а, 210б, 213а,215б,218а,ПОІМО 211а;197 б:ПООЇМО, ВЪСПООЇМО 197а

в/ В 2.особі однини н.сп.:ДАЙЖЕ 107а,ВЪЗДАЙЖЬ57б

г/ В минулому часі /імперфекті/:-ХОУТЬ,що враз з наступним займенником И утворило засимільовану форму : -ХОУТИИ, характеристичну для староукраїнських пам'яток, напр.ГНЕТІАХОУТИИ 204а,ВЪПРАШАХОУТИИ 226а.

г/Крім того,маємо тут старші й молодші форми імперфекту: БЪІААШЕ 40а,178б; поруч:БАШЕ 159а, 191б,БЪАХОУ 188а,189а,181б,182б,БАХОУ 185а,ПОІАХОУ 23б,ВЪПИІААШЕ 15б,32а,ИЗМЪНААШЕСА 16а,РЫДААШЕ 48а,КРИЧААШЕ 144а

д/ Складені форми,активні й пасивні:ОУЩЕДРИЛЪ ІЕСТЬ 15б,ВЪСИІАЛА ІЕСТЬ;16б,ВЪСКРЪСИЛЪ ІЕСИ; ВЪСТАЛЪ ІЕСТЬ 9а,7а,42а; ПИСАНА БЫВАЮТЬ 194б,БЫВАЮТЬ ОБОЖИМИ 108

е/В тексті А вживається форма дієприслівника МОГА 39а, 48а.

7/ Між невідмінними замітні такі :

а/ Прийменники:НАДЪ,НАДО ВСЪМИ/ тут для оминення завеликого збігу приголосних/ 180б; ІЗ,ІЗО :ЇЗОІСТЛЪНЬА б 125, ІЗ,ИС з орудним, як у сьогочасній мові:ІЗ БОГОМ а /В/,ИС КОРАБЛАМИ 85 /А/,але:ИЗЪ ИСТОЧНИКА 24б/Б/.

б/ Прислівники:ОУКОУПЪ 48б,ВКОУПЪ С НИМИ 168а,ВЪКОУПЪ 36б 38а/замість:КОУПНО/,ДОЛЪ,що відповідає НА ЗЕМЛИ у Дерманському Октоїсі,ВЪИНОУ 92а,ВЫІНОУ114а,-що від -

твоѥмоу .:· ·

Мѵроносицѧ заоутра на
гробѣ . възьмъша
съсокоу вѣна іѣтъ
ща на мирѥмь . плачѫща
тѣ плакъ помаза ти пѣта
искаахѫ . сѥ . и ъ само
псалъмы твоимъ въскры
сѥ . въсѣмъ и въ тьлѣ
нии подамѣ спсе . славо
словимъ твоѥ въскрѣ
сенниѥ .:· ·

Твоѥ година вѣкѹ ѹтаи . бы
хомъ енаиѥ блвигъдъ . ва
шно жнъ твоиимамоѹ
щѣпаътъ сна твоѥго.

дає прислівник: ВСЕГДА в Дерманському Октоїсі; ПОРАДОУ, 57б, ДЪВЪМА ПОРАДОУ /КОЄМУЖДОО у Львівському Октоїсі 18 ст./

У складні Кодексу немає багато староукраїнських особливостей, бо зміст книги не дозволяє на такі зміни. А проте можна й у цій ділянці запримітити дещо таке, що зраджує походження пам'ятки.

До таких рідких прикмет належить передусім:

I/ Родовий відмінок у функції знахідного речей однини. Він буває у злуці з дієсловами: ПОДАВАТИ, ДАТИ, ИМЪТИ, ПРИНЕСТИ, НОСИТИ, ПОЛОЖИТИ.

А: ПОДАІА ѾПОУСТА 139б, ѾПОУСТА ПОДАВЪ МИ 136а, ДАСТЬ И СНОВИ ЖИВОТА ИМЪТИ 168б. /В цьому місці Галицьке Євангеліє з 1144.р. має: ЖИВОТЪ./ ЖИВОТА ВЪЧНАГО ИМАТЕ а 190; ЖИВОТА ИМАТЬ ВЪ СЕБЪ 168б. /Тут у Галицькому Євангелії: ИМАТЬ ЖИВОТЪ ВЪЧНЫИ/. ЖИЛИЩА ПОЛОУЧИТИ 116а, ПРИНЕСИ ПЕРСТА ТВОІЕГО 189б, ВСЪМЪ ЦВЪТА НОСАЩИ 51а, ЖИВОТА ВЪ ГРОБЪ ХА ПОЛОЖИША 52а, МИРА ОЗАРАЩИ 64б, ПОМАНОУВЪКРТА И КОПИІА 33б, ПОМАНОУВЪ СВОІЕІА КРЪВЕ 59б, ЗЪЛЧИ ПРИНАТЬ 53б

Б: ВООБРАЖАШЕ КРТА 38а, ВСЕГО МИРА СВОБОДИ 104а, ПРИЕМЛЮЩЕ ЖИВОТА 106б.

2/ Родовий відмінок без прийменника після дієслова ПРОШЮ, напр.

А: ПРОШЮ ѾПОУСТА 136б

3/ Рідко буває рухоме СА:

А: ТЕБЕ СА МОЛИМЪ 84б

Б: ІЖЕ СА ПРОТОЛКУЕТЬ 6б.

Словництво виявляє велику різноманітність. Маємо в Кодексі панонізми поруч середньоболгарських та староукраїнських слів. Буває теж і так, що одне поняття виражене то одним, то другим словом.

I/ Найстарше тут панонське слово - то МНИХЪ. Автор Канону названий тут КУЗМА МНИХЪ. Вдруге стрічаємо те саме: ИЗООСИМА МНИХА /СНАКСАРЬ, тобто у календарі під 4. січня/; 2/ Бувають теж слова з найдавніших перекладів:

А: АЛКАТИ 19а, АЛЧЕМЪ 163б, БОУИ 163а, БОУІЕСТВО 165б, БОУИСТВОМЬ 166а, БОЛЕ /БОЛІЕ/ 170а, ДИВИТИСА /ЧОУДИТИСА/, ДЪТИІЕ 191 поруч ЧАДА, ДВА, ДВО поруч ДВЦЕ 18а, ЖИИДЪ, ЖИИДОМЪ 12а, поруч ИЮДЪИ 6а, 166а, ВЪ ИЮДЪИХЪ 173а, ИЮДЪІЕМЪ 166а, 168а, ИЗЛЪ 15б, ИЗЛЬ 42б, ИЗЛЕВИ 4б, ЖИДОВЬСКОЮ 31а, ЛЮДИІЕ ЖИДОВЬСТИИ 10б, ЖИВОТЪ 3а, 8а, 55а, 168б, поруч ЖИЗНЬ 2а, 11а, 63а, ЖИВОТЬНОІЕ ДРЪВО 4б, ЖИВОДАВЬЦЬ 2а, ЖИВОДАВЬЦА 1б, ЗАВЪСА 9б, поруч ЗАПОНА 34а, КЪРАБЛЬ 191а, ИС КОРАБЛАМЬ/И/ 85а, поруч КОРАБЛИЦЕМЬ 191б, МОЛЬБЫ 29б, МОЛЬБАМИ СИ 17б поруч МОЛИТВАМИ 78б, НОУДИТИСА а 161, НОУЖЕНИЦИ 161а, ѾБЛАСТЬ 161а.

У словництві бічної частини Кодексу маємо такі й подібні слова: БОРОДИТЪЛНИЦЕ 132б, СВЪТЪ БЕЗЛЪТНЫЙ 113 а БЛАСТЫНИ / давальний/ 53б, на БЪСЫ 38а, ВАРЪ, ВАРА 108 а, ВАРИ ЕФИОПЬСКАА 162а, хоч в іншому місці: СЕЛА ; ВАРАЮ ВЫ 37а, НА ВДЕСАРА СЪСЪКАЕМИ 146б, ЧТНЫІА ВЕРИГЫ; ВРАЧА

159,ВРАЧЬСТВУ / давальний/ 133б; ВСЕЛЕНУЮ 15а,114а,-НЪЇ 107а/родовий/,ДОЖД 174б, СО...ДЫХАНЬЁМЬ ДООЛНІМЬ 61аДРУГОМЬ 49а, ЖИЗНЬ 61б,70б, 124а, 131б,147б, поруч ЖИВОТА б 131,146б;ЖИТЬЁ 155б,ЖИЗНОДАВЧЕ 28б,-ЦА 142б,-ЦЮ 125б, поруч:ЖИВООТДАВЧЕ 38а, 146а; ЗАСТУПЬ МООІ БЪ 7б; ЗАТВООРЪ, 15а, ЗВЪЗДЫ 139б, ЇСКУСЪ 37а, ЇСТОЧНИКЪ ПРИСНОТЕКУЩЬ... ЇСТЪКАЁТЬ 112а; КАЗАТЕЛА ПОКАЗА 134б, КАЛЪ 124а,КЕСАРЬА, 180б,КНАЗИ АДЬСТИИ 50б,КНИГОЧИА 134б,139а,КОРМЧЬЁ 115б , ДАМЬ ТИ ОБЛАСТЬ 133б, ОБЛАСТЬЮ 154б,але: ВЛАСТЬ 139а,ОГРАД НЕВХООДНА 134б,ОДАЛАЮЩЕ 60б,ОЗЪРНОЪ 173б,ОТОВНОСТИ , 94б, ОТПУСТЪ 141а,ОЦЪЩЬНЬЮ 124б,-Ё 143а,ОЧИЩЬНЬА 134а,ПАСТУХА 139б,-СИ 166а, МЫ ПЕРСНИЇ 107б, НА ПЕРСНОУ 158а,В ПОСЛОУШЬСТВО 57б,НЕ ПОМИНАА 134а,/не пам'ятаючи/,ПОНІЧАНА ЗЕМЛЮ 141а, ПРАДЪДУ 37б,-А 58б,132б,-ДЪДНЮЮ 40а,ПРІСТУПЬ,-И 48б,ПРИБУДУЩЕ 49а,ПОМИНАЮ ПРООСЬБЫ 5а,СБООРЪ ПУСТОШЬНЫХЪ 37а,169а, НАШЮ СКВЕРНУ 134б, СКЕРБИ 26б, 74б, СКЕРБЪ ТІМІ 53а, СКЕРБАЩИХЪ 42а,СКОРБЪТИ МИ 1б,ОТКАГОСНАДРА 48а,СТЪНЕМЬ НЕДУЖНЫА 133б,ООТ ОУДОУ 106б,ОУНЦИ 157б ОТ ОУНОСТИ 41б, ОУРАНШЕ 4а,ВЪЗИСКАЮ ХОТІ МОЕА 5а,ХРАБОРЬСТВО 5б,АЗА 159б.

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВНИЦТВА

Примітка: а -анфологіон, о -октоїх

А.о. АЛКАТИ 19а /πεινᾶν, esurire, νηστεύειν, ieiunare / в Супрасльськім рукописі;/ἀπέχειν, abstinere / в 13б. Святослава: АЛЬКАТИ; в Остромировому Євангелії:АЛКАТИ,гл.Miklosich,Lexicon Paleoslov.

А.а. АЛЧЕМЬ 163б.

А.а. АРАМАТЫ 177б,але:КОУПИША БЛГОВОНЬНОУ МАСТЬ 174а,ВЪНА 50а,МОЕИ СМЬРДАЩИИ ВОНИ 51а.В найстарших євангельських текстах це грецьке слово не переложене; у молодших:ВОНА /Трновське,Юрієвське і Даргомирове євангелії/Галицьке євангеліє має тут МАСТЬ.

А.о. БЛГОВОЛЪНИЕ 60а. Грецьке слово εὐδοκία переложене в найстарших пам'ятках словом БЛАГОВОЛЕНИЕ.Молодші знають уже БЛАГОИЗВОЛЕНЬЕ,як у Галицькому та Юрієвському Євангеліях.Наша пам'ятка зближується тут до найстарших текстів.

А.а. И ЕАВИШАСА ПРЪДЪ НИМИ ЕАКО БДАД^А ГЛИ ИХЪ 179а.В інших євангельських текстах на місці слова БЛАДА стоїть ЛЖА.В нашій пам'ятці слово те поправлюване та й понищене.БЛАДЬ означає:кумир, ідол,дядька.

А.о. Слово ВЪИНОУ 25а належить,на думку О.Калужняцького, до найстарших.Поруч нього вчасно виступає:ПРИСНО. В нашому Кодексі бувають оба слова.

А.о. ГОУГНИВЪ,-ОУ 89а. Грецьке слово:μογιλάλος перекладали старші пам'ятки словом ГЖгНИВЪ,молодші:ЗАЕАКЛИВЪ.

А.о. МОУДЬНЪ 89а. Грецьке слово:βραδύς перекладано зразу МЖДЬНЪ, потім КОСЬНЪ.

А.о. ПАРАКЛИТЪ 79а,ХОДАТАИ 42а.Грецьке: παράκλητος старші

пам'ятки залишають без перекладу,ХОДАТАИ має трохи інше значення; молодші пам'ятки мають:ОУТЬШИТЕЛЬ.

А.о.а.ПРОПАТЫИ 103б,175а,РАСПАТААГО 97а,106б,ПРОПИНАѤМЪ 66б,ПРОПЬНОМЪ 146б,РАСПЬНЫИСА 86б.
В.Ягіч називає слово ПРОПАТИ старшим від РАСПАТИ: Марійське Євангеліє 466

А.о. СЪНЬМЪ 50б,СЪНЬМИЩЕ 85б,124б,СЪБОРА 123б

А.а. СЪБОРИЩЕ 159б

Б. СБООРЪ 37а,169а.Грецьке слово συνέδριον перекладано наперед словом СЪНЬМЪ, пізніше СЪБОРА. Остромирове Євангеліє знає оба слова. Так само Кодекс Ганкенштайна.

А.о. Хвалю, ХВАЛАТЬ 109а, ХВАЛИМЪ 48а,ХВАЛНО 23а, 46а, ХВАЛАЩЕ 35а, ХВАЛНОСЛОВИМЪ 152б, ХВАЛАЩИИМЪ 47б, ХВАЛАЩИИХЪ 55а, ХВАЛЬНОУЮ ПЪ 2а,б, ПОХВАЛА 150 а, 97б,ПОХВАЛЕНИѤ 110б.
Грецьке слово εὐχαριστεῖν, εὐχαριστία перекладано давніше словом ХВАЛИТИ,ХВАЛА, потім словом Благодарити , БЛАГОДАРЕНИѤ.

А.о. ѢАЗЫКЪ має три значення: 1/ язик, 2/ завиcть, 3/ рід,нарід, плем'я, люди:напр. у другому значенні: ОУѢАЗВЕНАГО ѢАЗЫКОМЬ 22а; у третьому значенні:ВСИ ѢАЗЫЦИ 26б, ВЬСЬ ѢАЗЫКЪ 25б,ВСА ѢАЗЫКЫ 47а,/у знахідному/.
Грецьке слово ἔθνος перекладано залюбки словом ѢАЗЫКЪ, як це показує словник до Марійського Євангелія. Натомість χώρα перекладано через СТРАНА. Тим часом у Галицькому Євангелії стрічаємо вже це слово у значенні ἔθνος(ἔθνη) /Мат.6,32;10,5; 10,18/ що повторяється постійно в текстах староукраїнського походження:у Юріївському Євангелії,Чудівський Псалтирі. Наша пам'ятка має СТРАНА в тому значенні:А: ВЪ ПОУТЬ СТРАНЪ164б,ПѦТЬ ѦЗЫКЪ Савин.Кн.

В Кодексі бувають теж зовсім молоді слова:
А:Багряницю 98б, ВЬРЬСТОУ 39а,ВРАЧА 69б,ВѢЩАТЕЛЬ а 146,ДОСАДОУ 29а,СТРАНА 164б, ГЛОУБОРОДИТЕЛЬНОУ 27 а,ЗАПОНА 34а, ЗАВѢСА 9б, ПРАДѢДЬНЕѤ 55а,ПРАБАБЫ 74б,ПОСМѢШЬНА 88б, ѾПОУСТЪ 20а, ПРОСТЫНЮ 6б,ОСКЬРБЛАЮЩЮ 259а, СКЬРБИ 107а,СКЕРБИ 266а
Б: СКЕРБИ 26б, СКЕРБѢТИ МІ 53а,СКЕРБАЩИХЪ 42а,ѾПУСТЪ 141а, ПРАДѢДЬНЮЮ 40а.

А.о. БАГРАНИЦЮ 98б.Грецьке πορφύρα БАГЪРѢАНИЦА,БАГРѢАНИЦА в Остромировому Євангелії та в інших староукраїнських пам'ятках, без перекладу в Марійському та Асеманівському Євангелії, хоч буває там:ПРАПРѪДЪ,ПРѢПРѪДЪ. БАГРЕНИЦА в Трновському Євангелії.
/V.Jagic':Zur Entstehungsgeschichte der krsl.Sprache/

А.о. МУРОНОСица ЖЕНА ВЬРЬСТОУ БѢЛООБРАЗНОУ ОУВИДѢ БЪЗ ПЛЪТЬНОУ 39а,поруч БОНОСНЫѢА ПЛАЩАНИЦА 49а.
Б:ОБАТЬА ОЧА Ѿ ВЕРЬСТИ МИ ПОТЪЩИСА 108б,ПЛАЩАНИЦЕЮ ЧТОЮ 16а.
Міклосіч наводить слово ВЬРЬСТА *aetas, conditio, species* з Ізборника Святослава 1076.р. та з Йоанна Клімака з XII.в.

А.о. ГЛОУБОРОДИТЕЛЬНОУ 27а. Грецьке слово ἀβυσσοτόκος перекладано так в Октоїхах, як у Мігановича з 13 і 15 ст./ за Міклосічем/.

А.о. ДОСАДОУ И ОУДАРЕНИІЕ ПРѢСТРАЖА 29а.
Грецьке слово ὕβρις в значенні: кривда, прикрість перекладене словом ДОСАДА, належить за Лексиконом Міклосіча та Словником Срезневського до дуже молодих слів. Срезневський наводить його з Іпатського Літопису з 1180.р. у відписі з XУ.в. та з Лексикону П.Беринди.

А.о.а. ЖИВОТЪ 3а,8а,60а,67б, 86б,-ОУ 15а,-А 35а,55а, 64а,84а, 168б; ЖИВОДАВЬЦЬ 2а,-А 1б, ЖИВОТЬНОѤДРЬВО 4б, ЖИЗНЬ 2а, 11а, СЪ ЖИЗНИЮ 40б, 103б,КЪ ЖИЗНИ 55б, 63а,142б,ЖИТИѤ 131б, ЖИТИЮ 19б,ВЪ ЖИТИИ 92а,б.

Б: ЖИВОТЪ,-А 131б, 146б, ЖИЗНЬ 61б, 70б, 124а, 131б, 147б,ЖИТЬЄ 155а, ЖИВОДАВЧЕ 38а, 146а,ЖИЗНОДАВЧЕ 28б, ЖИЗНОДАВЦА 142б,-Ю 125б.
Відношення між кількістю наведених слів показує, як їх уживано. В головній частині Кодексу переважає ЖИВОТЪ, в побічній ЖИЗНЬ.

А.о. СВѢТЛАѨ ЗАПОНА 34а, ЗАВѢСА 9б.
Грецьке слово καταπέτασμα перекладене в євангельських розділах та в євангеліях: ОПОНА.Галицьке Євангеліє має :ЗАПОНА,ЗАВѢСА, як у Кодексі Ганкенштайна. Міклосіч наводить оба слова з молодих пам'яток у Лексиконі. Ці пам'ятки з XIУ-XУI.вв.

А.о. МЛТВАМИ 78б, 123 б, МОЛЬБЫ 29б,-ОУ 97б,МОЛЬБАМИ СИ 17б,138а, МОЛЬНИИѤМЬ ТИ 100б,МОЛѢБНИЦЮ 128б. Міклосіч наводить з Остромирового Євангелія МОЛИТВА, натомість із Супрасльського рукопису та з14 в./ Пандекти Антіоха/: МОЛЬБА. В нашій пам'ятці: оба слова.

А.о. ѾПОУСТЪ 20а,Б: ѾПУСТЪ 141 а.
Міклосіч наводить це слово з пам'яток XIУ-XУII.в. як слово, що заступило давнє ѾПУЩЕНИѤ.

А.о. ПАСТЫРА 6а, ПАСТОУХА 3б, Б: ПАСТУХА 139б,-СИ а 166,ПАСТЫРЮ 75а. Грецьке слово ποιμήν має два : ПАСТОУХЪ і ПАСТЫРЬ, що їх уживають рівнорядно в Остромировому Євангелії, підчас коли в Супрасльському рукописі вживається тільки ПАСТОУХЪ,як це показано в Лексиконі Міклосіча.

А.о. ПРАБАБЫ ѤУЖИНЫ 74б, ЄУГОУ ПРАБАБОУ 147б.МІКЛОСІЧ наводить КОРМЧУЮ Мігановича з XIII.в.та МИНЕЮ Львівську з XУI.ст., що вживають цього слова у заступстві ПРАМТИ.

А.о. АДА ПОСМѢШЬНА ПОКАЗАВЪ 88б. Міклосіч наводить його з Кормчої Мігановича в значенні: γέλοιος.

А.о. ПРАДѢДЪ 55б,68б,-И 8а, ПРАДѢДЬНЕѤ 55а, але ПРАѾЦА 66а,65б, 37б.

Б: ПРАДѢДУ АДАМУ 37б
В значенні Адама це слово ПРАДѢДЪ виступає вже в Минеї XI.в. ПРАДѢДЬНИИ в Ізборнику Святослава з 1073.р. в значенні:прадідний.Натомість у Минеї

IO97 р. у Словах Григорія Назіянзенського з XI. та в Словах Кирила Турівського з XII.ст. уживають його у відношенні до Адама.

А.о. ВСѢМЪ ПРИЧАЩАЮЩИИМСА 41б,СЛАВЫ ПРИЧАСТЬНИКЫ а 64,ОБЬЩЬНИКЪ,-А 123б,ОБѢЩЬНИЦИ 68а.

Грецьке κληρονομέω в найстарших пам'ятках перекладене через НАСЛѢДИТИ,НАСЛѢДОВАТИ,НАСЛѢДСТВОВАТИ та принагідно через ПРИЧАСТИТИСА, як напр. в Типографському Євангелії та Толстоївському Апостолі з 1220.р. Супрасльський Кодекс має тут: ПРИѤАТИ. Грецьке κοινωνός НАСЛѢДНИКЪ,ОБЬЩЬНИКЪ, в старших, ПРИЧАСТНИКЪ в молодших пам'ятках.

А.о. ВЪ СКРЬБЬ 86а, ОО СКЪРБАЩИИХЪ 122б.

Б: СКЕРБИ 26б, 74б,СКЕРБѢ ТІМІ 53а, СКЕРБАЩИХЪ 42а СКОРБѢТИМИ 1б, грецьке θλίψις СКРЪБЬ,λύπη ПЕЧАЛЬ: перемінено в нашій пам'ятці на СКРЬБЬ,СКЕРБИ поруч СКОРБѢТИ.

Форму СКЕРБЬ уважають за прикмету староукраїнських пам'яток,гл. В. Ягичъ: КРИТИЧЕСКІЯ ЗАМѢТКИ, СПб.1889.

НАЗВИ СВЯТ

В Кодексі Ганкенштайна згадуються різні свята.Найважніші з них такі:

А: РОЖЬСТВО ХРИСТОВО 217а, ХРЬЩЕНЬЕ ГОСПОДЬНЕ 219б СРѢТЕНЬЕ ГОСПОДЬНЕ 221а, ПАСХА 225а, ВЪЗНЕСЕНЬѤЕ ГОСПОДЬНЕ 231б, СЪШЕСТВЬѤЕ СВЯТАГО ДУХА 233б

Б: РОЖЬСТВО БОГОРОДИЦИ 187а, ПРЬОБРАЖЕНЬЄ ГОСПОДЬНЕ 195б, ОУСПѢНЬЕ СВАТЫА БОГОРОДИЦА 203 а,ХРЬЩЕНЬЄ ГОСПОДА НАШЕГО ІСУС ХРИСТА 222,БЛАГОВѢЩЕНЬЄ СВАТЫА БОГОРОДИЦА 248а, ВЪЗДВИЖЕНЬЄ 269 б, РЖСТВО ПРИСТЫѤА БЦА 156а,ВЪЗДВИЖЕНЬЄ ЧСТНАГО КРСТА 156б, ПРѢСТАВЛЕНЬЄ ІООАНА БОСЛОВА 158а,ЗАЧАТЬЄ СТОѢ АНЬНЫ 164б, СБООРЪ СТЫА БЦА 166б,ОБРѢЗАНЬЄ ГА НАШЕГО ІСА ХТА 167б, БОАВЛЕНЬЄ ГАНАШЕГО ІС ХС 168а, СРѢТЕНЬЄ ГА НАШЕГО ІС ХС 171б, БЛГВЩЕНЬЄ ПРИСТОѢ БЦЪ 174б,ОУСПѢНЬЄ АНЬНЫ 182б, ПАМАТ БЕСТВЬНАГО ПРЬОБРАЖЕНЬА ГА НАШЕГО ІС ХС а 184, ОУСПѢНЬЄ СТЫА БЦА 185а, ПАМАТ ОУСѢКНОВЕНЬА ГЛАВ ІООАНА 186а, ПОКЛОНЕНЬЄ ЧСТНОМУ ДРЕВУ, 156а.

ІМЕНА З КАЛЕНДАРЯ З УКРАЇНСЬКИМИ ПРИКМЕТАМИ

ÄКИМА, ÄНЬДРѢА, АНЬДРЬÄНА, БОРИСА,ВІКЕНТЬА,ВАЛЪФРОМѢÄ,ВЛІТЫ,ОУЛИТЫ, ГАВРИЛА, ГЛѢБА,ДЕНИСЬА,ДАНИЛА,ДЕМЬÄНА, ЄРМОЛЫ,ЄСИФА,ЇВАНА,ЇЄВА,КУЗМЫ,КОСТАНИНА,КУРІКА, ЛАВРА, ЛУКЫРЬѢ,ЛАРІООНА,МОТРУНЫ, МЕФЕДЬÄ,НЕСТЕРА,НАСТАСЬѢ,НІКОЛЫ,НИКОЛЫ, ОГАФЬѢ, ОЛЕКСЫ, ОРИНЫ, ОЛЕНЫ,ОЛЕКСАДРА

ОНООФРЬА,ПОЛАГЬЪ,ПЕРФЮРЬА, СЕМЕНА,СЕМЕООНА,СПІРІДЕНА,СІДОРА, СЕЛЕВЕСТРА,ОУЛЬАНЫ,ОУЛЬАНА,ОУСТИНА, ФЕДОРЫ,ФИЛИПА,КСЕНИ.

Ці імена виступають у календарі в родовому відмінку.

НАЗВИ МІСЯЦІВ І ДНІВ

СЕНТАБРЬ РЕКОМЫИ РЮЁНЪ,ООКТАБРЬ - ЛІСТОПАДЪ,НОАБРЬ - ГРУДЕН, ДЕКАБРЬ - СТУДЕНЫЙ,ГЕНВАРЬ - ПРОСИНЕЦЬ, ФЕВРАЛЬ - СѢЧЕН / 28 днів/, МАРОТ - СУХИЇ,АПРИЛ-БЕРЕЗОЗООЛЪ, МАЇ - ТРАВЕНЬ,ЇЮНЬ - ИЗООКЪ, ИЮЛ - ЧЕРВЕН, АВГУСТ - ЗАРѢВ.

Подібні назви стрічаємо у різних пам'ятках з календарем,напр.

В Охридському Апостолі / М.П. РУМ. МУЗ. СОБР. - ГРИГОРОВИЧА/ з 1695,

СЕНТАБРЬ,ОКТАБРЬ-Листопадъ,ГРОУДЕНЪ,СТОУДЕНЫ,-ПРОСИНЕЦЪ,СѢЧЕНЪ,СОУХЫ,БРѢЗЕНЪ, ТРЬВЕНЪ,ИЗОКЪ,ЧРЪВЕНЫ, ЗАРЕВЪ.

В Македонському або Струмицькому Апостолі /Прага/ названі тільки такі місяці: СТУДЕНЬ,ПРОСИНЦЬ,ЗАРЕВ.

В Апостолі і Євангелію Никольського / Москва / з XIII-XIУ вв.: РОУЕНЬ, ЛИСТОПАД, СТУДЕН, ПРОСИНЕЦЬ.

Замітні назви днів: ВЪТОРНИК /ВЪ ВЪТОРНИК 158б/, СРЕДА, СРѢДА, ЧЕТВЕРЕК 163а, ВЪ ЧЕТРКЪ 164а,ВЪ ПАТОКІ65а

ВИСНОВКИ

Наведені приклади виявляють, що Кодекс Ганкенштайна - то староукраїнська пам'ятка, яка постала на території Галицько-Волинського князівства /ВѢРНАГО КНАЗА НАШЕГО ОУТВЬРДИ,А:20а,ДАЖЬ КНАЗѢЕМЪ НАШИМЪ ѢАКО КОСТАНИНУ ПОБѢДУ,Б:145б /.

Її прикмети відповідають системі, що означена дослідниками як своєрідна, староукраїнська. Пам'ятки, що тут належать, діляться на дві головні групи, які відповідають у цілому двом осередкам староукраїнського культурного життя, а саме на: київську і галицько-волинську. Між цими обома групами існують деякі різниці, що покриваються з сучасним станом говорів.

Щодо графіки Кодексу, то вона стоїть у тісному спорідненні з окремою традиційною школою, що зберігає південнослов'янську звичку писати Ѣ на місці староцерковнослов'янського Е, західнє ЖЧ на місці ЖДЖ, -ЪЛО-,-ЬРЬ-. Перша звичка заступлена багатьома прикладами, що вказують на її походження й поширення. Друга обмежена одним прикладом Третя й четверта - то вислід сплутання церковнослов'янського та староукраїнського графічного закону.

У фонетиці, морфології і складні Кодекс Ганкенштайна проявляє прикмети південнозахідного, архаїчного діялекту, або відповідні його прототипи:

1/ Численно заступлене чергування В-ОУ;2/ багате, велярне Л перед Н,М,Ц; 3/ декілька випадків сплутування: Ѣ та И,Ы та И,И та Ѣ; 4/ підсилення Ъ,Ь до О,Е,Ы,И залежно від наступного голосного;5/ декілька прикладів палятальних К,Г,Х; 6/ сплутування К та Х у словах, зв'язаних із словами:Христос, хрест;7/вставка і приставка В для доброзвучности; 8/ численні випадки синкретизму у відміні іменників;9/замітні форми займенників ТОБѢ,СОБѢ,СЪСОБОВ; 10/ постійне закінчення дієслівне на -ТЬ в 3.особі теперішности,11/закінчення -МО в 1.особі множини наказового способу,12/ виїмкові форми наказового способу:ДАЙЖЕ ВЪЗДАЙЖЬ,13/засимільовані форми:ГНЕТѢАХОУТИИ,14/-ЬЄ /ИѢЕ, в молодшій частині Кодексу, як наросток численних віддієслівних іменників,15/ -ИКЪ,-НИКЪ як іменникові наростки: ПОБѢДНИКЪ,ПРЪСТОУПНИКЪ,Зачальникъ,16/родовий у функції знахідного неживих та речей; 17/ виїмкове рухоме СА, 18/прийменник 13 у значенні СЪ; 19/ прийменниковий зворот :ЗА НАСЪ ДѢЛА.

Також словництво Кодексу проявляє багато прикмет тодішньої живої мови та її тенденцій:1/ у назвах місяців народні західньоукраїнські елементи: МАРОТЪ,СТУДЕНЫИ ; 2/ в іменах святих маємо теж багато західньоукраїнських звичок: ЛАРИОНЪ,ÄКИМЪ, НАСТАСЬѢА,3/у доборі слів переважають БЖСКЫИ над БЖЕСТВЕННЫИ,ПРАБАБА над ПРАМТИ,ПАСТОУХЪ над ПАСТЫРЬ,ПѢСТОУНЪ над НАСТАВЬНИКЪ,ѠТПОУСТЪ над ѾПОУЩЕНИѢЕ...

RESUMÉ

Codex Hankensteinianus is an ecclesiastical book, a copy from the old manuscript, which was written by the West Ukrainians in the time of XII and next centuries. In present time it is placed in the National Library in Vienna. Its graphics and language show the old Ukrainian features.

Codex Hankensteinianus — ist ein Buch fuer griechisch-orientalische Kirchenandachten, eine Abschrift aus dem alten Original, welche von den Westukrainern zwischen dem XII. und den naechsten Jahrhunderten gemacht wurde. Die Untersuchung seiner Graphik und Sprache bildet das Thema der vorliegenden Abhandlung. In der Graphik steht das Denkmal nahe der besonderen traditionellen Schule, welche die suedslavische Schreibweise des ѣ fuer e, die westukrainische жч fuer ждж, kontaminierte altukrainisch-kirchenslavische ъло, ьрь ausweist. Besonders werden hier die altukrainischen sprachlichen Merkmale des Denkmals unterzeichnet: 1. Wechsel zwischen в — оу; 2. velares л vor н, м, ц; 3. Vermischung des ѣ — и, ы — и, и — е; 4. Ablaut des ъ, ь — о, ы, и; 5. palatalisierte з, г, х; 6. Vermischung к — х; 7. в-Praefix und в-Infix; 8. allgemeiner Synkretismus in der Deklination der Hauptwoerter; 9. Fuerwoerter тобѣ, съ собов; 10. Stabile Endung -ть in der 3. Person der Gegenwart und 11. in der 2. Person der Mehrzahl des Imperativus; 12. -мо Endung in der 1. Person der Mehrzahl des Imperativus; 13. -ье in den deverbativen Hauptwoertern; 14.-никъ, -никъ als gewoenlich gebrauchter Suffix der Hauptwoerter; побѣдникъ; 15. Genetivus in der Funktion des Accusativus bei den unbelebten; 16. selten unstabiles ся bei den Zeitwoertern; 17. із- fuer съ; 18. за насъ дѣля. In lexikaler Hinsicht: 1. altukrainische Namen fuer Monate und Personen; 2. ueberwiegende Gebrauchsweise: бжскыи fuer бжственныи, прабаба, прадѣдъ, пастоухъ, пѣстоунъ, отпоустъ . . .

Василь Лев

МОВА ПОЕТІВ РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ

Змагання до створення літературної мови на народній базі в західньо-українських землях завершило свій перший етап розвитку її виданням у 1837 р. „Русалки Дністрової“ завдяки членам “Руської Трійці”, трьом ідейним студентам, Маркіянові Шашкевичеві, Якову Головацькому та Іванові Вагилевичеві. Вони саме виступили проти чужої мови й культури, що запанували в мурах Львівської Духовної Семінарії внаслідок польонізаційної праці польських аґітаторів. Три названі богослови згуртувалися для праці над двигненням з упадку української духової культури в Галичині.

Захоплені й перейняті відродженицьким рухом у ділянці мови й літератури західніх і південних слов'ян, вони вирішили покласти основи під відродження української мови й літератури на західньо-українських землях. Твори східньо-українських письменників та збірки народніх пісень стають для них немов дороговказом на шляху відродження народної літератури й мови. У них ясно та виразно кристалізується погляд на українську літературну мову в Галичині. Для задокументування цього погляду всі три члени Руської Трійці основно підготовилися до видання літературного збірника, а то вивчанням рідної народної мови й літератури в східній Україні, вивчанням народної літератури й усної словесности інших слов'янських народів, вивченням усної словесности в збірниках Максимовича і записуванням своїх народних творів, вивченням наукових праць з ділянки письменства писаного й усного та мовознавства. Всі три члени були науково-дослідними ентузіястами рідної старини, народної творчости та рідної мови як основи літературної. Рідну мову й народну літературу та власні твори поклали вони в основу літературного збірника „Зоря“ та переробленого п. н. „Русалка Днѣстровая“, і виданого в Будимі 1837 р.

Мова літературної продукції членів Руської Трійці, не тільки тих творів, що видрукований у „Русалці Дністровій“, але й інших, що не ввійшли в цей збірник, або постали пізніше, дає уявлення української літературної мови в Галичині другої четвертини XIX. ст. Вона стала першим етапом розвитку літературної мови в західніх українських землях, що в той час були під австрійським пануванням, і дала ясний образ та напрямні в творбі літературної мови і наступним поколінням.

В часах виступу Руської Трійці були два погляди мовознав-

ців на ролю народної мови в письменстві. Дубровський приймав різницю між простонародною мовою і книжною. Діялекти — на його думку — добрі як матеріяли для словників, а не для шкіл і науки. Для цих саме останніх потрібна мова вироблена вченими.[1] Натомість Копітар був погляду, що народня мова є основою літературної. Він був одушевленим прихильником діялектів і тішився всякою книжкою, що свідчила про життя якогось діялекту.[2] Коли прихильниками поглядів першого вченого були Іван Могильницький, Йосиф Левицький та Михайло Лучкай, то по боці Копітарових поглядів стали Йосиф Лозинський, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Тому для „Русалки Дністрової“ прийняли мову народню з основою західньо-українських говірок у Галичині і з Закарпаття та деяких елементів мови східньо-українських літературних творів.

Та хоч кожний із членів „Руської Трійці“ приймав до мови своїх творів найбільше елементів своєї рідної околиці, було в них поняття і почуття однієї спільної української літературної мови з народньою базою. Не було тільки у них спільного погляду на те, які саме говори повинні лягти в основу літературної мови. М. Шашкевич та його товариші не могли знати всіх говірок східньо-українських, тому по кількох нарадах на теми правопису й мови, вирішили вибрати діялект, що — на їх думку — лежить по середині українських земель, положених між Києвом і Новим Санчем, а саме покутський, між Коломиєю і Чортковом. На їх думку, він повинен бути зрозумілий українцям усіх земель між Києвом і Новим Санчем.[3]

Видавці „Русалки Дністрової“ прийняли фонетичний правопис на зразок сербського, зреформованого Вуком Караджічем. Отже в порівнанні з правописом Максимовича вирішили писати: замість ы — и; о, е, — і; дж (серб.); замість визвукового в — у, викинути ъ. Не прийнято пропозиції І. Вагилевича писання тєжко зам. тяжко, чєс зам. чяс (чяс), свєченик зам. священик. Фонетичний принцип правопису „Русалки Дністрової“ є показником думок її авторів, що бажали йти поруч досягнень інших слов'янських народів, спираючись на чисто практичний, науково обоснований спосіб передачі звуків і граматичних явищ мови.[4] Це дає теж змогу докладніше прослідити мову „Русалки Дністрової“, точніше оригінальних писань усіх трьох членів Р. Трійці, що виступили в цьому альманаху. В збірник не увійшла вся їхня літературна продукція. Процентово є найбільше творів М. Шашкевича, менше І. Вагилевича, найменше Я. Головацького. Та все ж таки при огляді мови їх треба брати до уваги і твори, що не ввійшли в склад „Русалки Дністрової“.

Аналіза мови всіх трьох членів Р. Трійці виказує, що вони користувались не тільки елементами місцевої народної мови, а також і мови Котляревського і Квітки, К. Тополі та й народної мови зі збірки народніх пісень М. Максимовича; та збірок В. з Олеська, П. Лукашевича, Т. Падури; крім того є у них власні новотвори, головно в ділянці лексики. Між усіма трьома авторами є в їх спільній мовнодіялектній базі деякі льокальні відхилення. Тому у Шашкевича є признаки мови Золочівщини, у Головацького Брідщини, у Вагилевича Калущини. Крім того використовували вони теж інші говірки Галичини й Закарпаття.

Позатим слід відрізнити у них від мови поетичної ориґінальних творів і перекладів мову прозову та наукову. В останній у всіх трьох авторів видно деякі сліди ще давньої книжної мови, від якої Л. Головацький та І. Вагилевич під кінець 40-их рр. стали схилятися до російської мови.

Всі три поети не мають одноцілої мови в своїй цілій недовголітній літературній праці. А все ж таки мова його статей і розвідок та читанки різниться від поетичної деякими давнішими книжними формами. У Я. Головацького є деякі елементи мови з різних околиць Галичини, головно з Гуцульщини, Бойківщини і Закарпаття. В „Русалці Дністровій“ дає він гарний добір слів і граматичних форм, часто говіркових. Але дедалі змагає він до створення літературної мови їх надбудови народної. Слідне це в збірниках „Вѣнокъ Русинамъ на обжинки“ з 1846 і 1847 рр. З поступом часу і зростанням його симпатій до москвофільства зближається він щораз більше до російської мови. Одначе і після цих років є у нього багата українська лексика.

І. Вагилевич старався оснувати свою літературну мову на говірковій базі, головно в ділянці фонетики і словництва. Але й він, зміняючи свої політичні переконання став зміняти й мову та, хоч перейшов на службу до поляків, став зближати свою мову до російської, передусім підо впливом переписки з Погодіном, яку розпочав ще у 1836 р.

Тому й слід розглядати творчість Я. Головацького та І. Вагилевича по кінець 40-их років, при чому треба виелемінувати впливи російської мови на їхню творчість, а брати до уваги ще й деякі чисто українські слова із пізніших років.

Треба теж відмітити, що після смерти М. Шашкевича (1843) Я. Головацький та І. Вагилевич почали тратити безпосередній зв'язок, пройшли шляхи різних вагань, одначе не стратили пом'яти про М. Шашкевича, якого не тільки вони, але й інші прихильники галицького відродження згадали з великою пошаною і признанням в 1848 р.

Для опрацювання теми використано твори письменників Руської Трійці в виданнях: 1) И. Онишкевича Руска Библіотека томъ III-ій, виданий „Академичнымъ Братствомъ“, Писаня Маркіяна Шашкевича, Ивана Вагилевича й Якова Головацького. Львів 1884, стор. XLIII, 382. 2) Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького. „Руська Письменність“ III, Львів 1906, стор. 623. 3) Твори Маркіяна Шашкевича зредаг. Мих. Возняком, Збірник Філологічної Секції НТШ у Львові, 1911, т. XIV. а також: М. Тершаковець: Короледворська рукопись в перекладі Маркіяна Шашкевича. Зап. НТШ т. 68. стор. 1-43, (З НТШ, 68) та М. Возняк: З фолькльорних занять Маркіяна Шашкевича. Записки НТШ, т. 109, ст. 140-155, (ЗНТШ, 109). Сторінки цитую за першим виданням творів усіх трьох письменників, при чому текст провірюю з двома другими виданнями. Крім того ініціялами подаю коло цитатів або слів прізвище автора, а за цим теж ініціялом назви окремих творів або груп поезій, а саме: Ш — Маркіян Шашкевич, По — Поезії, Пе — Переводи, П.Р. — Псалми Русланові, О — Олена, Б — Басні, Пі — Пісні, Л — Листи, Ст — Старина, З — О Запорожцьах і їх Січи, Ма — Євангелія Матея, І — Євангелія Івана, Проп — Проповіди, В.п. — Варіянти переводів, Передсл. — Передслів'я до „Русалки Дністрової“, Р. в. — "Руское весілє". Пис. М. Ш. — Писання М. Шашкевича, вид. М. Возняк. Збірник ФСТ XIV.

Г — Яків Головацький: М.Ш. — Пам'ять М. Р. Шашкевичу, Спн. — Народні сербські пісні, Сп — Переводи сербських пісень, В.Х. — "Великая Хорватія", Ч. — "Поділ часу у русинів", В.Р. — "Вороженя у Русинів", С.в. — "Слова витання", ДЛ — Казки з Даля Луганського, Дд — "Добрі діти вінець", Ж — "Казки за жидів", Ц — "Казки за циганів", Пр — "Приказочки", Б.н. — "Байки і небилиці", По — Поезії, Т.в.п. — ""Три вступительнії предподаванія", І.К. — Іван Котляревський", Пре — "Предисловія до приповідок", В.р. — "Відомість о рукописах", Л. — Листи.

В — Іван Вагилевич, По. І. — Повість о полку Ігореві, М — Мадей, Ж.К. — "Жулин і Калина", Пг — "Передговор к народним пісням", Зам — "Замітки о руской літературі", Л.П. — Листи до Погодина. (З них вибрано тільки українські слова і форми).

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В МОВІ РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ

Мовні признаки всіх трьох поетів зводяться до однієї бази передовсім у фонетиці (звучні), названій самими поетами "ви-

говором". Цей саме виговор, а також фонетичний правопис достосовано до законів і духа української мови.

Давнє **и** (і) переднє, що, в історичному розвитку пересунуло свою артикуляцію назад та зближилося до ы,[5] позначилося в західньо-українських говірках дуже виразно й послідовно в місцевому однини м'якої відміни всіх трьох родів, а саме: на кони, на полици, на поли, лихій воли, Ш. 34, при битім гостинци, Ш. 33. (Гл. відповідний розділ морфології).

М. Шашкевич і Я. Головацький побіч твердого закінчення іменників **-ец** (нпр. палец, конец), часто вживають м'якого закінчення, нпр. горобець, вітрець, конець, і т.д.

Автори "Русалки Дністрової" розрізняли два роди звука **в**: губнозубний спірант перед голосними та двогубний спірант близький до лябіялізованого **л** після голосних у визвуці складу і слова.[6]

В мові поетів „Русалки Дністрової" проявляються характеристичні риси української звучні, байдуже, що в загальному всі три поети додержувалися ще деяких утертих норм правопису, який впливав і на ортоепію. Вони повністю зберігають групи приголосних, напр. радістно Ш. О. 41, завистний, малістний, напастний. Краса первістна, Г. МШ. 201, щастливіших веремен В.П. 141, на своє містце В. Пг. 144; праздник жидівський Ш.І. 81.

Чергування **у — в** є в них сталим явищем.[7] Воно зумовлене найчастіше вимогами поетичного ритму напр.: Оттак, Николаю, вкраїнські вірлята, Ш. По. 3; Ходім, коню, на Вкрайноньку, Ш. — Погоня II; Сидит дівча над річкою, два віночки ввила, Г. По. 325; А коли ся води вернут, що за сім літ вплили, Г. По. 326. Це явище розтягнуте передовсім у поезії на ширший діяпазон та обнимає теж заміну ненаголошеного **о**, що в вимові народній переходить в **у**,[8] напр.: Чи стоят му двори повторяни Г. Сп. 211; вна мя медом, цукром годувала Г. Сп. 213; вна пійшла си в поле долов Г. Сп. 214. Напослідок дали вни сестриці Г. Сп. 220; Лиш вден миленький, й той далеченький 121.

Подібне до цього явища чергування **і — й** напр. Ходім, коню на Вкрайноньку Ш. Погоня П. Є теж чергування **є — й** т. зн. є — ї, і — й войвода, Г. Сп. 211; войводину Г. Сп. 211.

Крім нормального правильного чергування **о, е** в закритому складі з **і** приходить також і другорядне, деколи скальковане з чужої мови, як: готів на все Г.М.Ш. 195; пінявши тую мисль, Г.М.Ш. 195; уже Біг дожджики зсилає Г. Дд 292; і яко Мойсій підніс змію на пустини Ш. І. 75; с прізьбою В Л П, 171, прізьбу В. ЛП 174; прісьбу В. ЛП 176; прізьби В. ЛП, 179; підлинник В. ЛП 174.

Так само рідко трапляються випадки такого повноголосся, як: щастливших **веремен** В. Пг. 141; на всякоє **веремнє** В. Пг. 143; **Веремня** В. ЛП. 163; верімен В.ЛП. 161; Від того **веремня** В. ЛП 167; та вставного **е,о** напр. царество, малий сокорочений словар В. ЛП. 168.

Часто, не тільки в поезії для ритму але і в прозі появляється **І** — перед двома приголосними, або перед плавкими:[9] напр.: **І**грайте си, розкошуйте, Г. По 324; Поплив вінок **із** барвінку. Г. По 325; Нічку гуде, нарікає, ранком **із**линяє Ш. "Туга" Р. П. 61; на розсвіт і **із**линяє, в темні гонит Ш. там же; іже сам **із** себе нічого не твору Ш. І. 87; Чужими **із**воротами Г. СП. 201, найстаршая **іс**казивала Г. Сп. 214 (два рази); Поясочок **із**носит ся Г. СП. 214; Сестра спала в перинах **ім**хових Г. СП. 221, Всюда люде з **і**грашками Г. По 324, моє листє **із**рошати Г. По 324; виїськовання вчених, відки **із**ійшли запорожці Ш. З. 114; **із**сохло серденько В. Ж К 133. Замість**із-** в приростку або в прийменнику рідко трапляється **зо-** напр. вибив меч **зо** жмені Ш. О. 47; але витиснені **зо** своячини Ш. З 155. Рідкі випадки груп **ри-, ли-** в відкритих складах: Хлоп аж зад**ри**жав Г. Пр. 315.

Також рідко, головно у Вагилевича, трапляється говіркове сонантичне **р.**: К**рь**вою В Ж К 135; серце зак**рь**влене В Ж К 136; К**рь**вавий, К**рь**ви В. Пг. 140. Хоч усі три поети „Русалки Дністрової" вирішили не вживати в фонетиці говіркового піднесення артикуляції **а** ('а) до **е** ('е) після пом'якшення приголосних, у Вагилевичевій мові часто стрічаємося з цією говірковою признакою, напр.: в початках літа В. ЛП 159, старовіцких печетей В. ЛП 160; у Бучечу В. ЛП 160; жедалисте В. ЛП 162; за руки ся держели В. ЖК 137; перенєв В. ЛП 159; паметної церкве В. ЛП 161; хто розвеже ону загадку В. ЛП 160; Горєн і Верховинців В. ЛП 160; кромі знете всеких видів В. ЛП 160.

Лабіялізація **л** в **у** (в) в мові Руської Трійці загально українська. Поети її вживають послідовно як противаги до старшого стану книжної мови, напр.: барилці з горівкою Ш. О. 40; от вовхвів Ш. Ма 67; що товкует ся Христос Ш. І 73; істовкованіє В. ЛП 159; істовкують, істовкувати В. ЛП 161. Після губних перед йотованими голосними появляється: **л, м**: павляним пірєм Ш. Б 35; бесідуют славлянски Ш. З. 115; з головних поколінь славлянских В. Пг 138, о богах славлянских В. Пг 144, здоровля В. ЛП 180.

Всі три поети беруть теж до уваги говіркове м'якшення деяких приголосних головно шиплячих,[10] напр.: За руки ся держели В. ЖК 137; Перед означеним чясом Ш. З. 114, зачяток козаків Ш. З 114; Мадей велів чятовати В. Мад. 128; печяр В. ЛП

171; чєсом В. ЖК 137; чєсто В. Пг 140; чясть В. ЛП 171. Сидит дівчя над річкою Г. По 325; в Розгірчю В. ЛП 163; посвідчяли В. Пг 144; чясть В. ЛП 171; заблищяли В. Мад. 138; блищяли В. Пг 139; Блаженнії голоднії, жєднії правди Ш. М. 70; жяльом прозябає В. ЖК 136; належят В. Пг 139; ужєсної недолі В. Пг 140; Заблищяли В. Мад. 138; блищяли В. Пг. 139; ратищя мелькали В. Мад. 128; по шалашьох В. Мад. 128.

Диспаляталізація **р** прикметна деяким галицьким говіркам, рідка: Тії діла, що я твору Ш. По 80, і же сам із себе нічого не твору Ш. По 87; бо завсігда твору, що єму ся подобає Ш. І. 87; тєжке горуванє Ж. К. 134; розговорує ся Пг 141; розорує В. Пг 141; розговоруются П. 143. Одначе є й палятальне **р**: поговорю В. ЛП 177. Середслівне і межислівне приподібнення приголосних на зразок місцевих говірок виступає у всіх трьох членів Руської Трійці. Маємо тут до діла з приподібненням назадним, а деколи й контракцією внаслідок першого фонетичного явища, напр.: мяхкий Г. Сп; з ростолоченими чашками В. Пг. 142; роспукає В. Пг. 142; росчісує косу В. Пг 144; роспізнаємо В. ЛП. 160; але: розвєже В. ЛП. 160; істовкуют, істовковати, В. ЛП. 161; істовкованіє В. ЛП. 159; вітпишемо В. ЛП 160; вітти (= відти, прс.) В. ЛП. 179, і зовеця (— зоветьця=зовецьця) Ш. З 115; бородьба В. Пг. 142; прізьбу В. ЛП. 174; побіч: прісьби, прісьбу, прісьбою В. ЛП. 170, 171.

Приклади на поступове приподібнення рідкі: бджола Г. Пр. 319 (4 рази).

В наслідок дисиміляції приголосних виступають теж такі явища, як: **дождж** Г. Пр. 308, Ні краплі **дожджу** ні роси не було Г. Дд. 292; уже Біг **дожджики** зсилає Г. Дд. 294; **дожджі** дрібні полочут В. Пг. 141; Дрождж го пронимає В. ЖК 136. Наслідки дисиміляції: В один рушник личко утирали Г. Сп. 229; слобідною мірою, слобідніше Г. М. Ш. 196; рімний, Г, (ЗНТШ 94, 137).[11] Рідкі теж випадки переходу **нь** на **й**, нпр.: милейкий, коротейкій. Пис. М. Ш. 177.[12]

З дрібніших явищ фонетичних слід ще відмітити: **ф** — на місці **хв**, напр.: **фала** бо, Пис. М. Ш. 177, **фалити** Бога Г. Пр. 312, очи **фатаючи** Г. Сп. 202, Шуми, гуди **филенькою** Г. По. 326; Я би в **фалю** загреміла Г. По. 327; Брак пом'якшення **л** та **с** в наростках: силно переконував Г. М. Ш. 199, 200; латинскі кляси гімназіялні Г. М. Ш. 193.

В чужих словах **т** замість **ф**, напр.: в **Витлеємі** Ш. Ма. 67.

Протетичне **г, й:** Казав жида замкнути до **гарешту**, Г. Ж. 229;[13] **ягнець** (паси ягнці мої, Ш. І. Ш. та брак назвукового **й;** не зведеся аж мабуть на **Осафатовій** долині Ш. О. 47.[14] Деколи є **ьо**

замість давнього **е** після палятальних: сл**ьозами** вмивають Ш. По. 21.

ЛЕКСИКА

Коли розглянути словниковий матеріял поетів Руської Трійці, він багатий та різноманітний не тільки в порівнянні з попереднім станом літературної мови в Галичині, а також і з наступною фазою розвитку її в II. пол. XIX ст. Бажаючи розбудувати літературну мову в Галичині на народній базі і зробити її співучасницею в творбі загально-української літературної мови, ці поети черпали і з народньої скарбниці говорів і з літературної мови тих творів східніх українців, що появилися до 1836 р. В цей спосіб вони змагали до однієї літературної мови, спільної всім українцям. Крім того утворювали вони власні слова, кермуючися мовним почуттям та нормами мовних законів. На утворювання слів, згл. збагачування словництва поетів Руської Трійці найбільший вплив мали народня мова їх околиці, а у Головацького, що перемандрував майже цілу східню Галичину і частину Закарпаття,[15] теж інших околиць. Крім того в мові всіх трьох поетів є слова, що вже в їх часах були архаїзмами. Не вільні вони від впливів польської мови, [16] німецької, а також російської.[17] Тому словництво поетів Руської Трійці належить поділити на групи за значенням згл. походженням, а крім того виділити окремо архаїзми та різні чужі слова. Серед місцевих галицьких слів треба виділити типічно говіркові, зв'язані звичайно з околицею поета, або записані ним на екскурсіях, та загально вживані на зах.-українських землях.

ІМЕННИКИ

Найкраще проявилося словництво в творбі іменників, звичайно з допомогою різних афіксів, чи то від інших іменників, чи від прикметників, рідко займенників, а найчастіше від дієслів. Навпаки від іменників утворені теж інші частини мови, передусім дієслова.

Безсуфіксні іменники. Багато іменників чоловічого роду утворюється від інших частин мови, передусім від дієслів без допомоги наростків. Це такі: **вздох,** з усихаючих грудей тосклі виконуються вздохи, В. Пг. 143; **говор,** красним повіствовательним говором природи Г. Сп. 202; **дубот,** тупіт. Зверх бескида глухий дубот бором ся шибає В. Мад. 128; **дудонь,** лише ще дудонь тряс землею тай знеміг Ш. О. 46; 47; **жмит** (жмуток), в окресні Галича тирається тепер много термітних жмитів і листів В. Л.

П. 161; **закрут** (заворот голови), шум і закрут у голові обманцями ходит В. Ж. К. 131; **заруб,** обсяг, у ладканьох проколюється також туга; лиш не такого зарубу, як в думках В. П. 144; **ізворот,** насякали чужими ізворотами ненашским духом Г. Сп. 201; **кон** (умирання, конання), того додало якось предвічного, святого кону В. Л. П. 166; **лом,** Будут тучі, гради, громи, спека, злеви, ломи. Г. По. 322; **лучай** (пригода, нагода), дало му лучай оглядітися в світі Г. П. Ш. 194; **неглуп,** дурень, йолоп, **"Неглупе!"** загримів велит ватажко; "Ванько зажег си скипку" Ш. О. 47; **обвод,** (округа), він тепер у сяніцкім обводі меже горбами В. Л. П. 159; **облуд,** ходит, гонит, не томится, облудом пітьмою В. Ж. К. 131; **окіл** (оточення, довкілля), В опетній гостині в околі осад древних В. Л. П. 160; **окрух,** окрухи, ба великі кусні сего образа чудного зеркала придержались до нині. Ш. Ст. 114; **передвік** (давні часи), стерегти сідний передвік В. Пг. І. 139; **повид, позор** (— погляд), спосіб, же я не виджу позору Вам відслужитись В. Л. П. 159; Послі розмірковане і повиду на се В. Л. П. 163; **помет** (рух), і во всякім пометі тіла являеться В. Пг. 144; **привід** (приклад), Приводи окресні буду брати с пословиць, притч. В. Л. П. 165; **проволок** (протяг часу, перерва), впеть по довгім проволоку відзиваюся В. Л. П. 167; **согамор** (відгомін), благодатним наших собратей ворошним согамором в їх житю; В. Л. П. 162; **уплив** (вплив), Прочії словенскії нарічія через уплив чужоземщини більше — менше утратили свою давню природжену красу Г. Сп. 202; **упон,** паслися телята в городі на упоні, Г. Пр. 318; **черк** (знак), якож познимав багато черків, наряд народних В. Л. П. 160.

Кілька іменників ч. р. з наростками **ан-ин, -ів,** що означають місцевини або стан, утворюються без наростка **-ин, -ів: бояр** (боярин), та старшого бояра просила Г. Сп. 227; Стали свати, стали і бояре Г. Сп. 227; побіч такої форми є: **Боярине** Сп. 227; **василіян** (василіянин, чернець), я василіян з Почаєва Г. Ж. 302; **Станислав** (місто Станиславів), із школ в **Станиславі** В. Л. П. 183.

Безсуфіксні іменники утворюються також від прикметників: **окресь, окресня** (околиця), В окресні Галича В. Л. П. 161; **скором** (пісна їжа), де нині хрестянин їсть скором, Г. Пр. 317 8.

Знаростковані іменники. Іменники чоловічого роду утворюють поети Руської Трійці з допомогою різних наростків, між якими деякі й сьогодні живі, а деякі вигибають. Наросток **-тель, -атель, -итель,** в сьогоднішній літературній мові непродуктивний, в часах "Руської Трійці" був поширений і активний. З його допомогою утворювано іменники звичайно від дієслів, на озна-

чення діючих осіб напр.: **владнуватель** (володар, провідник, керманич), Ш. Перед. 380; **возмитель** (загарбник), Ш. О. 47; **грабитель** (грабіжник) Ш. О. 46; **знатель** (знавець, знаток), Р. П. 51; **куситель** (спокусник), Ш. Ма. 68; **переводитель** (перекладач), Г. Сп. 201; **понужатель** (пан, спричинник), В. Пг. 140; **проповідатель** (проповідник), Р. С. 335.

Досить продуктивний наросток **-ець,** що творить найбільше nomina appellativa et nomina agendi, рідше від іменників, частіше від дієслів: **азіятець** (азієць) Ш. З. 380; **вівчинець** (вівчарня, стайня на вівці), кто дверими не входит вівчарні (вівчинця). Ш. І. 91; **горець** (верховинець), В. Л. П. 182; **гранець** (камінь), І тріскучий гром ударив, Гранці-сь розсипають. В. Ж. К. 135; **питльованець** (товста людина) Ш. По. 25; **стратенець** (засуджений на смерть, В. Пг. 141; **утіканець** (втікач), В. Л. П. 180.

Наросток **-ик** також досить активний. Він утворює іменники на означення діючих осіб або предметів, як напр.: **кватирник,** пояснення Головацького: **кватирник** — жовнір, що на кватирі стоїт Г. Д. Л. 287; **молодик** (молода людина, молодець), В. Л. П. 180; **наралник** (частина плуга, рало), Г. Ж. 298. **окаянник** (грішник), Г. Дд. 295; **поменик** (пам'ятка старовини) В. Л. П. 161; **свяченик** (священик, від святити) В. Л. П. 180.

Рідше утворює цей наросток здрібнілі слова: ковальчик (коваль, золотник) В. Пг. 140;

Наросток **-ок** творить від різних частин мови іменники на означення предметів, абстрактів, рідше діючих осіб: **безначаток** (щось без початку), **безконець** (щось нескінчене), Которий спряг собою безначаток і безконець Ш. Псальми Русл. 39; **зачаток** (початок), Ш. З. 114; **знимок** (рисунок — копія), що лише знайдеся уточного з старини, ци то в подлинниках, ци в вірних знимках В. Л. П. 164; **начаток** (початок) Ш. З. 114; З начатку було слово, і слово було у Бога Ш. І. 71; **обломок** (фраґмент, рештка), Г. Р. С. 327; **паволок, єдамашок** (дорогі матерії) В. Пг. 145; **примісток** (частина моста), Г. Казки, 290; **просонок** (півсон), В. ДП. 183; **старунок** (піклування) Г. Дл. 293; **судинок** (посудина), Ш. І. 108; **темок** (темнота) В. Ж. К. 131.

Здрібнілі і пестливі: реміснички (ремісник), Золото куючі ковальчики і інші ремісничкн В. П. 145.

Наросток **-ак,** мало активний, напр.: **пустак** (пуста, легковажна людина), В. Л. П. 180.

Також наросток **-ар,** що утворює nomina agendi, нечисленний; **рибар** (рибалка), Ш. М. 69; **судар** (суддя), Ш. М. 70; **грубар** (кочегар, паляч у печі), Г. Ж. 296.

До мало продуктивних належать теж наростки: **-ун**: **гладун** (товста людина) Ш. По. 25.

У творбі іменників жіночого роду активні різні наростки. З допомогою нароступа**ин-а** утворюються іменники ж. р. від іменників та прикметників на означення тварин і неживих предметів і місцевин: **контина** (поганська святиня), В. ДП. 164; **маржина**, Люде мрут, маржина (товарина) гине Г. Дд. 292; **отечина** (батьківщина), В. Пг. 142; **паровина** (ґерлиґа; бучок, дручок Р. П. 166), Г. Ц. 307; **тепличина** (теплярня), Г. Сп. 202.

Як корелят до слова чужина утворено від займенника наш з допомогою суфікса **-ин(-а)** іменник **нашина:** Чужина нас займає, чомуж би нашина не прилягла до серця, не промовила до душ? Ш. Ст. 113. Так само утворено іменник: **своячина** (батьківщина, рідний край): Але витиснені зо своячини сильнішими свояками Ш. З. 115.

Наросток **-к(-а): завійка** (хустка на голову; сербське слово), Г. Сп. 226; **кожушничка** (жінка кожушника, кушніра), Г. ДЛ. 287; **низовка** (з низів), сколько раз моя маменька низовка стояла і смотріла на гори В. ЛП. 182; **парістка** (галузка, віднога), Г. М. Ш. 194; **побійка** (поле бою, побоєвище) В. Пг. 142; **показка** (інформація, показ, обсервація), В. ЛП. 160; **поговірка** (здогад, натяк), Г. ДЛ. 288; **посмівка** (насміх, глузування), Замість помочи та підохочування найшлися посмівки та недовільність, ба й вороговання Г. М. Ш. 196; **рістка** (вітка, галузка), сут то здорові, повносильні рістки, о которих нам цілою душею дбати, Ш. Передслов. 380; **тямка** (пам'ять про когось, щось) В. Пг. 141; **украйка** (перев'язка, бандаж) Ш. І. 941.

Наросток подвійний **-ан -к(-а): сліпанка** (шукання шляху в множ. сліпанки — манівці). Сюди належить іменник **самарянинка,** утворений від ч. р. **самарянин** без пропущення наростка **-ин** Ш. І. 77.

Наросток **-иц(-я)**: **бувалиця** (билиця, минуле) В. ЛП. 160; **душиця** (душа), вдарив тяжким молотом в груди, . . . З молодця випер душу, душицю! Ш. Пг. 34; **зазулиця** (зозуля), Ш. Пе. 35; **лучниця** (вогник — світло на багні) В. Ж. К. 131; **митниця** (мидниця, від мити) Ш. І. 97; **перестільниця** (рядно, хідник) В. Пг. 142; **підколінниця** (шкіряна панчоха, що сягає до колін, — Я. Г.: местве, що власне значит скіряні підколінниці), Г. Сп. 227.

Наросток **-от(-а)**: **красота** (дівчина красавиця) Жала нивку дівчина красота, заспівала дівчина **пустота.** Г. Сп. 209.

Наросток **-еньк(а)**: творить здрібнілі, радше пестливі слова: **услуженька** (служниця), До них каже красна услуженька Г. Сп. 213; гл. розділ про здрібнілі слова.

Рідше вживані наростки: **-ак(а): вовколака** (ім. чол. роду — людина, що з допомогою чарів перемінилася у вовка), В. Л. П. 175; **-ух(а): молодуха** (молодиця, відданиця), Ш. По. 25; **-уш(а): катуша** (тортури; польонізм), Г. Дд. 295.

Наросток **-б(а)** творить іменники від дієслів на означення дії: **бажба** (бажання, хотіння) В. Л. П. 174; **борба** (борня, бій, боротьба) В. Пг. 143; В них русин являє ся істинним славлянином, не любуючим собі в борбі. В. Пг. 142; але також: — і дикой боротьби з падею В. Пг. 141; **кісьба** (кошення, касовиця) Г. Дд. 294; **клятьба** (закликання, присяга), Як клятбі сій не віруєш, брате, кажи у коням живу привязати. Г. Сп. 221; **судьба** (осуд, суд; посуджене — поясн. Я. Головацького), Хрань мя, Боже, від судьби і напасти Г. ДЛ. 288; (**судьба** посуджене, судити, посудити Я. Г.).

Численні й дуже цікаві утворення іменників жін. роду від інших частин мови, найчастіше дієслів, з допомогою жіночого закінчення **-а, (-я):беседа** (розмова, поговірка) Г. Сп. 207; Ш. І. 111; **бола** (біль, болячка, недуга) Г. М. Ш. 199; **бубля** (біблія, свята книга), Г. Ж. 301; **віджа** (знання, поль. wiedza), В. Л. П. 168; **гана** (нагана) Г. Сп. 211; **засуха** (посуха) Г. Дд. 292; **звада** (незгода, сварка) Ш. І. 91; **люба** (любов, гуцул.) Г. Сп. 202; З **люби** щирой аж на шию ввисла, Г. Сп. 225; **надежя, надіжя** (надія) В. Л. П. 172; В. Л. П. 174; **невгода** (невигода, злидні), В. Пг. 140; **носада** (насада), гострий перед корабля, а зелізнії полки насадами орали море рускоє В. Пг. 139/40; **невподоба** (недогода), другому за теє невподоба (недогода) Г. М. Ш. 196; **обмана** (обман, хитрощі, ошуканство) В. Пг. 142; **околишня** (околиця, від околишній) Ш. Ма. 67; **оруда** (діло, орудка, справа), Г. Д. Л. 288; **осада** (садиба, оселя) В. Л. П. 161; **паня** (пані, панія), Г. Сп. 220; **підпомога** (допомога), поміч) Г. М. Ш. 194; **піжда** (термін, час вижидання сплати довгу) Г. Ж. 299; **пісня** (давнє: пісньпанівне в часах Русалки Дн.) Г. Сп. 208; **принуда** (додатки, прикраси) Г. Сп. 202; **сукня** (одежа, польонізм) В. Ж. К. 137; **уйма** (ганьба, від'ємна сторінка), Г. Сп. 201; **хижа** (хатина, світлиця МШ), Ш. І. 95; Ш. І. 99; **четверга** (чвірня коней) Ш. По. 25.

Наросток **-н(я):вовківня** (яма ловити вовків), Ш. Б. 49; **димня** (комин) Ш.; **обідня** (обід, тризна) Г. Ж. 298); **сакельня** (торба на пашу), Г. Ж. 301; **свійня** (рідний край, рідня), В. Пг. 143.

Наросток **-ість, -ость, -есть: безвість** (нетрі), Ш. По. 10; **близість** (мале віддалення, близкість), Г. Р. С. 335; **болість** (біль), Г. М. Ш. 199; **буйність** (відвага), В. Пг. 141; **горесть** (горе, гіркота), Ш. І. 106; **доконалність** (завершеність), Г. М. Ш. 200; **живость** (живучість, оживлення, бадьорість), Г. М. Ш. 199; **лі-**

ність (лінивство), Г. Ц. 304; **любість** (любов, кохання), Г. Сп. 214; **недовільність** (незадоволення), Г. М. Ш. 195; **питомость** (якість, прикметність), Г. Сп. 207; **прежність** (минуле), В. Л. П. 160; **соплеменність** (спорідненя), Г. Р. С. 335; **щастливость** (щасливе життя), Г. Дд. 293.

Наросток **-ощ** рідкий, виступає найчастіше у множині іменників жін. роду: **обовязанощ(і)** (зобов'язання, обов"язок), В. ЛП. 173; **радощ(і)** (радість, радощі), Ш. По. 17; А радощів з зірочками з межи нас не труне Ш. По. 20; Ш. По. 8; Бо сплинули радощі, як Дністер спливає Ш. По. 8; **хитрощ(і),** (хитрість), Циган взяв ся на хитрощі та просит ся Г. Ц. 305.

Серед іменників жіночого роду небагато іменників безсуфіксних як: **бездорож** (Я. Г.: манівці, сліпанка) Г. М. Ш. 198; **зїж** (з'їдання), Г. Дд. 293: **падь** (падіння, упадок), В. Пг. 142; Тямка минулої чести і дикой боротьби з падею. В. Пг. 141; **стать** (постать) Г. С. П. 201; **хіть** (— охота, бажання) В. Л. П. 176.

В **середньому роді** найбільш активний давній наросток (закінчення) **-іе,** що в зах.-укр. говорах дав **-є,** рідше **-я,** з м'яким приголосним у пні. Це закінчення, згл. наростковий форманс утворює не тільки віддієслівні іменники, але також відіменникові та відприкметникові і відзайменникові, що найчастіше мають абстрактні значення: **веремнє** (час), В. П. 143; пісні тоті сут золотим послідком щастнійших веремен В. П. 144; **верховє** (верховина), В. Л. П. 182; **виїськованє** (вишукування), Ш. З. 114; **вісілє** (весілля, одруження), В. Мал. 131; **ворогованє** (ворожнеча), Г. М. Ш. 196; **вотхновенє** (натхніння), М. Ш. 199; **дарованє** (талант), Г. М. Ш. 197; **діянє** (дія, праця), В. Пг. 143; **жениханє** (залицяння, сватання), В. Пг. 142; **зорє** (світанок, схід), Ш. По. 26; **ладканє** (весільні співи), у ладканях проколюєся також туга, лиш не такого зарубу, як в думках В. Ц. 144; **ломачє (ріщя),** Г. Ц. 307; **імінє** (майно) В. Пг. 139; **межерічє** (межиріччя), В. Л. П. 166; **орудованє** (праця, справа), В. ДП. 159; **партанє** (праця, дослід), В. Л. П. 163; **передложінє** (пропозиція), Г. М. Ш. 198; **погарє** (поляна), В. Пг. 140; **переоначуванє** (зміна, від оначити — робити іншим, бойк.) В. Л. П. 165; **піснотворінє** (поетичний твір), Г. М. Ш. 198; поменик старословенского **піснотворенія** Слово о полку Ігор. В. Л. П. 166; **поновленє** (віднова), Ш. І. 91; **почестє** (пошана), В. Л. П 161; **приверніне** (приворот, поворот), В. Пг. 141; **прочуманє** (пробудження духове, відродження), Г. М. Ш. 195; **рівнанє** (порівняння, кореляція), В. Л. П. 160; **розміркованє** (роздумування), В. Л. П. 163; **розсмотруванє** (розглядання), Ш. З. 114; **сохтованє** (збирання, порядкування), **присохтованє** (пристосування), В. Л. П. 163; **співанє** (спів), Г. СП. 206; **творінє** (лі-

тературний твір), Головнійші єго творіня були поезії, Г. М. Ш. 197; **хащє** (хащі, чагарник), В. Ж. К. 131.

В цій категорії іменників середнього роду деколи поети вживають старого закінчення **-іє,** напр.: **ваяніє** (ворожіння, приношення жертви), сочиненіє памятки ваянія славянського, В. Л. П. 175; **гласоудареніє** (наголос у поезії), на гласоударенію основан. Г. Сп. 207; **дарованіє** (талант, спосібність), Г. Сп. 201; **січеніє** (перетинка в поезії; Я. Г.) Г. Сп. 206, 207.

Наросток **-ище,** що утворює іменники середнього роду на означення предметів, а також згрубілости назв: **деревище** (домовина), В. Мал. 129; **жидище,** Г. Ж. 303; **курище** (хата курна, домашнє вогнище, попелище), Ш. О. 45; **озерище** (озеро), Г. Сп. 223; **роздорожище** (роздоріжжя), В. Ж. К. 135; **семенище** (громада, товариство), Г. М. Ш. 194.

Наростки: **-ен-о, -л**-о, **-ал**-о, **-алн**-о: **бариство** (купецтво, торгівля), В. П. 139; **веремено,** В. Пг. 141; Пісні тоті сут золотим послідком щаснійших веремен. В. П. 144; **дервено** (пняк, колода), Г. Дд. 292; **дупло** (печера, вижолобина в скелі), В. Л. П. 175; В. Л. П. 164; пишу . . . о бердах в Урічи, де сут дупла (Grottenwerke), В. П. Л. 179; **капітанство** (капітанування), Г. Ж. 303; **нідро** (нутро, лоно, надри), В. П. 144; **письмено** (письмо, писання), В. Л. П. 160; **поганство, боганство** (поганська віра), В. Пг. 139; **погибельство** (загибіль, загин), Ш. І. 104; **учило** (школа), Семко і Данько ходили до учила. Ш. Букв. (Пис. М. Ш. 157); **черпало** (черпак), Ш. І. 771; **чуркало** (джерело, -льце), Г. По. 327.

Крім вище поданих іменників, утворюваних поетами з допомогою різних суфіксів у дусі західньо-української словотворби, є ще деякі цікаві слова: **барліг** (лежанка), Г. Ц. 306; **бердо** (скеля, пропасть), В. Л. П. 179; **бескид** (гора, верховина), В. Пг. 138; В. Пг. 141; **бовда** (скеля, кам'яна брила), В. ЛП. 175; **бурдей** (циганське шатро, шалас), Г. Ц. 306; **гінтяй** (негідник), Г. Сп. 216; (Я. Г.: Гінтяй, гультай, несталий, невірний друг — походить від гонити, ганяти, гуляти); **грехіт** (ґрегіт, румовисько, дрібненьке каміння, сухе поломане пруття, Р. П. 56), Сміло ступав відважний Семен по Круглім грехоті і по розметаних костьох, 43; **ґазда** (господар), Г. Ж. 296; **жигачка** (гарячка, підвищена температура), Ш. І. 78; **жмит** (жмуток), В. Л. П. 161; **ледінь** (гуц. леґінь, молодець, парубок), приспів і дружба з молодими ледінями своєго села, гонячи возьмителя, Ш. О. 47; Ш. По. 34; **родичі** (батьки, батько-мати), Ш. І. 89; **садовий** (садівник, прикметниковий іменник), Ш. І. 109; **судки** (вузька доріжка межи плотами, Р. П. 166),

Г. Ц. 306; **трунва** (домовина), Г. Сп. 219; **хором** (гуц. хороми, сіни), Ш. І. 79; **хрестянин** (християнин, селянин), Ш. О. 44.

Назви селянської одежі: аж там всего як на ярмарці: і опанчів, сердаків і кожухів, і шапок і чобіт жовтих сафянових і чоловічих таки шкапових, ба й були бекеші, перемітки, вибачте і спідниці, загортки, хустини, Г. Ж. 298.

Назви господарського знаряддя та інших предметів: ба тут і желізє: чересла, вісняки, різаки, сокири, тесники, Г. Ж. 298; **колобаня** (калабаня, водна глибина), В. Ж. К. 134; **шараньча** (саранча), Ш. І. 67.

Деякі слова у поетів Руської Трійці вживані не тільки на західніх, але й на східніх українських землях: **бридня** (пустощі, дрібниця), Ш. Ст. 113; **велетень** (великан), Ш. Перекл. 27; **воротарка** (сторожиха), І. Ш. 105; **вязниця** (тюрма, холодна), Ш. Ма. 71; **дверник** (воротар), Ш. І. 91; **колодязь** (криниця), Ш. І. 77; **курган** (могила), В. Пг. 141; **остріг** (тюрма), Г. ДЛ. 298.

Слова, взяті з інших мов, передусім з польської та інших слов'янських: **алембик** (котел до дестиляції, очищування горівки Р. П. 166), Г. Ж. 295; **бекеша** (верхня одежа з кожухом), Г. Ж. 298; Ш. (М. Возняк: З фолкльорних занять Маркіяна Шашкевича; ЗНТШ, т. 109, Misc. 140—45); **борухи** (жидівські молитви), Г Ж. 300; **брать** (браття, братія; ст. поль. brać), Ш. І. ІІІ; **вайда** (народній співак, звич. у литвинів, поль. wajdelota) В. Л. П. 183, 184, 185; **гамбарас** (клопіт), Г. Ж. 307; **garешт-а** (арешт, в'язниця), Г. Ж. 299; **дідинець** (подвір'я, поль. dziedziniec), Г. Ж. 304; **звада** (сварня), Ш. І. 85; **конов** (коновка, поль. konew), Ш. Ма. 77; **полон** (земні плоди, поль. plon), В. Д. Л. 166; **похідня** (смолоскип, поль. pochodnia), Ш. І. 105; **пошва** (піхва до шаблі, ст.-поль. poszew), Ш. І. 105; **приказанє** (жидівські святощі, поль. przykazania), Г. Ж. 300; **приповідь** (притча, поль. przypowieść), **ридза** (рижка, поль. rydz), Ш. По. 25; **рожай** (рід, поль. rodzaj); Г. Сп. 206; Г. С. 207; **сатан** (чорт, поль. szatan), Ш. І. 98; **фурдиґа** (тюрма, в'язниця), Г. Ц. 304.

Гудьба (музика, чеськ. hudba), Ш. По. 9; **мешт** (пів)-черевик; Я. Г.: „Мешти у буковинських русинів називають ся коротенькі чобітки, у гуцулів каракати. Сим словом здалося нам найлучше переложити сербски местве, що власне значить скіряни панчішки, підколінниці". Приклад: Синкам дала мешти сафянови, А панянкам сукні гатласови. Г. Сп. 227; **підлинник** (ориґінал, рос. подлинник), В. Л. П. 164; **призрак** (привид, рос. призрак — марево), В. Пг. 141; **узток** (схід), Г. Сп. 211; **ціп** (ланцюг, рос. цепь), В. Пг. 140.

Архаїзми, що залишилися в галицьких говірках, головно

карпатських, як доказ існування їх колись в українській мові, виступають у мові Руської Трійці поруч щоденних слів. Деколи наші поети самі архаїзують мову. Приклади: **витязь** (лицар), Ш. З. 114; В. Пг. 142; **риза(-и)** (одежа), положив у ризи (свити, одежу) Ш. І. 97; І зняли тіло Ісусове і обвили в ризи (платя) і з ароматами Ш. І. 109;**вовня** або **вовна** (стсл. влъна (= хвиля) — і від того утворені демінутиви вовнонька та дієслова вовнювати, вовновати), Ш. По. 21; В. Ж. К. 132; Г. По. 325; В. Ж. К. 132; В. Ж. К. 134; В. Ж. К. 136; В. Пг. 139; **воздух** (повітря, небесні простори), Ш. П. Р. 40; Ш. О. 47; **враг** (ворог), Ш. О. 45; Ш. О. 47; **глас** (голос, звук), В. Л. П. 165; **дівер** (Я. Г.: „девір, сербськ. девер, старополь. dziewierz, шурин, мужів брат“), Г. Сп. 212; **жалость** (скарга, жалоба), Ш. І. 106; **крамола** (незгода, роздор), В. Пг. 140; **нрав** (закон, обичай), Ш. По. 25; І. Вагилевич переробляє це архаїчне слово під оглядом людової етимології на **мрав; овраг** (яруга), В. Л. П. 182; **півець** (співак), Ш. По. 7; **пінє** (спів) Ш. По. 9; Ш. „Жаворонок“ Р. П. 64; **пітель** (когут, півень), Ш. І. 106; **перст** (палець), Ш. О. 47; **потера** (сила) В. Пг. 140; **свість** (сестра мужа, сестра жінки, жінка брата), Г. Сп. 213; **сосід** (сусід), Ш. З. 114; **стагва** (посуд на воду, вино), Ш. І. 74; **тьма** (безліч), Ш. По. 91; і Ш. П. Р. 40; **хула** (насміх), Ш. І. 92; **хуста** (хустка, платок), Ш. І. 74; **язвина** (яма, нора), Ш. І. 110.

Деколи поети Руської Трійці архаїзують слова, зберігаючи давні фонетичні признаки в закінченнях слів, або навпаки модернізують старі слова, нпр.: **волость** (власть, влада), Ш. І. 80; **мудрость, радость,** Ш. П. Р. 40.

СКЛАДНІ СЛОВА

Поети Руської Трійці вживають часто складних, рідше складених, слів, переважно ними самими утворених або перейнятих від попередників. Треба догадуватися, що на творення складних слів нашими поетами вплинула німецька мова, почасти і російська. Ці слова творяться в ділянці іменників і прикметників, рідше й інших частин мови. Складними компонентами є звичайно іменник та іменник, іменник та дієслово, прикметник або займенник та іменник, дієслово та іменник, напр.: **верховод** (провідник), В. Пг. 139; **верховодник** (провідник), „Хлопці в лад!“ загомонів верховодник, Ш. О. 47; **дієписатель** (історик, літописець), Ш. О. 114; **карпатогорец** (карпатський верховинець), В. Л. П. 182; **коновід** (конокрад), Г. Ц. 306; **куропінє** (піяння когутів), Ш. По. 35; **місяцесловіє** (календар), Ш. Л. П.

160; **новогодинник** (календар-альманах), тепер виходит „Дністровая Русалка“ новогодинник на 1837 р. В. Л. П. 160; **однокашник** (шльоф-камрад, товариш, що з одного горшка кашу їсть, Я. Г.), Г. Д. Л. 289; **перворік** (початок, прадавні часи), В. Л. П. 160; **піснетворець, піснетворенє** (поет, поезія), Г. Сп. 207; **родолюбець** (людина, що любить усіх людей), Г. М. Ш. 195; **рукоділо** (праця рук, будівля), В. Пг. 139); **самостоянство** (самостійність), В. П. 138; **сполуписатель** (співавтор), В. ЛП. 164; **твердогород** (місто, твердиня), М. Шашкевич: „тин — твердогород, замок. Приміри: Милятин, Гусятин, Рогатин, Чорнятин і м. і.“. Р. П. 56; **тихомиря** (мир, спокій), Огорнеш мя зоревою свиткою тихомиря Ш. П. Р. 40; **хіснолюбець, гіснолюбець** (той, що любить користі), бо були лукавії хіснолюбці (гіснолюбці), В. Пг. 140; (гл. госен, госнувати); **черко-письмо** (креслення, відрисовування), п. Килесінський умілець в черкописьмі, В. Л. П. 160.

Складні прикметники: горєноруський (український, верховинський), що сє тиче письмен горєнорусках, лишених в древній контині в Розгірчю, В. Л. П. 163; **десятосложний** (десятискладовий), Г. Сп. 205; **жироїдний** (пажерливий), а сизий жироїдний орел осів на лоб, В. Пг. 142; **краснозвучний** (милозвучний), Г. Сп. 201/202; **круглоколий** (округлий, як колесо), Місяченько круглоколий закрився хмарою, Ш. Коломийки, Р. П. 61; **многоучений** (високо вчений), Ш. Ст. 114; **многочесний** (чесний, характерний, вірний), В. Пг. 145;**остроємий** (хижий), В. Пг. 140; **первовічний** (початковий, прадавній), В. Пг. 142; **піснолюбний** (що любить співати пісні), Ш. Ст. 114; **повносильний** (дуже сильний), Ш. Передслов. 380; **самооден** (одинокий), Жулен блуден, самооден, Обманцями ходит, В. Ж. К. 131; **свєтотайний** (повний святощів), і обходжували свої свєтотайні кони (містерія), В. Л. П. 160; **скорокрилий** (меткий, скорий — птах), Ш. „Туга“ Р. П. 61; **скоропадний** (скорий, що бігає скоро), В. Ж. К. 136; поскакали ногами скоропадними за вовчими очами, Ш. О. 46; **хлібородний** (що родить хліб, збіжжя), В. Пг. 138; **ціловажний** (суцільний), Ш. Передсл. 380; **язикословний** (мовознавчий), Г. М. Ш. 196.

Є теж складні частини мови: хвалабо (Хвала Богові), Пис. М. Ш. 195.

ЗДРІБНІЛІ Й ПЕСТЛИВІ СЛОВА

Майже у всіх частинах мови, а найбільше в іменниках і прикметниках, уживають поети Руської Трійці здрібнілих та пестливих слів. Дуже часто вживають вони цих слів у ліричній поезії,

а також і в прозі, писаних на лад народніх пісень і оповідань. Тут є іменники утворені з допомогою іменникових наростків **-ок, -ець, -енько, -онька, -очка, -ятко,** і т. пд. прикметникових **-енький, -есенький, -уський, -іцький** і т. п., дієслівних у формі дієйменника **-оньки, -очки, -тки** і т. п. Деколи цілі віршові строфи та прозові частини переповнені демінутивами. Для прикладу подаю кілька місць з поезії і прози: М. Шашкевич: „Бандурист“, ст. 5—7:

Бувало весною, як ліс розівєть ся
І чистими птичок гукне голосами,
Пчілка задзвонить лугами, полями . . .
А в річці рибонька аж носит водою;
З пісеньков із поля вертає дівчина . . .
Бувало весною, як голуб сивенький
Із оком ясненьким як око святого,
Під полов бандурка, в устах пісень много,
Що року приходит соловій старенький.

І. Вагилевич: „Мадей“, 128:

Тисяч коней вороненьких
В байраках ірзає,
Тисяч гарних леґініків
Коники сідлає.
— — — — — — — — — — — —
Ой, зазуле сивенькая!
Не кувай сумненько,
Не задавай серцю туги,
Й так мені тяженько!

Я. Головацький: „Два віночки“.

Попід гаєм зелененьким
Чиста річка тече:
На яворі зелененькім
Соловій щебече.

М. Шашкевич: „Олена“, 41:

. . . свашеньки з молодцями стиснувши ся в кутку коло припічка, хоч дрібненько, но частенько витрясали крупник із чарочки, не дбаючи собі радненькі, на старих своїх довговусих господарів на другім боці в куті коло скрині спорою мірою попиваючих. Було то весілєчко!

бородонька, В. Мал. 129; **вітросенько** (вітер), Ш. По. 21; **вовнонька** (вовня, хвиля), В. Ж. К. 132; **головочка,** В. Ж. К. 131; **Голубонько,** Г. Дд. 294; **дитинятко,** Ш. Зам. кан. 27/28; **дружби-**

тонька (дружба), Ш. 41; **дружбонько** (дружба), Г. Сп. 219; **житце** (жито), Г. Дд. 295; **земленонька, годинонька,** Г. По. 321; **княжиненько** (князь), Ш. О. 41; **ковточок,** Г. Сп. 228; **кровонька,** Г. Сп. 222; **моравиця** (мурава), Г. По. 320; **муженько** (муж, чоловік), Г. Сп. 220; **невинятко** (невиня), Г. Сп. 223; **ніжочка,** В. Пг. 141; **ночонька** (ніч), Ш. О. 41; **островонько,** Г. По. 327; **паробочок,** Г. Сп. 218; Г. Сп. 216; **попадочка** (попадя), Г. Сп. 228; **пшеничка,** Г. Дд. 295; **салашина** (салаш), **салашочок,** Т. Сп. 209; побіч салашини; там же; **світличенька,** Ш. О. 41; **синонько,** Г. Сгп. 320; **сиротонька,** Г. М. Ш. 193; **сонічко,** Г. По. 320; **співаночка,** Г. Сп. 223; **старовина** (старша жінка), Г. Дл. 292; **татонько,** Г. Дд. 294; **травиця,** Г. По. 320; **хлопчичок,** Г. Сп. 223; **ходочок** (хід), Ш. По. 14; **цвітонько,** Г. По. 322; **церківонька, церківочка** (церква), Г. Сп. 222; **червачонько** (червак), В. Ж. К. 135; **ячменець,** Г. Дд. 295.

ПРИКМЕТНИКИ

В творбі прикметників є активні загально-українські прикметникові наростки, що служать до утворювання прикметників усіх трьох категорій — якісних, відносних і присвійних.[18] З-поміж них найбільш характеристична група відносних, утворюваних найчастіше іменників. В цій **категорії** прикметників дуже активний наросток **-н(-ий)**, що з його допомогою утворюються прикметники звичайно відіменникові [19]: **времянний** (часовий, квантитативний), В. Л. П. 165; **журний** (журливий, тужливий), Ш. По. 18; В. Ж. К. 137; В. Пг. 141; Г. Сп. 226; **колядний** (колядковий), В. Л. П. 177; В. Л. П. 183 (гл. колєдочний); **літераторний** (літературний), В. Л. П. 174; **нарідний** (народній), Г. М. Ш. 194; **обрядний** (обрядовий), В. Пг. 139; **поверхний** (зверхній), В. Пг. 139; **ратний** (бойовий, воєнний), Г. Р. С. 337; **слезний** (слізний, повний сліз), В. Пг. 141; **спосібний** (придатний, пригожий), Г. Сп. 201; **трібний** (потрібний, конечний), се було би тельмом трібне та хісновато, В. Л. П. 164.

З допомогою того самого наростка творяться прикметники і від інших частин мови, головно дієслів; **ворошний** (зворушливий, меткий), В. Л. П. 162; **кудерний** (кучерявий), В. Л. П. 164; **опєтний** (поворотний, повтірний), В. Л. П. 160; **посвятний** (святий, посвячений), В. П. 143; **поскочний** (жвавий, меткий), Г. Сп. 207; **пригіжний** (пригожий, що годиться), В. Л. П. 176; **пригожний** (пригожий, придатний), В. Л. П. 168; **робітний** (працьовитий), Г. Пр. 320; **розлучний** (вирішний, entscheident), Шафарик

не знайшов ключа до оних письмен і нічого розлучного не зрік, В. Л. П. 159; **уточний** (корисний, певний), що лиш знайде ся уточного з старини, В. Л. П. 164; **худобний** (бідний), Пис. М. Ш. 161.

-ан(-ий), -ян(-ий): гвоздяний (цвяховий, від цвяха), сли не увиджу язвин гвоздяних на руках єго, Ш. І. 110;

-ательн(-ий): занимательний (цікавий, інтересний), Г. Сп. 203; **повістовательний** (повістевий), Г. Сп. 202;

-ал(-ий): підуфалий (зарозумілий), Г. Пр. 313;

-ат(-ий): хісноватий (корисний), В. Л. П. 164; **шиловатий** (гострий як шило), Г. Сп. 219;

-ав(-ий), -ив(-ий): бодливий (що б'є рогами), Г. Пр. 315;

-к(-ий): порхкий (пухкий) Г. По. 321; **шпаркий** (милий), В. Пг. 141;

-л(-ий): погиблий (що помер на полі бою), В. П. 142; **тосклий** (тужний), В. Пг. 143; **щуплий** (худий, худощавий), М. Ш. 199;

-ов(-ий): неорудовний (неполагоджений, нездатний), В. Л. П. 162; **щедровний** (щедрівковий), В. Л. П. 177;

-івн(-ий): медівний (як мед, медовий), В. Пг. 142;

-оцьк(-ий): жіноцький (жіночий), В. Пг. 142; В. Пг. 143;

-ецьк(-ий): розгорецький (той, що походить з с. Розгірче), В. Л. П. 175;

-іцьк(-ий): предковіцький (прадавній), Г. Сп. 202;

-ацьк(-ий): мужацький (чоловічий), В. Пг. 141;

-ичн(-ий): биличний (казковий), Ш. З. 114; **небиличний** (казковий), В. Пг. 139; **тоничний** (акцентовий, звуковий), В. Л. П. 165;

-чн(-ий): колєдочний (колядковий), гл. колєдний; **уточний** (ужитковий), гл. в.;

-овськ(-ий): Дніпровський (дніпровий), зачаток·козаків сидячих за порогами Дніпровськими нидіє в мраці несвідомости, Ш. З. 114;

-ськ(-ий): драбський (сильний), Г. Ц. 310; **сиротинський** (сирітський), В. Пг. 144; **сторонський** (чужий), Г. ДЛ. 288;

-ов(-ий): брескиновий (сливковий), Г. По. 324; **верхоблюдовий** (верблюжий), Ш. М. 69; цей прикметник походить від іменника, утвореного на основі людової етимології: верхоблюд (верх, блудити); **гатласовий** (з атласової матерії), Г. Сп. 227;

-ев(-ий): зоревий (зоряний), Ш. П. Р. 40;

-ин: зовичин (що належить до зовиці), Г. Сп. 221;

-ив(-ий): шаловливий (свавільний), Г. М. Ш. 199.

Прикметники з іншим значенням, як у сьогоднішній мові: **крвавий** (закривавлений), В. Пг. 141; **мизиний** (марний, малий),

Г. Пр. 319; **ближижий** (сусідній), В. Л. П. 161; **пустий** (свобідний, займавий), був тогди веселий молодик, говорив много розумного пустого, В. М. П. 180.

Прикметники, утворені від займенників і прислівників, нечисленні: **ненашский** (не наш, чужий), Г. Сп. 201; (порівн. у Бодянського: наський); **цималий** (чималий), Г. Сп. 203.

Ступінювання якости прикметників позначається різними наростками та приростками, нпр.:

-ав(-ий): бріднявий (важкий, друдний), В. Ж. К. 133;

при: припізний (спізнений), Г. М. Ш. 200; **принапилий** (підпилий), Г. ДЛ. 289.

Архаїчні прикметники.

дивий (дикий), В. Пг. 140; **древний** (старий, давній), В. Л. П. 160; **сідий** (давній, покритий мрякою непам'яти), В. Л. П. 160; **торонкий** (знатний, видатний), Г. М. Ш. 200; В. Л. П. 164; В. Л. П. 166; **шайний** (зливний, шальний Р. П. 57), Ш. О. 43.

Деякі дієприкметники мають у поетів Руської Трійці функцію прикметників, напр.: **горячий** (горючий), Ночами оточували небеса луни горячих сел, В. Пг. 140; **дрімлючий** (дрімливий), Г. Сп. 211;**колочучий** (зворушений, тремтливий), В. Пг. 139; **крещащий** (хрещатий), В. Пг. 142; **незмучений** (незакаламучений), Г. По. 327.

ЗАЙМЕННИКИ

Поруч загально вживаних в українській мові займенників цікаві деякі архаїчні та говіркові слова. Поети Руської Трійці вживають таких вказівних займенників: **сей, сесь** на означення ближчих предметів, а **той, тот, тоє, тамтой, овий, оний** на означення дальших предметів. Приклади: Сесь бо повідає Ш. З. 114; Сеся вилетіла красним тяглим горлом Ш. По. 331; Сесе всьо для нас не бридня Ш. Ст. 113; Возьми теє, а погибне сеє, Ш. П. Р. 40; от тот ся оженив, он сесь ся женит, Г. Пр. 312; Сеся словесність так щасливо дохована в памяти, Г. Я. Юр. 331; Я не маю нічого при собі лиш сесю трубу, Ш. БР. П. 591; Агиниця як сесе учула, Г. Сп. 227; Та ось сесі паробчики зопинили єї, Г. Ц. 306; сесій гадці вірен остав до кінця Г. М. Ш. 195; сей самий розділ находит ся у сербских піснях, Г. Сп. 206; зайшло то сесе, то тото, В. СП. 179; мене сесі статі більше труду стоят, В. Л. П. 186.

Кто працює, оре сіє, тот і плодів ся надіє, Г. По. 322; Бо кто убієт, тот виноват буде, Ш. Ма. 71; Кто в Бога вірит, тот слухає

слова божого, Ш. І. 88; А той, що мовив з тобою, тот єсть, Ш. І. 90; бо обрав собі духовний — честний тот стан, Г. МШ. 195; ніж тота, що рукою старанливою садівника підливана, Г. М. Ш. 200; Що сказали, то те і вчинили, Г. По. 224; аби тото не загинуло, В. Л. П. 182; Пісні сказали, тоті сут золотим послідком щаснійших времен, В. Пр. 144; той, що був на тамтім боці, Ш. І. 76; Ішов потом Ісус на тамтой бік моря галилейо-тиверіядского, Ш. І. 81; пійшов із учениками своїми на тамтот бік потока кедрского, Ш. І. 104; Кромі знятя видів оних поменників В. Л. П. 160; поменники они ковали братя В. Л. П. 160; Кто розвяже ону загадку, В. Л. П. 160; хоронячи оную слободу навикли побіджати, Ш. З. 144; і роздоробив оноє царство, Г. Р. С. 327; подобні овії, якож познимав богато черків, В. Л. П. 160.

Неозначені займенники: **дакотрий, дащо**; знані бойківській говірці: Зберіт зминії окрушини, щоби дащо не загинуло, Ш. І. 81; сут дакотрі з вас, що не віруют, Ш. І. 83; І мовили дакотрі з Єрусалимлян, Ш. І. 85; І говорили дакотрі з фарисеїв, Ш. І. 89; А почувши се дакотри з фарисеїв, Ш. І. 90; а дакотрі із них пішли, Ш. І. 102.

Означені займенники: **веський і таківський:** веськоє дерево, що не чинит доброго плоду, висічено буває, Ш. Ма. 68; Щоби веський, що видит сина і вірує в него, Ш. І. 82; світлость, що просвіщає веського чоловіка, Ш. І. 71; А то істні ще сотня таківських памятників, В. Л. П. 172.

ДІЄСЛОВА

Дієслівна лексика поетів Руської Трійці багата і різноманітна. Цікаві дієслова, утворювані від іменників, прикметників, займенників, вигуків; також звуконаслідувальні. Крім того серед цих дієслів є давні архаїзми, що зберіглися в говірках. Окремо слід звернути увагу на місцеві дієслова, притаманні галицьким говіркам, та деякі запозики. Треба замітити теж ролю приростків на зміну значення змісту часу тривання дії. (Про це докладніше в розділі морфології).

Дієслова, утворювані від іменників: **гріхуватися** (підозрівати за прогріх), спитали господиню, на кого думає, на кого гріхує ся, Г. Пр. 288; **завирушитися** (піднятися, розгромляти), Г. Ж. 299; **зоколотувати** (оббивати ціпом колосся з околота), Г. Ж. 304; **ізпитовати** (досліджувати), Г. М. Ш. 194; **літовати** (провести літо, проживати), Г. Сп. 211; **набилити** (говорити щось недо-

ладно, видумувати), В. Л. П. 178; **недуговати** (бути хворим), Ш. І. 92; **попилити** (поспішити, подбати), І того попилую гнет Вам післати, В. Л. П. 167; **пополовіти** (злиняти), В. Ж. К. 136; **попутувати** (мандрувати, походити), В. Л. П. 174; **посестрити** (подружитися), Г. Сп. 211; **трепетати** (дрижати) Г. Р. С. 337.

Дієслова, утворювані від прикметників: **змудрувати** (продумати), Г. Пр. 290; **удоброхатися** (подобріти), Г. Пр. 316; **хворати** (хворіти), Г. Сп. 212; **чуженіти** (відчужуватися), В. Пр. 140.

Дієслова, утворювані від вигуків: **бликати** (мигати, махати), Г. По. 328; **бликнути** (замигтіти), Г. М. Ш. 193; **блискнути** (блиснути, заясніти), П. М. Ш. 199; **замеркотіти** (замигтіти), Ледви забликла зірничка, замеркотіла на проясненім небі, Г. М. Ш. 193; **притаковитися** (пригодитися, трапитися), З допущення Божого притаковив ся великий неурожай, Г. ДЛ. 293; **сверкнути** (блиснути, рос.), В. Ж. К. 135; **сіпатися** (змагатися), В. Пр. 140; **тріпотіти** (говорити скоро без перестанку), Г. Ж. 299.

Архаїчні дієслова: вергтися (кинутися), В. Ж. К. 136; **відшибнути** (відкинути), Г. Д. Л. 290; **затворити** (закрити, зачинити), Г. Сп. 212; **зізвати** (скликати), Г. Дд. 292; **зірчи** (умовитися; Я. Г.: „В горах говорит ся: рчу, рчю, рчемо, замість реку, речемо; від того походит речинець — уречений час, termin; зрівн. чеське: урчіті, урчени“); Ходи, мила, най тя приголублю, Де зірчемо, то там ся зійдемо, Г. Сп. 216; **зьобати** (клювати), В. Ж. К. 137; **повелівати, приказувати** (наказувати; це синоніми, з допомогою яких автор архаїзує стиль), А сей розказ, із нашої царскої ласки і милости виданий, повеліваємо і приказуєм, аби виповнен був, Г. Дд. 293, 41; **стрітитися** (стрінутися), Г. Ж. 297; **ушибнути** (зопсути, змінити), Г. М. Ш. 199.

Дієслова притаманні галицьким говіркам: **балуватися** (бродити в снігу), Г. Пр. 318; **бредити** (маячити, говорити в гарячці, поль. bredzić), Г. Пр. 289; **буджати** (будити зі сну), Г. Сп. 210; **вернути** (повернутися), Г. По. 326; **виниряти** (виринати), Г. Сп. 223; **випудити** (нагнати, поль. wypędzić), Г. Сп. 217; Г. Ж. 296; **витеребляти** (винищувати), В. Пг. 139; **гибіти** (пропадати, загибати), Ш. Передс. 380; **гомотіти** (лунати, гомоніти), Ш. По. 10; **гороїжитися** (паношитися), В. Пг. 139; **дотікати** (недоставати, бракувати), ДЛ. 291;. **дуфати** (вірити, поль. ufać, ст-поль. dufać Г. По. 321; **думітувати** (сумніватися), В. П. Л. 176; **загибнути** (пропасти, загинути), П. По. 328; **задернути** (задряснути, скалічити), Г. П. 322; **закладати** (давати в застав), Г. Ж. 299; **засікатися** (хоронитися, робити засіки), В. Пг. 140; **захрасти** (зарости), Г. Дд. 295; **зашибатися** (доходити, заходити), В. Пг. 141; **збути**

(позбутися чогось), Ш. По. 18; Г. П. 326; **звернути** (перевернути, струтити), щоб го вода не звернула, Г. Ж. 297; **здаритися** (траштися, поль. zdarzyć się), Г. По. 322; **зношати** (зносити, приносити), Г. Сп. 220; **зоколотувати** (оббити ціпом колосся в снопі), Г. Ц. 304; **клинути** (проклинати, клясти), Г. Сп. 221; **корняти** (побуджувати, примушувати), Г. Сп. 213; **кортатися** (справуватися, працювати), Г. Д. Л. 287; **мати око** (щось угледіти, мати охоту на щось, наважитися на щось), А вовк мав око на телята, Г. Пр. 318; **обходжувати** (дбати про щось, піклуватися), В. Л. П. 160; **озиркатися** (проявлятися, проглядати), В. Ж. К. 137; **отрубляти** (проголошувати з допомогою труб), В. Пг. 139; **пахати** (нюхати), Г. Сп. 218; **пограбати** (справити землю в городі граблями), Г. По. 321; **позасуковати** (позакочувати штани), Г. Ж. 297; **попперепуджовати** (перелякати), Г. Ж. 300; **приплакати** (плакати, оплакувати когось), Та вже ж я не приплачу, В. Ж. К. 136; **пуджати** (лякати, проганяти), Г. Сп. 218; **розраджати** (радити, дораджувати), Г. Сп. 212; **розсвічати** (роз'яснювати), В. Пр. 140; **розцвивати** (розквітати), В. Пг. 141; **скричати** (вилаятися), Г. Пр. 317; **спужати** (злякатися), Г. Ц. 307; **стератися** (висилюватися, тратити силу, поль. sterać się), В. Пг. 141; **схитати** (покивати), В. Ж. К. 136; **упаритися** (нагрітися), уже Біг дожджики зсилає, земленька упарила ся, Г. Дд. 294; **уронитися** (скільчитися), Єще гаразд не уронилося зерно, Г. Дд. 292; **успіяти** (успівати), В. Л. П. 165; **халасати** (лакомо їсти), Г.Ц.306; **хиріти** (хворіти), Г.Сп. 222.

ПРИСЛІВНИКИ

В мові Руської Трійці прислівники, утворювані різними способами та від різних частин мови, сягають далеко поза норми літературної мови. Вони зберігають ще багато слів з давньої української мови та з говірок, де саме заховали теж сліди попередніх століть. Деякі із давніх прислівників узяли поети прямо з книжної згл. церковно-слов'янської мови, багато з говірок, мало з інших мов. При тому деякі слова творять самі на лад місцевих говірок. Тут даю перегляд прислівників за походженням і способами творення:

Прислівники, перейняті з давньої мови: **вон** (геть, стсл. вънъ), Іди вон від мене, сатано, Ш. М. 69; (давно), Даві і Калуша і Унилів творили передмістні чести В. Л. П. 161; **днесь, днеська** (сьогодні, нині стсл. дьньсь), Ш. По. 11, Ш. По. 24; В. Пг. 139; **зде, зьді** (тут, стсл. здѣ), В. Л. П. 164; **льзя, льзі** (можна стсл. лъзѣ), В. Л. П. 164.

Прислівники, утворені з прислівникових наростків[20]: **декуда,** Г. Сп. 205; **досіль** (доти), В. Л. П. 172; **завсігда,** Ш. І. 82,; Ш. І. 87, 92; **інуди** (де інде), гл. зде; **ниніка** (сьогодні), словар такий прикметний та пригожний, який нужний ниніка, В. Л. П. 165; **тамой** (там), Тепер печатає ся тамой моє послідованіє о гуцулах, В. Л. П. 171; **тамтой** (там), Тамтой в звалищи вежи найшовєм напис словенский на ґраніті, В. Л. П. 168; **теперечка** (тепер), Г. ДЛ. 288; **теперечки,** Г. МШ. 194; **тегди** (тоді), В. Л. П. 168; **тогда,** Ш. Ма. 64; **тогди,** Ш. О. 43.

Прислівники, утворені з іменників: **вечер** (ввечорі), Г. Сп. 224; **долов** (внизу, в долині), Коли пійдеш в поле долов, Долів в поле, долів в коло.[21] Г. Сп. 214; **зимі** (в зимі), В. Л. П. 174; **митю** (в мить), Ш. По. 25; **небавком** (незабаром), Ш. По. 3; **пригодою** (принагідно), Г. М. Ш. 195; **прихапци** (принагідно, наоспіх), Г. М. Ш. 194; **сила** (оскільки), Ш. О. 42; **силоміцю** (насильно), Г. Сп. 226; **тельма** (дуже, радо, в цілості), маєм ми просто писати і тельма нарід мати на оку, В. Л. П. 163; **тельмом** (т. с.), В. Л. П. 163.

Прислівники, утворені з іменника з прийменником: **в-річи** (дійсно, ніби), В. Ж. 137; **в-мішмі** (разом, всуміш), В. Л. П. 168; **втогід, вторік** (минулого року), Г. По. 327; Г. По. 328; **завтру** (завтра), Ш. І. 86; **знова** (знову), Ш. І. 77; Ш. По. 8; Ш. О. 43; **мимохітне** (мимохіть), Ш. О. 38; **напослідок** (вкінці), В. Пг. 138; **напослідках** (в останніх часах), В. Л. П. 162; **поверха** (зверху), В. Ж. К. 136; **сночи** (Я. Г.: **сночи, сночики** [серб. синоч], пізно ввечір; снішний, вчерашний, вечірішний), Г. Сп. 213.

Прислівники, утворені від прикметників: **близь** (близько), Г. Сп. 224; **боле** (Я. Г.: „**боле** значит тільки що добре, від того походить рос. і слов. **болѣє, болій, лучше, лучший.** У нас лишень одно нарічіє заховалося в первістнім значеню, бо більше, більший значить множоє, вяще“), Мужу первий, моя перва доле, було ж мені за тобою боле, Г. Сп. 210; **далій** (дальше), Г. Ж. 298; **добрі** (добре), В. ЛП. 173; **живко** (скоро, мерщій) Г. Сп. 227; **здібно** (правильно), В. ЛП. 164; **конче** (конечно), Ш. Ма. 76; **маленько** (вкоротці), Ш. І. 102; маленько і не увидите мене і знов маленько і узрите мене, Ш. І. 102; **неперервано** (без упину), Ш. З. 115; **повиш** (повище), Г. Ж. 297; **поєдинче** (окремо, поодиноко), Ш. І. 111/12; **прикварно** (з поспіхом), Ш. По. 24; **примило** (дуже мило, приємно), В. ЛП. 161; **самостатно** (самостійно), Г. Р. С. 333; **суєтно** (марно, дармо), В. Л. П. 164; **торонко** (виразно), Г. Сп. 206; **туженько** (тужно), Ш. По. 101; **хісновато** (корисно), В. Л. П. 163; **цимало** (чимало), Г. М. Ш. 194; **цілі** (в цілості, цілком), В. Л. П. 168; В. Л. П. 169.

Прислівники, що постали з прийменника і прикметника: **в послід** (останній раз), Г. По. 328; **зарімно** (однаково, одностайно), В. Пг. 139; **зперва** (з початку), Г. М. Ш. 196; **на вискоки** (дуже скоро), Г. Ц. 309; **на прошки** (навпростець), Г. Ц. 309; **по польский** (по-польському), В. Л. П. 174.

Прислівники, утворені з займенникових пнів: **відкіль** (звідкіля), Ш. О. 44; **всячино** (всіляко), В. Л. П. 164; **звітси** (звідтіля), Ш. І. 107; **док** (доки, поки), Ш. О. 43; **інуди,** В. Л. П. 164; **нігде** (ніде), Г. По. 328; **онакше** (іначе), Г. Ж. 298; **отде** (онде, осьде), В. Л. П. 182; **такий** (таки), гл. в.; **тамка** (там), Г. Сп. 213; **тількой** (тільки), В. Л. П. 166.

Прислівники, утворені з дієслівних форм: **май** (мабуть), но дактилотрохейський розмір зовсім май так, як у словяцких піснях, Г. Сп. 205; **ніт** (немає); **подоба** (випадає, пристоїть), Ш. Ма. 68; **тра** (треба), Ш. Б. 49.

Прислівники, складені з різних частин мови: **алепак** (алеж), Р. П. 166; Чи они алепак не мают паньских волів, Г. Ж. 301; Г. Ж. 302; **відтак** (опісля), Г. Ж. 291; **предці, предсі** (та ж; поль. przecież), Г. М. Ш. 194; Г. Сп. 203; Г. Пр. 312; Г. По. 322; **сегодне,** Г. Пр. **гучно-бучно** (гомінко, весело), Пан боярів живко позберав гучно-бучно гряде по княгиню, Г. Сп. 227; **тишком-нишком** (тихцем), А садівник тишком-нишком зайшов із заду, Г. Ц. 305; **часто-густо,** Часто-густо і первая половиця сама уживає **ся,** Г. Сп. 207).

ПРИЙМЕННИКИ

Побіч загальновживаних в українській мові прийменників поети Руської Трійці вживають теж прийменників архаїчних та льокальних, говіркових. Крім того за прикладом народньої мови в функції прийменників, вживають самих іменників, або іменників з прийменниками. Деякі прийменники мають в зах.-українській мові ще інше значення крім загально-українського.

Архаїчні прийменники: д (до), Кажи д коням живу привязати, Г. Сп. 221; пишіте д мені, В. Л. П. 167; поведіте коні д колі, і рижого і гнідого, Г. Сп. 215; **к** (до, стсл. къ), Ш. По. 12; Ш. По. 9; Ш. О. 42; Серце к серцю най припаде, Ш. „Слово до чтителів рус. язика", Р. П. 62; Ш. По. 33; Г. Ж. 302; **Ко** (до), Ш. По. 33; **чрез** (понад, крізь), Гуляй, гуляй на всі сили! **Чрез** болота, чрез могили, Ш. По. 12; Крім того: **через** (крізь, з причини), Через густе хаще дреся, В. Ж. К. 131;В. Л. П. 165.

Іменники з функцією прийменників: верх (поверх, вище). Ватра верх вовн розлялася, В. Ж. К. 132; В. Ж. К. 137.

Прийменники, що постали з іменника в сполуці з прийменником: **зверх** (понад), В. Мал. 128; **покрай** (біля), Г. Сп. 215.

Прийменники з льокальною функцією: о, об, обо (про), о що питаєш і о чім бесідуєш з нею, Ш. І. 77 9В. В. Л. П. 173; Вельми мене утішило, що Ви обо мні тямите, В. Л. П. 173; **про** (через щось, чому), про що ж мені не вірите, Ш. І. 88! Ш. О. 43; **скрізь** (крізь; Вагилевич ужив цього прийменника неправильно, замість **крізь,** не знаючи добре значення цього східньо-українського прийменника), Ватра верх вовн розляглася скрізь пітьму темненьку, В. Ж. К. 132.

СПОЛУЧНИКИ

Поети Руської Трійці вживають різних сполучників. Крім первісних сполучників: **і, а, та** (часто **тай**), **бо,** є багато сполучників вивідних, що постали з різних частин мови. Вони взяті в більшій частині з місцевих говірок або з давнішого мовного стану. Деколи мають вони інше значення, як у літературній мові. Приклади: **аж** (аж поки: так, що), І будь там, аж ти скажу, Ш. Ма. 67; **ба** (звичайно в сполуці з іншим словом — а також), ба й були бекеши, перемітки . . ., Г. Ж. 298; **док** (доки, поки), Г. Сп. 214; **же** (що, поль. że), Господи, виджу, же ти пророк, Ш. І. 77; Ш. І. 95; **коль** (коли), Г. Сп. 215); **но** (тільки, лиш), Ш. І. 76; **сли** (= есть-ли, = якщо), Ш. По. 20; Ш. Ма. 69; Ш. По. 26; **естли** (якщо), Ш. І. 105; Ш. Предсл. 380; **хібань** (хіба), Г. Ц. 305; **хоть** (хоч, -а, Ш. О. 41); **ци,** також **чи** (чи), Г. Сп. 205; Ци ти росла на сосну глядючи, Ци на яблінь дерево саджене, Ци на брата мого гадаючи? Г. Сп. 216; Г. Сп. 224; Г. Д. Л. 200; В. Л. П. 164; Г. Ж. 296; чи близький дім, чи далекий, дорога бріднява, В. Ж. К. 133; **чей** (чень, хіба), В. Л. П. 162; Г. По. 327; В. Л. П. 160; **щоби,** молоком бим ся вмивала, щоби біла була, Рожею бим ся втирала, щоб румяна була.

Крім простих сполучників є також складні. Наші поети беруть їх звичайно з народньої мови: **заким** (поки), Г. По. 327; **нечім** (немов), В. Пг. 139; **однакож** (одначе), Ш. Предсл. 380; **позакілько** (о скільки), Г. Р. С. 333.

ВИГУК

Вигуків у мові Руської Трійці не багато. Найбільше їх у поезії та оповіданнях в народному стилі. Вони загально-українські. Є також і місцеві, притаманні говіркам.

Крім первісних вигуків, як: ох, ой, гей, е, ага, уживаних у всій українській мові, є теж звуконаслідувальні вигуки, взяті переважно із народньої мови. Тут цікаві такі: **нуте,** А нуте, бистренький Пруте, Весело мені заграй, Г. По. 327; **тпру,** а я що маю сили, держу та кричу і тпру, гніда! тпру, гніда! а вона летит та летит, Г. Ц. 306; А що! голосні твої дзвони? — тай жида по колінах пужалом — а жид: **Бам-м-м!** Добрий голос, каже, ану другий — та по руках; а жид: **День-делень!** Добрий каже, ану ще третій? — Як ударив по голові, а жид: **дзінь!** Г. Ж. 308; **пекець,** Тай підвів циганище до плота, ... взяв під коліно, тай пекець! через острішок: Г. Ц. 305; **бовх, хап,** Правда, Грицуню, що гроші бовх, а ти хап? Г. Ж. 299; Він признався, що гроші бовх, а він хоп, Г. Ж. 304; **бігме,** Бігме, панове громада, взявся циган клясти та божити, Г. . 306; **ґвалт,** але то як би був ще раз навернувся до дзінь, то би уже не було дзінь, але було би ґвалт! Г. Ж. 308; **бач,** Аж бач! з гори дідич суне четвергою, Ш. По. 25.

МОРФОЛОГІЯ

У відміні іменних частин мови поети Руської Трійці послуговуються граматичними формами, що притаманні західньо-українським говіркам і тодішній розговірній мові галицької інтеліґенції. Крім того за прикладом мови східньо-українських письменників, що їх твори дісталися до Галичини, та збірників народніх пісень М. Максимовича 1827 р. П. Лукашевича й українських пісень у польських етнографічних збірках, стараються вони вживати форм східньо-українських. Рідко приймали теж деякі форми російської мови, вважаючи їх за українські, а рідко під впливом польської літератури і польської мови. Також вживають і деяких архаїчниxх форм підо впливом церковщини; яку вивчали в духовній семінарії. Все ж таки найбільше проявилися в морфології елементи західньо-українські.

ІМЕННИКИ

Чоловічий рід:

Побіч нечисленних іменників чоловічого роду з жіночою відміною, прикметних усій українській мові, у поетів наших є ще кілька інших іменників з жіночою відміною, як: **бандуриста,** „мабуть наш жвавий бандуриста Данилко“, озвалося кілька

грубих голосів, Ш. О. 44; бандуристою ввійшов-єм у замок, Ш. О. 45; та **Гулака** — прізвище українського поета Петра Артемовського-Гулака — В. Л. П. 178; То само і з П. Гулакою Артемовським, Т. Шевченком, В. Л. П. 180. Іменник суддя має тодішно й до сьогодні у старої галицької інтеліґенції збережену форму **судія,** а іменник **дід** в називному однини має закінчення **-о,** по аналогії іменників ч. р. типу Михайло, Павло, шваґро: помагав трохи по мамі дідо, парох руский із Підлися отець Авдиковський, Г. М. Ш. 194; Натомість до жіночого роду належать сьогоднішні іменники чоловічого року, що постали з кореня **пис** і відповідного морфологічного компонента: на**пись,** літо**пись** тощо.

В родовому однини закінчення **-а, -я** та **-у, -ю** виступають правильно щодо змісту і значення. Тільки деколи підо впливом давньої мови замість закінчення **-у, -ю** трапляється **-а, -я**, напр.: Така доля народа галицко-руского, Г. М. Ш. 193; Доньскії козаки будучи ближче Кавказа, Ш. З. 115; Рідше трапляється інша архаїчна форма: аж до сего **дне** замість дня, Г. Р. С. 334; та за польським прикладом жіноче закінчення прізвищ закінчених у наз. одн. на **-о,** напр., Коритк**о,** із рукопису Коритк**и,** Г. Л. П. 177; Такого закінчення в цій категорії слів уживала колись інтеліґенція в Галичині.

В знахідньому однини є правильне вживання закінчення родового для осіб і тварин та називного для неживих предметів.

Також і в давальному однини, абстрагуючи від фонетичних особливостей, є нормальне закінчення **-ови, -еви,** з правильним континуантом давнього закінчення деклінаційного, рідше архаїчне **-у. -ю;** напр.: Побратимови Ш. З. мудрость тая світови, що вода рибі, Ш. П. Р. 40; посвятився станови духовному, Г. М. Ш. 194; Г. Сп. 212; Тогди вона попалася богатому, лютому нелюбови або якому пройдисвіту, В. Пг. 143; „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу, Г. 193.

Такі самі закінчення **-ови, -еви** виступають і в місцевому однини іменників, звичайно твердої групи, нпр.: Бо знав, що було в чоловікови, Ш. І. 74; то і по таляреви дадуть милостині, Г. Пр. 313; (тут таляр належить до мішаної групи).

В **м'якій** групі **місцевий** має закінчення **-и,** а деколи й **-і,** напр.: в Ясени, В. Л. П. 169; при битім гостинці, Ш. По. 25; на завтрішнім дни, Ш. По. 26; вірте же мені, же я в отці, а отець в мені, Ш. І. 99; же я в отці моїм, Ш. І. 99 і 103. Таке саме закінчення виступає дуже рідко в твердій групі, напр.: а там всего як на ярмарці, Г. Жид. 296.

Позатим у місцевому є теж закінчення **-у** в твердій групі, не

тільки після задньо-піднебінних приголосних, але також і інших: Ой, по саду, винограду сумний походжаю, Г. По. 323; а по Дністру бют вовноньки в крутім береженьку, В. Ж. К. 133; В бистрім Дністру глухо, тихо, В. Ж. К. 134; як же він згубив на броду гроші, Г. Ж. 298.

В орудному однини до закінчення твердої групи **-ом** достосовується закінчення **м'якої й мішаної** груп **-ем.** Як у більшості західньо-українських говірок, ці групи дістають **-ом, -ьом.**[22] Те саме відноситься теж і до іменників середнього роду **м'якої й мішаної** груп. Приклади: стануло на умі ройом, Ш. О. 43; Заточився під **Мадейом** кінь, В. Мад. 129; приступив д нему з кухльом, Ш. О. 42; Місяцьом ся вперезала І звіздами затикала, Ш. По. 38; дівиця з леґіньом, В. П. 144; з жєльом, В. Ж. К. 136; з своїм дідичом, Г. Пр. 315; з Русляном Шашкевичом, В. Л. П. 160. Це закінчення майже панівне в мові Руської Трійці. Менше випадків з правильним закінченням **-ем**. Форма: живилися чужим хоснем, Г. Пр. 320. зам. хісном, свідчить про перенесення слова хосен з твердої групи до мішаної.

Кличний відмінок має звичайні загально-українські закінчення. Рідко трапляється кличний відмінок без закінчення, нпр.: Розступайся, синій Дунай, Г. По. 325.

У множині ч. р. називний іменників з наростками **-ан, -ин** має давнє закінчення **-е** побіч рідшого **-и,** яке переноситься й на іменники інших категорій, напр.: Бо коли другі славяне вершка ся дохоплюють, Ш. Передсл. 380; Панове міщане і передміщане П. старозаконні люде, Г. Дд. 293; а що посіяли миряне, Г. Дд. 292; Бо цуратися, тобов будуть люде, Ш. П. Р. 39; Люде кажуть, що я рожу клюю, Г. Сп. 206; також: а люди видяци чудо, Ш.І. 81.

Закінчення **-ове** в давній відміні **-у** зберігається часто в іменниках на означення стану й пошани осіб, дуже рідко тварин, нпр.: А жидове відповіли і мовили, Ш. І. 74, 93; Сербове відділені від сіверної Словенщини, Г. Сп. 212; Ні то сніги, ані лебедове, Лиш наметце Асан-Аганове, Г. Сп. 225.

Родовий мн. Крім правильного закінчення **-ів**, рідше архаїчного **-ов,** що буває і в жіночому та середньому роді, деколи взагалі не має закінчення (рефлекс давньої відміни **-о**) **нпр.:** І забавляли там немного день, Ш. І. 74; на шість день перед паскою, Ш. І. 95; зрадуєшся нині, а з тобою многі сусід, Ш. О. 45; не вій, вітре, з низ Дністра, Ш. По. 26; познакомився з греками, утіканцями з Турок, В. Л. П. 180; на двісті локот, Ш. І. III. Закінчення **-ій (-ий)** в формі: з четирех братій, Г. М. Ш. 193, взяте по аналогії до людей, коней **(-ий,**[23] замість: -ей).

В давальному мн. Крім правильного вживання форм родо-

вого мн. для людей і деколи тварин дістають теж форми називного: Володимир поділив царство своє меже сини, Г. Р. С. 337.

В орудному мн. є правильне закінчення **-ами**, рідше **-ми**. Друге закінчення більш поширене як сьоогдні, нпр.: Вовком вержесь в вражі тучи, Зубми заскрегоче, В. Мад. 129.

Місцевий мн. м'якої та мішаної груп часто зберігає давнє закінчення **-ех** (-ѣхъ давньої відміни **-і**) рідко **-іх**, а після шиплячих і м'яких **-ох, -ьох,**[24] нпр.: В **корчех,** Г. Ж. 296; в сех днех, В. Л. П. 159; в Крехівцех, В. Л. П. 169; в Дерешівціх, В. Л. П. 171; по корчьох, Ш. О. 53; В. Ж. К. 131; огні горять по шалашьох, В. Мад. 128; по довгих тьмавих ночох, Ш. Передсл. 380; Лихо єму в пальцьох сидит, Ш. О. в золотих стільцьох, В. Пг. 141; на ворон-коньох, В. Пг. 141;

Жіночий рід:

В називному однини ж. р. є деякі відступлення від загальних норм. Форма матір взята із знахідного: матір твоя назве тя гадиною, Ш. П. Р. 34.

В родовому одн. по закінченню **-и** пізнати тверду групу іменників з наростком **-иц-а**, зам. **-иц-я**. Прикл.: Від Стрия до Бистрици, В. Л. П. 168.

Давальний і місцевий одн. м'якої та мішаної груп має звичайно західньо-українське закінчення **-и,**[25] рідко східньо-українське -і, нпр.: При одній ся водиці вмили, Г. Сп. 224; обвилася рожа на ялиці, Г. Сп. 224; конец моїй пісни конец і недоли, Ш. О. 44; бо не вгодив єсь їх лихій воли, Ш. П. Р. 39; вівці пасуться на стерни, Г. Сп. 229; як слеза в долони серафима, Ш. 43; Радість в єго души калиною зацвила, Ш. О. 44; Луснув по сакельни, Г. Ж. 301; В буйній радости, В. П. 144; в гарній бесідливости, В. П. 144.

В орудному однини побіч літературного закінчення **-ою**, **-ею** та з **-ію, -ию** в приголосній відміні дуже часто є говіркові закінчення **-ов, -ев,** прикметні майже всім західньо-українським карпатським і долівським говіркам. Такі закінчення деколи, головно в поезії, виступають побіч літературних. Вони є теж в прикметниках та дієприкметниках, займенниках і числівниках.[26] Приклади: з тяжкою журбою, Ш. По. 6; з журною гадкою, Ш. По. 17; на Дніпром Славотицьою, Ш. По. 10; ідеою (поль. ideą); (як ся ідея розвила), В. Л. П. 175; хорошою і кріпкою засияют величею, Ш. Передсл. 380; і мислею честь єму співає, Ш. По. 7; густою дебрею, В. Мад. 128; радуєть ся радостію на голос жениха, Ш. І. 76; величаючися своєю лютостію, Ш. О. 48; Провівают буйною гарностію, В. Пг. 142; провівают гарною любостію, В. П. 143.

Дуже рідко в приголосній відміні є закінчення **-ю** без подвоєння пневного приголосного,[27] напр.: висьте сілю землі, Ш. Ма. 70; той прийшов до Ісуса нічю, Ш. І. 75; вона нічю до саду прибула, Г. Сп. 220; Ґазда з челядю засів до стола, Г. Пр. 212.

Іменник **мати** творить такий орудний: з матерйою, Ш. Пр. 11; син з матерею своєю душею, В. П. 143; з Марією, матірю єго, Ш. Ма. 67.

Орудний від іменника **кров**: Бідне серце зайшло кровю, В. Ж. К. 132, ріки кровою ударили, В. Пр. 140; серце, зайшлоє кровлею, ниє, В. Пр. 142; І серденько заплило кровю, В. Ж. К. 135[28]; як русков крівлев напoвала ся, Ш. По. 4.[28] Закінчення **-ов, -ев**: З славов гаразд пробував, Ш. По. 10; весело ми з тов гудобов, Ш. По. 9; нуждов мя вдарат, Ш. П. Г. 40; І щез стрілов в густій мраці, Ш. По. 13; з пісеньков, Ш. По. 5; під полов бандура, Ш. По. 5; Водов підливала, Ш. По. 17; Ш. По. 37; студенов водов, Г. Сп. 218; А ранною поров утворено, Г. Сп. 212; шабельков махає, Г. Сп. 229; а нині тебе з тов тугов витаю, Г. По. 228; під зеленов муравоньков, В. Мад. 129; Бє ся в груди білов руков, В. Ж. 135; замулені білов пінов, В. Ж. К. 137.

Землев ся розплила, Ш. По. 24; з недолев бороти ся, Ш. По. 20; Глухов пущев, темнов ночев, В. Мад. 129; над своєв недолев ужеснув, В. Пг. 140; . .Кровцьов груди обкипіли, В. Мад. 130; задраснула остров тернев біленькую ніжну, Ш. По. 45.

Деколи стоять поруч себе закінчення: **-ов, — -ою, -ев, — -ею**: гей ватров широко розложеною, Ш. О. 44; шпарков полетів стрілою, Ш. По. 38.

В кличному відмінку одн. поруч загально панівних в українській мові закінчень **-о** (в твердій групі), **-е, -ю**, в м'якій групі) деколи пересувається закінчення твердої групи до мішаної. Приклади: Ах, ти, рожо, красна рожо,[29] Чому-сь рано розвила, Ш. По. 34; але також: моя роже румяная, Ш. По. 37.

В називному множини побіч правильних закінчень **-и, -і** закінчення **-и** в слові пісни ж бо то пісни, Ми таких не вміем, Ш. По. 7; вказує на приналежність іменника **пісня** до твердої групи: **пісна.** Така форма цього слова знана досьогодні говіркам на захід від Львова.[30]

Іменники типу **радощ, новощ** в цьому відмінку мають закінчення **-і**. Най радощі мому серцю, Най надія грає, Ш. По. 18; Бо сплинули радощі, Ш. По. 9; новощі літературскії, В. Л. П. 172. Таких іменників вживають письменники Руської Трійці звичайно в множині.

В родовому множини іменники приголосної відміни й типу:

миш (-а), кури мають закінчення **-ий, -ей,** напр.: з народних пісней, В. Л. П. 161.

В беззакінченевій формі цього відмінка пневе **о** в закритому складі деколи лишається незмінне, нпр.: всіх віків і всіх сторон щастя, Ш. По. Р. 39; нема ні ворот ні дверий, Ш. О. 44. Крім того деякі іменники, що в літературній мові не мають закінчення, тут за прикладом говірок дістають чоловіче закінчення **-ів, -їв,**[31] нпр.: зо сотних церквів Києва, В. Пг. 139; сами від губів будемо віднимати, Г. Дд. 294; з срібних похвів, Г. По.; Зо старих рукописів, В. Л. П. 160; (наз. одн. рукопись, жін. роду).

Давальний і знахідний множини дістають загально українські закінчення. **Орудний множини** має кілька нелітературних форм, як напр.: кістьома, В. Пг. 140.

Зате місцевий множини дістає побіч рідше вживаних правильних закінчень **-ах, -ях,** частіше **-ех** та **-ох, -ьох** без огляду на розрізнення груп,[32] нпр.: З миленьким у любощах вік би ся прожило, Ш. По. 24; О монастирях, В. Л. П. 175; слези в грудех скаменіли, Ш. По. 7; в грудех твоїх, Ш. По. 8; на грудех, Г. Д. Л. 289; у грудех, В. Л. П. 162; при зачинених дверех, Ш І. 110; учив-єм в божницех, Ш. І. 105; не спав по ночех, Г. Д. Л. 288; в корчех, Г. Ж. 296; в многих речех, В. Л. П. 163; в приповідех, Ж. І. 103; на своїх путех, В. Л. П. 171; в львівських „Розмаїтостех", В. Л. П. 159; о новостех, В. Л. П. 168; По довгих тьмавих ночох, Ш. По .11; по розметаних костьох, Ш. О. 43; В. Пг. 142; в чорних безвістьох, Ш. О. 46; В вовньох, В. Ж. К. 137; по хлібородних окресностьох, В. Пг. 138; в пісньох, В. Пг. 139, 145; в прислівьох, В. Пг. 138, 139, 145; у печерьох, В. Пг. 140.

Середній рід:

Іменники середнього роду з давнім закінченням **-иє, -ьє в** західньо-українській мові дістають в **називному однини** закінчення **-є,** а в деяких говірках **-я** без подвоєння пневого приголосного в обох випадках, нпр.: Дуброва як дівка в цвітє прибереся, Ш. По. 5; щастє Ш. П. Р. 39; Моє листє ізрошати Г. По. 322; сесе уложенє Г. Дд. 293; Збилося гіля скрізь облогою, Ш. По. 271; Своє гіля, Своє щастя, Ш. По. Р. Н. 61; „Туга"; було весіля в Кані Галилейській, Ш. І. 73; Ми-смо насіня Авраамове, Ш. І. 87. Старша форма цього типу іменників проявилася в формі орудного: нетямливим веселієм, В. П. 143.

В родовому однини побіч звичайних форм іменник приголосної відміни ім'я в тексті має форму імня, нпр.: з моєго імня, В. Л. П. 182. Так само в знахідному: лишіт містце і імня, В. Л. П. 182.

В орудному однини іменники типу житє, листє, мають закінчення **-єм,** а також, як і в інших групах (м'якій мішаній), замість **-ем є -ом, -ьом,** нпр.: з весілєм, Г. Сп. 226; гай ся на честь гарной Лади піньом дівиць розлягав, Ш. По. 9; приказав Мойсей таких каміньом забивати, Ш. І. 86; каміньом забити, Ш. І. 93; і гнав споловілим листьом з гір, Ш. О. 43; не нудила серцьом, Ш. По. 36; житьом проклинаю, В. Ж. К. 132; за про тебе клялам житьом, В. Ж. К. 133; Ручки . . . угльом згоріли, В. 136; жальом прозябає, В. Ж. К. 136; діяньом, В. Пг. 143; місячним мріньом, В. П. 144; з глубоким почуваньом, В. Л. П. 167; з тим однакож услівйом, Ш. З. 116; ратищом, В. Мад. 129; оружом, Ш. І. 105.

В місцевому однини іменники м'якої й мішаної відміни дістають закінчення **-і, -ю,** нпр.: полі широкім, Г. Сп. 223; по сердці крає, Г. По. 324; в моєм серці, В. Л. П. 162; ми в просоні гадали думку, В. Л. П. 162; по сухім ломачю, Ш. О. 44; недостаток в збіжю, Г. Дд. 293.

В множині називний, знахідний і кличний мають звичайне закінчення **-а, -я.**

В родовому множини побіч форм без закінчень трапляються закінчення чоловічої відміни **-ей, -ів,** нпр.: лице столітей, Ш. З. 113; много чудів, Ш. І. 110; не видите знаків чудів, Ш. І. 78; не перебивали єму стегнів, Ш. І. 108.

В орудному множини окрім звичайних форм з закінченням **-ами** є також інші закінчення — залишки давніх форм, нпр.: чи то вірли крильми бют ся, Ш. По. 13; Г. Сп. 215; В. К. Ж. 136.

Місцевий множини, подібно як у чоловічому й жіночому роді, крім закінчення **-ах** має теж закінчення **-ех, -іх, ьох,** нпр.: в наших очах, Ч. Р. С. 334; в узголовіх, Г. Сп. 221; в ізслідованіх дальних, В. Л. П. 172; в іміньох гірко придбаних, В. Пг. 140; у ладканьох, В. Пг. 144.

ДВОЇНА

Поети Руської Трійці вживають двійного числа не тільки на означення двох предметів, але також трьох і чотирьох в сполуці з числівниками 3, 4. Такі форми, як континуант давної двоїни зберігаються досить численно в зах.-українських говірках. Приклади: за нею дві доньці поспіли, Г. Сп. 225; двох синків в чоло цілувала, обі доньці в личка румяненькі, Г. Сп. 226; Аж дві донці глядять у віконці, Г. Сп. 227; Копайте ми яму . . . Дві стопі широку, Г. Сп. 223; Коби мені крильці мати, Ш. По. 15; руці обі за пояс засунув, Ш. По. 25; по дві і по три мірі, Ш. І. 74; Єго козаки підняли на три

списі к горі, Г. Ж. 302; Щоб ся милій у сивеньки надивити очи, Ш. По. 15; муть тя вірли крилма бити, Г. Сп. 215.

ПРИКМЕТНИКИ

В відміні прикметників замітне вживання поетами Руської Трійці іменникових і займенникових форм прикметників. В порівнянні з сьогоднішнім станом літературної мови є цих форм куди більше як сьогодні. Натомість зах.-українські говори, головно надсянський і наддністрянський, в яких цих форм більше, як у літературній мові, свідчать про стан розвитку морфології прикметників у поетів галицького відроження; напр.: коровай красен, Ш. О. 42; там нещасен думаю, Ш. По. 9; як стар поцілує, Ш. Пе. 38; за нев ходит молод, Ш. Пе. 38; бо й годен був того, Ш. По. 5; дробен листок, Г. По. 322; Жулин блуден, самооден обманцями ходит, В. Ж. К. 131; студен вихор, В. Ж. К. 133; тверд камінь, Ш. По. Р. П. 62; буду подобен вам, Ш. І. 88; єсть безумен, Ш. І. 91; плод, годен покаяння, Ш. М. 68; богдай здоров був, Ш О. 42; подобен єму, Г. Сп. 205; І ти молод, Г. Сп. 209, 210, 216; я буду слободен (свобідний), Г. Д. Л. 288; мій ворон коник, Г. Сп. 223; студен вихор не завіє, Г. По. 322.

Іменникові форми відмінні мають також дієприкметники: силно вдарен, Ш. По. 13; обманут от вовхвів, Ша. Ма. 67; вигнан буде, Ш. І. 96; поставлен парохом, Г. М. Ш. 199.

Стягнені форми прикметників, як явище карпатських говорів[33] виступають у мові Руської Трійці в називному та знахідному множини, нпр.: Не диви ся на шити рукави, Г. Сп. 212; Але біли мої двори, Г. Сп. 219; слізни оченька, Г. Сп. 226; здорови повертали, Г. Сп. 227; Ой, вже двори Агови минают, Г. Сп. 227; і красни окресности, В. Пг. 141; добри люде, Г. Ж. 298; честни ґазди, Г. Ж. 299; трудни з дороги, Г. Пр. 311; мудри лавники, Г. Пр. 317; заробити лінивими, Г. Пр. 318; Темни луги, Г. По. 320; Най би яки добри були, Все не свої рідни, Г. По. 323; Молоди літа каменови луги, Г. По. 328; Весняни цвіти, зелени смуги, Г. По. 328.

Деколи іменникові форми називного відмінка ставиться як означення біля іменників у **давальному** або **знахідному** відмінку, нпр.: Королю світлому подай ворон **коня,** молод **хорунжому** корогву шовкову, Г. Сп. 228.

Займенникові форми прикметників виступають у мові поетів Руської Трійці не тільки в поезії, але і в прозі белетристичній та науковій. Вони численніші, як у сьогоднішній народній поезії. В **називному однини** твердої групи зберігають старший стан

у розвитку української народної мови, нпр.: Ти зазуле сивенькая, розпука та лютая, Ш. По. 14; чужая чужениця, Г. По. 324; чужая сторононька, моя водо студеная, моя роже румяная, Ш. По. 37; милая родинонько, Г. По. 325; блідая зоря, В. Пг. 141; журная мати, Г. М. Ш. 197; подобная краса дівоча, Г. Сп. 202; Далматинская пісня, Г. Сп. 225; річенько домашняя, Г. По. 326; царство небесноє, Ш. Ма. 69; діло Божоє, Ш. І. 82; остроє ратище, В. Мад. 129; гіля буйненькоє, листя дрібненькоє, Ш. По. — Р. П. 61; величноє сонце, Ш. П. В. 39; ширшоє небо над море, Довшоє море над поле, Ш. Пе. 36; Первоє виховане, Г. М. Ш. 193; біленькоє личко, Г. Сп. 218; Румяноє лице, В. Ж. К. 131; небо ясноє, Сонце черленоє, В Ж. К. 137; бувшеє і теперішне, Г. М. Ш. 193; серце зайшло кровлею ниє, В. Пг. 142; мову, чужою полюблюєм, Ш. По. 23; простую красу, Г. Сп. 202; службу Божую, В. Пг. 139; добрії люде, Ш. Б. 57; Ш. І. 90; Сербськії народни пісні, Г. Сп. 201; подобнії дитинячі жарти, Г. Сп. 202; розбіглисявознії по цілім краю, Г. Дд. 293; чужая сторононька, та люде чужії, не пристану до серденька, хоть і не лихії, Г. По. 323; роги жубровії, В. Мад. 129.

В займенниковій відміні прикметників **родовий однини жін. роду** часто, не тільки в поезії але і в прозі має закінчення **-ой**, зам. **-ої.** Це закінчення теж архаїчне. Його вживають залюбки і східньо-українські письменники, передовсім І. Котляревський. Приклади: з Русина щирой груди, Г. По. 15; смерти Іродовой, Ш. Ма. 67; води текущой, Ш. І. 67; до красной дівчини, Г. Сп. 209; дикої бородьби з падею, В. Пг. 141.

Таке саме закінчення трапляється теж і в давальному одн. нпр.. Милий милой через звізду каже, Г. Сп. 224.

Слід відмітити, що деколи **в родовому одн. чол. й серед.** родів замість повного закінчення **-ого** наші поети вживають закінчення **-ог** мабуть під впливом сербського правопису. Одначе важко тут приймати тільки саму ортографічну манеру; треба взяти до уваги й фонетичний та морфологічний принцип, а також ритмічні закони поезії: нпр.: край тихог Дунаю, Г. Сп. 213; Агин иця милог брата стисла, Г. Сп. 225. Такі форми є і в прозі, у листах Вагилевича, нпр.: Ви ніяког листу від мене не переняли, В. Л. П. 165; з щирог серця, В. Л. П. 165; також із Котляревског і Квітки, В. Л. П. 165; поменники старословенског піснотворенія, В. Л. П. 166; восточног гіря Карпат, В. Л. П. 166.

В орудному однини жіночого роду побіч літературного закінчення **-ою, -ею** є так і як у іменників, займенників, порядкових числівників і дієприкметників, теж і місцеве, західньо-українське закінчення, притаманне говіркам карпатським і долівським. Приклади подано на прикметниках при іменниках. Тут подається

тільки деякі: Глухов пущев, темнов ночев, В. Мад. 129; Під зеленов муравоньков, В. Мад. 129; Там ти милов мені будеш, Г. Сп. 215; Ні студенов водов підливала, Г. Сп. 218; ранньою поров, Г. Сп. 212; биличною правдою, Ш. Ст. 114; Станув Медведюк піднебесною чорногорою, Ш. О.

СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ І ЧИСЛІВНИКІВ

Морфологічні форми вищих ступенів творяться з допомогою наростків **-ш-** та **-ійш-**; другий наросток **-ійш-** утворює компаратив від прикметників і прислівників з двома приголосними в основі, нпр.: голоснійше, сумнійше, страшнійше, Ш. По. 4; І вдарив сильнійше, Ш. По. 7; І рев лютший, мрак темнійший, В. Мад. 130; становив ся певнійшим, Г. М. Ш. 194; щаснійших веремен, В. Пг. 144; котра звісно найневзгоднійшая і найнеприятнійшая, В. Л. П. 167; найвеличнійша і найсвятійша память нашого первовіка, В. Л. П. 168.

Рідко наросток **-ійш-** додається до основи з одним приголосним, нпр.: а старійші жиди згорнули ся до школи, Г. У. 302.

Також наросток **-іщ-** дуже рідкий: сильніщим голосом, В. Пг. 142.

Наросток **-ш-** додається до прикметників з одним пневим приголосним, при чому деколи приходять фонетичні зміни при зустрічі **-ш-** із пневим приголосним, нпр.: рев лютший, В. Мад. 130; висші городу ворота, Ш. Пе. 38; висше сонця, Ш. П. Р. 39; знижатися нижше, Г. Сп. 203; щастливших веремен, В. Пг. 141; Красші від всіх народних голосів, В. Л. П. 172; Тогди і найсмільшому трусом ставати, Ш. О. 44; мильші були гаї рідні, Г. По. 324; кто не зродит ся звише, Ш. І. 75; конче вам родитися звише, Ш. І. 75; више пятьдесять літ маючих, Г. Дд. 293; Вижче головоньки рожу посадіте, А нижче ніжочок Воду ізпустіте, Г. Сп. 223; Чи є що ширше над море? Чи є що довше над поле? Чи є що швидче над коня? Чи є що над мед солодше? Чи є що над брата дорожче? Ш. Ж. 36; Ширшоє небо над море, Довшоє море над поле, Швидші суть над коня очи, Від меда солодший цукор, Над брата дорожчий милий, Ш. Пе. 36.

ЗАЙМЕННИКИ

Серед займенників є багато архаїчних форм, що до сьогодні збереглися в західньо-українських говірках. Їх уживають поети Руської Трійці поруч загально-українських літературних форм.

Особові займенники мають скорочені форми в **родовому, давальному і знахідному одн.** Крім того займенник третьої особи континуує старший стан деклінаційний у тих самих відмінках. Приклади: ані єго не спиняє рів, ані могила, Ш. По. 13; За то єго всюди знали, Ш. По. 6; подобний єму, Ш. І. 89; нехай знає єй серденько, що я єї милим, Ш. По. 21; Перва наука єго, Г. М. Ш. 193; і стерла ноги єго волосєм своїм, Ш. І. 92.

Крім того рідко, звичайно в поезіях, особовий займенник она скорочується на вна: Так небога вна ся вимовляла, Г. Сп. 209. (Я. Г.: „вден місто оден так як вна, вно замістць она, оно говорит ся").

Подібно як у прикметників родовий а також давальний однини ж. р. скорочує форму займенника третьої особи єї в єй, нпр.: чомуж мова єй не мила, Ш. По. 23; Повій, вітре, в єй городець, Ш. По. 21; по єй личку білім Ш. По. 21; нехай знає єй серденько, Ш. По. 21.

Скорочені форми **родового, давального і знахідного чол. і серед.** родів та **знахідного жін.** роду: як би го мара носила, Ш. По. 12; а всі го за батька рідненького мали, Ш. По. 5; Хвиля го захмурит, Г. Сп. 216; Аже є мовив, аби го доходив, Ш. І. 81; вволи ми волю, Ш. По. 16, 141; най розлука тай лютая вирве ми серденько, Ш. По. 141; бє ми серце, Ш. По. 20; руське ми серце, Ш. П. Р. 401; вибачит ти і приймут тя, Ш. Передслов. 380; На ти, милий, перстень, Г. Сп. 216; відкинь той камінь, що ти серце тисне, Ш. По. 23; не встиг він ти слова сказати, Г. Сп. 218; у селі му кожда була своя хата, Ш. По. 6; ніколи му знижатися низше, Г. Сп. 203.

Такі самі форми є теж і в інших займенниках, нпр.: Русин я си з роду, Голубця си витну, Ш. По. 25; Я би ранка си бажала, Г. Сп. 212; погуляй си доста, Г. Сп. 222.

Рідко трапляються загально-українські літературні форми, як: Обоє приступили к ньому і просили го, Ш. О. 48; К ньому примовляє, В. Ж. К. 133.

Рідко також трапляється форма **їй** побіч місцевої єї: піснь Бояна голоснійше їй гула, Ш. По. 10.

Знахідний однини особових займенників першої і другої особи має побіч звичайної форми ще й коротку: **мя, мня, тя**: чи на мя згадаєш, Г. По. 324; цвити, роже, на мя не дивися, Г. Сп. 210; Не забивайте мя, добрії люде, Ш. Б. 57; Міг би мня о них научити, В. Л. П. 178; Ох, милая сторононько, чи на мня згадаєш, Г. По. 323.

Після прийменника ця коротка форма має теж вигляд **-нь,** яке пишеться разом з прийменником: Поскочив нань люто лестний враг (на нього), Ш. Пе. 34; Хто тя студенов пустив водицев, Ш. Пе. 331; приймут тя люде, Ш. Передсл. 380; напоїт тя водов, Ш. По. 11; вержут на тя соромом і неславити тя станут, Ш.П.Р. 39.

Скорочені форми того самого відмінка є теж і в жіночому роді: поховав ю (її) у садочку, Ш. По. 131; погладь ю вітросеньку по єй личку білім, Ш. По. 21; Привязав ю коневи до хвоста, Г. Сп. 222; одівали ю чистою опанчею, В. Пр. 139; після прийменника: зійшла на ню (неї) недоля, В. Пг. 140.

В **орудному одн. жін.** роду, так як у прикметників, є побіч літературних закінчень, теж західньо-українські говіркові: зо мнов пожурися, Ш. По. 21, 22; Цуратися тобов будут люде, Ш. П. Р. 39; межи собов гаморили, Г. Сп. 214; Той з тобою, Бог з тобою, Ш. П. Р. 34; Перед сею мудрістю, Ш. П. Р. 40; посадив над нев руточку, Ш. По. 13; Із нев ся звінчає, Ш. По. 21; і клине собою, В. Ж. К. 135; як-єсь моєв була, Г. Сп. 216; а нині тебе з тов тугов витаю, з яков прощав-єм вторік, Г. По. 328; весело ми з тов гудьбов, Ш. По. 9; своєю душею, В. Пг. 143; над своєю недолев ужяснов, В. Пг. 140; За собов водит мене, Р. П. 328.

Крім скорочених форм у деяких займенників є деякі стягнуті, напр.: мому серцю, Ш. По. 17; на мим (моїм) лоні, Г. Сп. 216; на мій (моїй) ниві, Г. 322; на все лихо, Г. Сп. 220.

Означальний займенник в середньому роді має форму **всьо,** замість **все**: всьо, що під сонцем, Ш. П. 39; Тоє всьо тобі дам, Ш. Ма.69 ; Сесе всьо для нас, Ш. Сп. 113.

Т. зв. довгі форми (займенникова відміна): Сей самий розділ, Г. Сп. 206; Недуга тая, Ш. І. 82; А Марія була тая, що намастила Господа, Ш. І. 92; возьми теє, а погибне сеє, Ш. П. Р. 40; а теє мовив, Ш. І. 81; заберіт теє звідси, Ш. І. 74; і хоронячи оную, навикли побіджати, Ш. З. 116; веськоє дерево, Ш. Ма. 63; царство своє великоє оноє, Г. Р. С. 337.

Іменникова відміна: на чужі сліпанки пустились, Г. М. Ш. 198; кілька розправок єго, котри нам на листочку дістались, Г. М. Ш. 198.

Скорочена форма знахідного займенника зворотного **-ся,** що виступає при зворотних дієсловах та в пасивному виді перехідних (тепер — частка) вживається часто перед дієсловом так, як у західньо-українських говірках. Це приходить часто в поезії відповідно до вимог ритму й риму, рідше також і в прозі. Тому й пишеться її окремо не з дієсловом. Також і нескладотворної форми цього займенника **сь** вживають деколи поети Руської

Трійці перед дієсловом; тоді разом з іншим словом. Приклади: Судило нам ся послідним бути, Ш. Передсл. 380; другі славяне вершка ся дохаплюют, Ш. Передсл. 380; Чи то вірли крильми бются, Ш. По. 13; Гай ся на честь гарной Лади піньом дівиць розлягав, Г. Дд. 292; люде якось ся живили, Г. Дд. 292; Все пропало, минуло ся, В. Ж. К. 132; з мене-сь ся сміяла, В. Ж. К. 132; Ворона пристроїла ся, дуже ся гордила чужою красою, Ш. Б. 52; Моє серце розпукаєсь, Від журби ся крає, Ш. По. 22; Не темнійтесь, красні звори, Ш. По. 26; Звістка несесь мила, Ш. По. 6; як в водах-Дністрі змиєсь, прибере ся, Ш. По. 4; Вовкам вержесь в вражі тучи, В. Мад. 129; Верни-сь, милий, з України, Г. По. 326; Поглядає відьмам вкосом, кплячись посміхає, В. Ж. К. 133.

ЧИСЛІВНИКИ

Відносно невелика кількість числівників у мові Руської Трійці дає уявлення деклінації їх та особливостей форм у західньо-українській мові першої половини XIX. ст. Також і тут слідний вплив говірок та одночасно змагання вживати загальноукраїнські літературні форми.

Числівник: **один — оден — єден** виступає теж як порядковий або у функції займенниковій в кореляції з **другий**. Приклади: Не оден ти город красний лютим мечем розмітав, Руси не оден нещасний по родині жаловав, Ш. По. 26; Там ти скаже дуб старенький і єден і другий, Ш. По. 18; весна одна перецвила, минула і друга, Ш. По. 61; уступив знова на гору сам єдин, Ш. І. 81; А був Андрей, брат Симона Петра, єдин із тих двох, Ш. І. 83; і буде єдно стадо і єден пастир, Ш. І. 81; Нарід руский оден з головних поколінь словянських, В. Пг. 138; Єднії мовили, же той самий, другії, же подобний єму, Ш. І. 89.

Особливості форм числівників: два і др.: копайте ми яму на полі широким, Дві стопі широку, довгу на чотире, Г. Сп. 223; витрубили на чотире роги міста, Г. Дд. 293; Розваліт тую церков, а в три дни (в трох днех) зведу єї, Ш. І. 74; а ти єї в трех днех зведеш, Ш. І. 74; Маркіян, старший з чотирех братій сам учив ся, Г. М. Ш. 193; від чотирех Євангелій, Г. М. Ш. 193; Ванько з шестома у замок, Ш. О. 46.

Числівники 11—30 побіч конпонента **-цять** мають теж **-йцять** (говіркове): і наповнили дванадцять кошів окрушин, Ш. І. 81; Не вибрав же я вас дванадцять, Ш. І. 84; Мовив Ісус до дванадцять, Ш. І. 84; єдин із дванадцяти, Ш. І. 84; близько Єрусалима на стай пятнадцять, Ш. І. 89; Не встиглисмо відійти може

на двайцять кроків Ш. О. 42; а гребли вже стай двадцять і пять або і тридцять, Ш. І. 81.

Числівники 50—90 мають м'який визвуковий приголосний в обох складових частинах; числівники 100—900 мають звичайні літературні форми: хоть з пятьдесять буків, Г. Пр. 315; витягнув сіть на землю, повну великих риб сто пятьдесять і три, Ш. І. 111; Хліба за двісті грошей не стане, Ш. І. 81; бо не були далеко від землі, іно відав на двісті локот, Ш. І. 111; продати за триста грошей, Ш. І. 95.

Числівник 1000 має в називному форму без закінчення: тисяч коней вороненьких в байраках ирзає, Тисяч гарних леґініків коники сідлає, В. Мад. 128; Крім того є архаїзована форма: І засіло мужів пять тисящ, Ш. І. 81.

Порядкові числівники. Порядкові числівники частинно зберігають давні форми, частинно нові літературні. Приклади: Відділ первий зачинаєся, Г. Р. С. 334; Мужу первий, моя перва доле, Г. Сп. 208; Ой, перва ми туча на моїм серденьку, Г. Сп. 223; Другий відділ зачинає ся, Г. Р. С. 334; А друга ми туга на моїм серденьку, Г. Сп. 223; минула і друга, Ш. По. Р. П. 61; третій відділ, Г. Р. С. 334; А третя ми туга, Г. Сп. 223; Третя всудила, щоб повісити, Г. Сп. 217; Вже і третя засияла, Ш. По., Р. П. 61; А третього дня було весіля, Ш. І. 73; коло шестой години, Ш. І. 76; около десятой, Ш. І. 73; Хоть десяте то посходит, Сотне зерно хоть доспіє, Г. По. 322.

Збірних числівників нібагато: двоє милих щиро ся любили, Г. Сп. 224; Проганяє від пятеро дітей, Г. Сп. 225; дванадцять кошів окрушин з пятеро хліба, Ш. І. 81; то в пятеро, то в десятеро, Г. Сп. 214.

Складний прикметник з компонентом збірного числівника: бо вже четвероднєвний єсть, Ш. І. 94.

ДІЄСЛОВА

У відміні дієслів поети Руської Трійці вживають побіч літературних форм багато говіркових, що в більшості віддзеркалюють старший мовний стан. Саме в коньюґації позначилося це виразніше, як у деклінáції. Такі говіркові архаїчні форми панували в літературній мові західніх українців ціле XIX. сторіччя і ще й дотепер є панівні в деяких мовних категоріях.

Багато дієслів з наворотовим і тривалим значенням творять дієйменник з архаїчним наростком **-ова(-ти)** сьогодні **-ува(-ти)**,

нпр.: ізпитовати, літовати, зимовати, попереджовати, позасуковати, змудровати, працьовати, Г. М. Ш. 195; передержовати, Г. Дд. 295. З допомогою цього наростка утворюються й минулі часи, нпр.: жид позасуковав штанята, Г. Ж. 297; відобрав, подяковав, поставив, Ш. . 42; Порадовав він свій рід, Г. М. Ш. 193.

Замітні теж старші форми наворотових дієслів з наростком -а(-ти), деколи -ува(-ти), нпр.: побіджати, розсвічати, буджати, хворати, розраджати, пуджати, служати, блимати, пахати, зношати, пограбати, витеребляти, отрубляти, озиркатися, повелівати, трепотати, халасати, розцвитати, винирятн і т. п.[34]; Буцім то спочити, а то підслухати, Ш. По. 3; Ой, тут молодець ходжував по горах, Ш. Ж. 34; А сусіди, що го виджували, як сліпий був, говорили, Ш. І. 89; перше к собісь принаджала, В. Ж. К. 132; буде дощик покрапляти, Моє листя, Моє листя ізрошати, Г. По. 322; Тимко в танцю вимахає, На служеньки помограє, Г. Сп. 215.

Деколи форма минулого часу доконаних дієслів утворюється без наростка -ну-, нпр.: але діло вже довершеноє зустріли, Ш. О. 47; стис го за коліна, Ш. О. 47; а світло, що бухло, Ш. Пе. 28; зжах ся і зо сну на силу зірвався, Ш. Пе. 29; ще раз двиг ся, Ш. Пе. 13; скапли слези, Г. Сп. 227.

Подібно дієслово **сподіватися** творить минулий час у скороченій формі. Це спричинене мабуть вимогами ритму: чи я сподівся тебе взглянути, Г. По. 327.

Дієйменник теперішнього часу з задньопіднебінним пневим голосним в західньо-українській мові кінчиться на **-чи** замість **-гти, -кти.**[35] В мові Руської Трійці крім такого закінчення є ще й окремі, що є вислідом контамінації **-гти, -гчи**,нпр.: приказав стерегчи тя, Ш. Ма. 69.

Є теж інше закінчення: прийшла невіста з Самарії почерпсти води, Ш. І. 76.

Дуже рідко є скорочене закінчення дієйменника **-ть**: Хоч нема заступить кому, Г. По. 322.

В групі дієслів протягових, утворених від доконаних замість наростка **-ира-** є **-ера-** (умерати), напр.: жид підперався на палицю, Г. Ж. 297; як си будеш виберав дівчину, Г. Сп. 212; зачав сберати пісни народни Г. М. Ш. 195; не гадаєш умерати, Г. Дд. 290; наберав золота на крила, В. Пг. 144.

В теперішньому часі давнє закінчення 3. ос. одн. **-ає**ть стягається в **-ат**, нпр.: Понад Дністра берег крутий гамор галич розлягат, сум душу хапле лютий, В безвість гадка пропадат, Ш. По. 10; Гомонем залітат; журна думка лиш згадат, Ш. По. 11; Горі в листє спинат олінь тонке горло, Ш. Пе. 34; другая половиця складат ся, В. Л. П. 175.

Деколи зберігаються нестягнені форми, нпр.: линяет, над тобою милость божая, Ш. П. Р. 40.

Є також форми без визвукового **-т** в закінченні перед **-ся** побіч форм з **-т** нпр.: лиш се промітует ся в чутці, В. Л. П. 160; мамка розговорує ся з конем, В. Пг. 141; Радует ся вся твар Божа, Г. По. 321; доведет ся, як ся справиш, Ш. О. 46.

Є також форми зі скороченим **-ся** в **-сь**: чим душа вовнюєсь, В. П. 144; я до Вас переселюсь, В. Л. П. 160.[36]

В першій особі мнж. тепер. часу часто замість закінчення **-мо** є тільки **-м** [37]; Пісни ж бо то пісни, ми таких не вмієм, Ш. По. 6; Чом ся нев встидати маєм, Чом чужую полюбляєм, Ш. По. 23; за що купим хліба, Ш. І. 81; не мечем на тя камінням, Ш. І. 92.

Трапляються теж говіркові форми 2. ос. одн. в дієсловах **можна** і **треба,** що стали теж прислівниками. Позволь, душко, най тя поцілую! мож (можеш), молодче, кілько ти ся хоче, Г. Сп. 219; через бабині телята не мож (не можна) ся в город подивити Г. Пр. 319; Док цілує; буду ся женити: — Обцілує: тра (треба) ся обробити, Г. Сп. 218.

Вживають вони також старших форм, що стали прислівниками **ніт** (нема), **годі** (не можна), **льзя** (можна): бо ніт тогда світла, Ш. І. 93; а він запер ся і мовив: ніт, Ш. І. 105, 106; Тому ніт місця, Ш. По. 7; ніт Бога, то є тебе ніт, Ш. П. Р. 42; Не годі на так великоє діло, Ш. Ст. 114; Не льзя дісне вказати часу появлення, Ш. З. 114; не льзі було зискати з уст мира, В. Л. П. 160.

За прикладом говірок уживається теж форми **кає** зам. каже.

Дієслова **хапати** і **плавати** в деяких формах відміняються на зразок **сипати**, нпр.: по самих глубинах плавле, Г. Сп. 203; Они дивним способом хаплют, В. Пр. 143; Там сум душу хапле лютий, Ш. По. 10.

Замість вихоплювати є вихопляти: Знов на верх ся вихопляє, Ш. По. 12.

Дієслово **ждати** відміняється деколи на зразок дієслова **жадати**: Руці за пояс засунув і поклону ждає, Ш. По. 25; зустрівим старого Дмитра, ждаючого мене під дверми, Ш. О. 45.

Крім того вживають наші поети архаїчних дієслів **яти** (починати), **ректи** (говорити), **мечи** (метати), нпр.: коли мир яв наставати, В. Л. П. 160; А Ісус рік, Ш. І. 81; І рікли єму, Ш. І. 82, 87; мечся на діл, Ш. Ма. 69; одсіч ю і **меч** від себе, Ш. Ма. 71.

Дієслово **бути**, що в мові письменників Руської Трійці відміняється: єсьм, єси, єст, єсмо, єсте, сут, сполучується з іншими найближчими словами, змінюючи свою основну форму. В минулому часі має такі закінчення, як усі інші дієслова.[38] Приклади: тогда зрозумієте, що я є, Ш. І. 87; ям є, що свідчу о собі самім,

Ш. I. 87, ям хліб, що зступив з неба, Ш. I. 82; жебисте увірили, жем я єст, Ш. I. 98; Добре мовите, бом є, Ш. I. 97; доким я на світі, світлом я світови і вже я не на світі, Ш. I. 194; єм жем є син Божий, Ш. I. 92; жестока єсть тая бесіда, Ш. I. 83; А тут єсь, песій сину, Г. Ц. 305; сон єсь і мара, Ш. П. Р. 40; тось не є приятель кесаря, Ш. I. 107; Я і отец одно смо, Ш. I. 92; мисмо насіня Авраамове, Ш. I. 83; ми-сьмо в літературі дітваками зде, В. Л. П. 165; Но жесьте не зо світа, Ш. I. 100; ви сте чисті, но не всі, Ш. I. 97; Знаю, жесте насіня Авраамове, Ш. I. 67; Ви сте з отца вашого діявола, Ш. I. 88; бо они твої сут, Ш. I. 104; сут то повносилі рістки, Ш. Передсл. 380.

Нечисленні приклади на інші дієслова атематичної дієвідміни вказують на схожість цих форм з формами дієслова єсьм,[39] нпр.: не вдась, вражий сину, думавєм собі, Ш. О. 45; тепер знаєм, же все вісь, Ш. I. 103; тепер не знаєш, спознаси потому, Ш. I. 97. Замітні теж форми минулого часу і майбутнього часів та форми теперішнього й минулого часу атематичних дієслів т. зв. архаїчної дієвідміни.

Форми минулого часу, що постали є дієприкметника того ж часу participium praeteriti і допоміжного дієслова єсьм, в західньо-українських говірках зберігають перехідний стан від злиття дієприкметника з формою допоміжного дієслова до чистої форми без допоміжного слова. Ці форми виступають у 1-шій і 2-гій особах однини і множини всіх родів: говоривєм, говорилам, видівєсь, співалисмо, співалисте. Закінчення морфологічні, що постали з допоміжного дієслова єсьм, виступають теж і перед дієприкметником основного дієслова.[40] Приклади: Як там жив-єм ще маленький, Ш. По. 18; не мав-єм сина, Ш. П. Р. 39; той був, о которім рік-єм, Ш. I. 73; з неба зійшовєм, Ш. I. 83; думавєм собі, відспівавєм, зустрічавєм, бо ще не вступивєм до отца моєго, Ш. I. 108; Ш. О. 45; Ах, змарнівєм, почорнівєм, В. Ж. К. 132; довідавєм ся, прочитавєм, В. Л. П. 186; А за вірность мою менесь забивав нещире, В. Ж. К. 134; А другуюсь любив, В. Ж. К. 134; Десь поїхав ти, козаче?, Ш. По. 13; а же мені приніс єсь водиці, Г. Сп. 215; вкривалам тя чорнов мраков, Ш. По. 20; Проходилам з узтока на запад, Доходилам над Герциковину, Г. Сп. 211; Нагрішилам на світі, Г. Сп. 222; Дни і ночи сльози лялам, В. Ж. К. 134; що іно учинилам, Ш. I. 77; Який від народа твойого приймалась, Ш. Передсл. 380; переїлась моє щастє, Ш. По. 19; Запустилась в мою душу журбу і розпуку, Учинилась мому серцю з гараздом розлуку, Ш. По. 19; Куда зниклась в вир безвісти, В. Ж. К. 135; Красно-сь воскресла... Усемусь світу радість принесла, Г. По. 328; Ти не була мені щира, к собісь принаджала,

В. Ж. К. 132; З менесь ся сміяла, В. Ж. К. 132; Тямиш, як єсь моєв була, Г. Сп. 216; К собісь принаджала, В. Ж. К. 132.

Майбутній час утворюють поети Руської Трійці і на зразок літературної мови (буду+дієйменник, дієйменник+му) або за прикладом західньо-українських говірок: буду+дієйменник теперішнього часу, дієслово+**йму (му)**, що стоїть роздільно перед або після дієприкметника, нпр.: Господу Богу єдиному поклонишся і єму одному служити меш, Ш. Ма. 69; тогді зо мною бороти мешся, Г. Ц. 309; Як ти будеш боярів сберати, Г. Сп. 226; буде дощик покрапляти, моє листя і зрошати, Г. По. 322; Приводи окремі буду брати з пословиць, В. Л. П. 165; Однак я буду пиловати, В. Л. П. 165; Вже вас не буду звав слугами, Ш. І. 101; що я буду твого жидівского кітла стеріг, Г. Ж. 296; А я буду по два нараз їв, Г. Ц. 306; потім будеш ся випитовав і сміяв ся, Ш. Б. 49; як си будеш виберав дівчину, Г. Сп. 212; буде повідав, Ш. І. 102; що робити му, В. Л. П. 169; же Назорей звати меться, Ш. Ма. 67; мут тя вірли крилми бити, Г. Сп. 215; йму літати, к рожі припадати, Г. Сп. 216; Як йму двори Агови минати, Г. Сп. 226; не ймеш умивати ніг моїх, Ш. І. 97; не йме ходити в пітьмі, але мати йме світло животноє, Ш. І. 86; а ви стидатися ймете, Ш. Б. 52; єсли пробувати ймете при моїм слові і будете по правді учениками моїми і порозумієте правду і правда вас освободить, Ш. І. 87.[41]

В наказовому способі слідне змішання дієвідмін і груп їх. Крім того є залишки давніх форм імперативу. Деколи відпадає закінчення 2-гої ос. одн. саме в тих групах дієслів, де воно сьогодні залишається. Приклади: А тепер прослави мя, отче, Ш. І. 103; Греми, Дністре, Шуми, Сяне, Ш. По. 27; Колись син Божий, меч ся на діл, Ш. Ма. 69; а єсли правая твоя рука веде тя на злоє, одчіс ю і меч від себе, Ш. Ма. 71; і іди і обач, Ш. І. 73; Равві, їж, Ш. І. 77; мов, як єсь ся справив, Ш. О. 42; Пади, зерно, за зерночком, Г. По. 321; скари Боже, ту дівчину, Г. Сп. 216; Ти ляжи горічеревом, Г. Ж. 300; побігни і ти, Г. Пр. 320; ой, не свистай, бо забєш, Г. Ц. 310. Трапляється і скорочена форма наказ. способу: А почкай, цигане, Г. Ц. 309; Не йми Томка зачіпати, Г. Сп. 215.

Також і в множині видно таке змішання відмін: Приглядімося ліпше, Г. Сп. 207; Підведіте коні д колі, Г. Сп. 215; Пане, господарю, будьте ласкави, що хочете, зо мною робіт і рубайте і січіт і хоть живцем шкіру здеріт, лишень мене через острішок не мечіт, Г. Ц. 305; не муркотіт, не гаморте меже собою, Ш. І. 83; прийдіт і бачте чоловіка, Ш. І. 77; бачте, як го миловав, Ш. І. 94.

В умовному способі, що виступає в різних типах підрядних речень, є теж форми західньо-українські говіркові, нпр.: Ой, лі-

тав бим, ой, літав бим що день і що ночи, Ш. По. 15; З-під могил, казав бись, старих людей кличе, Ш. Ро. 4; що бим згорнула весь світ до себе, Ш. По. 16; вчяхнула бим тя ненці, Ш. Пе. 37; проси мя насильно, абим єму заграв та заспівав, Ш. О. 45; Жебисте увірили, Ш. І. 98; я не золото, щоб сте палили, Г. Сп. 217; Ви бисте мене дуже утішили, сли бисте міні прислали, В. Л. П. 175; Любо би ми було, абисте міні прислали, В. Л. П. 176; І взяли каміня, щоб на него мітали, Ш. І. 88.

Форми умовного способу, закінчені в І. ос. одн. на **бих** є залишками аористу, перейнятого зі старослов'янської мови. Вони існують ще досьогодні в деяких західньо-українських говірках, передусім у гуцулів.[42] Приклади: Однакож я бих жедав, В. Л. П. 165; абих як найборше міг з словарем упоратися, В. Л. П. 165; рад післав бих Вас ще, аби сте розміркували, В. Л. П. 164; Щобих не повторяв сє, В. П. І. 166; рад бих Вам і се і те уділяти, В. Л. П. 166; Кобих відала, Тому бих дала золотий перстень, Ш. Пе. 53.

ДІЄПРИКМЕТНИКИ І ДІЄПРИСЛІВНИКИ

Поети Руської Трійці часто вживають дієприкметників теперішнього і минулого часу в часових і відносних реченнях підрядних замість сполучника й verbum finitum, а пасивних дієприкметників минулого часу в функції означення або присудка, нпр.: щоб радував ся сіючий вкупі із жнущими (женцем), Ш. І. 79; інший єст сіющий, інший жнущий, Ш. І. 78; задля бесіди жени посвідчающой, Ш. І. 78; в тих лежала множінь боліющих недужних, сліпих, храмих, ждающих, аж води ся збурят, Ш. І. 79; а він стераючий ся, тягло дерся крвавими грудьми, В. Пг. 141; любуючи собі в житю воінственнім, приймали вони в себе товаришество всіх втікаючих, Ш. З. 115; серед звізд меркотючих мріє, В. Пг. 142; А подужавший не відав, кто то був, Ш. І. 79; прийшов до гробу, де був померлий Лазар, Ш. І. 94; кто в мені пробувати не буде, той буде вимечений, Ш. І. 100; підведіт очі ваші і гляньте на ниви спаленіли, споловіли вже до жнива, Ш. І. 78; мила присилована вінчатися з інчим, В. Пг. 143; а лишена виступае на високу могилу, Ш. Пг. 142; Свідомо, що перший город положен запорожцями на Дніпрі з кінця XIV. віка, Ш. З. 114.

Дієприслівника вживається теж замість підрядних речень з verbum finitum, нпр.: тоє мовив, учащи в Капернаумі, Ш. І. 83; той долучившись, же Ісус прийшов, Ш. І. 78; проповідаючи витеребляли поганство, не перли чужої души в нарід, В. Пг. 139;

і вийшов Ісус, несущи терновий вінець, Ш. І. 107; Поверх поломінь палала сина, клекотючи, В. Ж. К. 134.

СКЛАДНЯ

З синтаксичних признак мови поетів Руської Трійці заслуговують на увагу особливості зах.-українських говірок і мови інтеліґенції, що стояла підо впливом чужих мов, передусім польської і німецької. Та ці впливи незначні. Слідні вони в перекладних творах. В ориґінальних творах прозових слідний вплив народньої мови. Речення переважно розповідні, прості, складних більше в розвідках та листуванні. Також і ці підходять під стиль народньої мови.

Синтаксичні відміни від тодішньої загально-української мови (східніх письменників), проявляються найбільше у фразах та в уживанні дієприкметників, прийменників і займенників.

Про вживання дієприкметників і дієприслівників була мова вище. Ця признака не відповідає народній мові-говіркам. Це вплив чужих мов та давньої книжньої. З допомогою їх поети утворюють спеціяльний стиль розповідний, зв'язковий. Тут ще кілька прикладів на дієприкметники: свашеньки з молодцями стиснувши ся в кутку коло припічка, хоч дрібненько, та частенько витрясали крупник із чарочки, не дбаючи собі раденькі, на старих своїх довговусих господарів на другім боці в куті коло скрині спорою мірою попиваючих, Ш. О. 41; Зачаток козаків сидячих за порогами Дніпровскими нидіє во мраці несвідомости, Ш. З. 114; Або огорнені тьмами татар, з розтолоченими чашками в крви постелили собі перестільницю, В. Пг. 142.

Різниці між мовою народньою східньою та західньою виявляються і в уживанні прийменників у залежності від дієслів. І так: говорити, розказувати, питати о чімсь, кімсь за когось, щось; не: про когось, щось нпр.: всякого витає, о щастю, здоровлю, родині питає, Ш. По. 6; бо о нім думає, Ш. По. 7; ко старому шляхови, що то о нім так много старі повідают люде, Ш. О. 43; але змаленька чував о заклятих, о скаменілих лицарях, о недоступлених про змиї райських птицях, Ш. О. 43; Там о матери забудеш, Г. Сп. 215; а они думали, що мовив о соннім спаню, Ш. І. 93; А архієрей питав Ісуса за ученики єго і о науку єго, Ш. І. 105; За колядами буду питати, В. Л. П. 137; Глядите за мною, Ш. І. 82; Ісус . . . рік: за ким ськаєте? Ш. І. 105.

Деколи прийменник **о** в сполуці з місцевим відмінком служить до визначення часу, пори дня або способу діяння, нпр.:

Бач і наш вдалий Василько приспів дарити нашу княгиню; хоть о пізній вечері, но стане він за теє зо своїми красними співаночками, Ш. О. 42. Одначе є теж правильне вживання прийменника **про** з знахідним відмінком, нпр.: Як то стара бувальщина буде розмовляти: Про давні літа, Про давні часи, як слава гула світом в округи; Про руських батьків, боярів, князів; Про гетьманів козаків, Ш. По. 34.

Визначення часу тривання дії подається не самим іменником з числівником у знахідному відмінку, але ще й з прийменником через, нпр.: там, до пробував через два дни, Ш. І. 92; що по смерти Мечислава владів в Польщи через 6 літ Болеслав, В. Л. П. 1799; та був через три літа голод великий на весь світ, Г. Дд. 292.

Побіч такої конструкції на означення тривання дії вживається чистого знахідного, нпр.: А коли прийшов Ісус, знайшов, же вже чотири дни був в гробі, Ш. І. 93.

При порівнянні двох предметів з допомогою вищого ступення деколи пропускається порівняльний сполучник ніж, як, нпр.: Вже сказано давно, що братская любов стін каменних сильнійша; Всіх внішних нам врагів Вражда домашняя вреднійша, Г. По. 328. При вживанні вищого ступеня прислівників стоїть орудний відмінок порівняльних предметів, напр.: що день двома годинами борше встаю і двома годинами пізніше лягаю. Пис. М. Ш. 161.

В реченнях з іменниковим присудком з допоміжним дієсловом бути в 3-тій особі однини теперішнього часу часто пропускається є, нпр.: а ви повідаєте, же Єрусалим містце, де Богу кланятися належит, Ш. І. 77; Рікєм вам, же той я, Ш. І. 105.

Вживання родового частковости: Отец мій даст вам хліба істинного з небес, Ш. І. 82; Господи, дай нам завсіда того хліба, Ш. І. 82.

Вплив чужої синтакси на мову поетів Руської Трійці видний і в таких конструкціях, де в підрядному предметовому реченні інфінітив стоїть замість verbum finitum, нпр.: Спізнавєм го по легких ногах спускатися вискоком ко крутому шляхови, Ш. О. 42-43; перісті опоки, закляті над безвістями стояти, здавалися при настиглій нічній мраці проживати та свої міняти становища, проходячи ся мов нічні мари, Ш. О. 43.

Оповідання, розповідь оживлюється або простими розповідними реченнями або рівнорядно-складними: Сонце спочило, смеркло ся, тиха пітьма насіла тихі та узкі звори, вітер буйний осінний метав хмарами від верха до верха, Ш. Т. 43; волосє му ся горою звело, кров ся стинала, а страх за серце як би мертвець зимною ймав рукою, Ш. О. 43; густії осади трупами устелили,

а ріки кровю ударили, В. Пг. 140; Минуло літенько без жнив, без кісьби, минув маїк, минула осінь без радости, минула й зима, уже прийшла весна, Г. Дд. 294.

Поети Руської Трійці любуються довгими розповідними реченнями із одним підметом і рівнорядно складеними присудками: дружбитонька . . . махнув шапкою, вінцем барвінковим стрійною; погладив чорненький хоть невеличкий вус, розгорнув волосічко у чола, глянув по дівчатах, виніс одную з калинового луга, напретив музиці "або грай, або гроші віддай", моргнув на Юрця . . ., Ш. О. 41; Відібрав, подякував, поставив, втер лице тай став промовляти, Ш. О. 42; він, бачимо, не дуже нам рад був, схнюрився, люто по нас глянув, відвернувся, Ш. О. 42; Уже зступавєм к долині, мавєм скрутити поза високу могилу татарскую . . . вздрівєм . . . Семенька, Ш. О. 42; Так нарід руский пославлявся, гараздував, бідив ся, боров ся, розбивав тугу і надів ся, В. Пг. 141; Любовнії пісні . . . провівают гарною любостію, веселою буйностію, нетямливим веселієм і сут поскочні до танка, В. Пг. 141; Жид скинув свої черевики і стягнув панчохи, позасуковав штанята, і бреде уперед, Г. Ж. 297.

В підрядних реченнях з пропущеним підметом чоловічого роду вживається присудка в середньому роді: А Ісус знаючи, що на него наступало, вийшов до них і рік, Ш. І. 105.

Деколи в розповіді вживається теперішнього часу на означення минулої дії (praesens historicum), нпр.: Лише ще дудонь тряс землею та знеміг — і знов тихо, і знов сумно, лише вітер ярами засковиче тай ворони закрячут, радуючися на будучий жир, Ш. О. 46.

ЗАКІНЧЕННЯ

Огляд мови поетів Руської Трійці дає картину розвитку літературної мови в Галичині в другій четвертині XIX. ст. і веде до таких висновків: Всі три поети виявили себе найкраще в творах, що ввійшли в збірник "Русалка Дністровая". Тут видно одного редактора, що дбав про чистоту і правильність тодішньої літературної мови в Галичині. Вплив народньої мови на їхню мову домінантний. Використання говіркового матеріялу, головно в ділянці лексики, вказує на їх знання західньо-українських говірок. Змагання черпати з мови східніх українців замітне, передусім у Шашкевича і Головацького. Кожний з поетів має свій окремий стиль, одначе всі стилі носять на собі тавро народньої мови. Це відноситься до поезії і прозових творів. Стиль розвідок, ли-

стування, проповідей має кожний зокрема свої притаманні ознаки. Слід відмітити впливи чужої мови передусім на переклади з чеської, сербської поезії, а у Шашкевича в перекладі Євангелії. Тут видний вплив не тільки мови церковнослов'яського перекладу, але також і польського. Вкінці кожний з поетів (найменше Шашкевич) переживав еволюцію своєї мови в часах від початку 30-тих рр. до половини 40-их.

При тому виринає питання: чи мова поетів Руської Трійці є українською літературною мовою Галичини в часах "Русалки Дністрової"? На це питання вже дає відповідь найближчий співтовариш М. Шашкевича, Я. Головацький, у примітці до "Псальмів Русланових, Шашкевича, написаній у 1845 р.: "Кажеш, приятелю, що простим язиком нашим не можна лиш о домашних, щоденних річах бесідовати, що руський народний язик зовсім неспосібний до вираження висших понятій. От тобі показав живим приміром Шашкевич, як можна своїм нарічіям без чужої примітки і найвисші понятя о Бозі гладко виговорити, та ще як сильно, як мудро, як положительно, основно. Не язик народний винен, але ти сам, бо, вдарся в груди, не знаєш его, не вмієш по-руски. Шашкевич не рік, не два виучовав і розбирав народну бесіду: тепер видиш, як єму гнет ся всюди під лад і не лінуйся, працюй, то і тобі легше пійде, але знай, що без праці само до берега твого не приплине". (Я. Г. 198-9. прим. XXX). Отак Я. Головацький, названий російським ученим Погодиним, автодидактом, мав, як і обидва другі члени Руської Трійці, сильно розвинуте мовне почуття.

Всі три поети пізнали українську народню мову безпосередньо від народу (простолюддя) західньої частини України, а посередньо з друкованих творів письменників східньої України. Про це говорить сам Я. Головацький у своїй "Розправі о язиці южноруским", на з'їзді українських учених у Львові в осені 1848 р.

З цитованого місця Я. Головацького видно, що всі три поети мали ясно вироблене поняття про українську народню мову, як базу літературної та почуття мовної спільноти всіх українців під Австрією і Росією. Та цитований у вступі погляд Копітара на ролю народніх говорів у творбі літературної мови і брак тіснішого контакту з мовою східніх українців, казали поетам Руської Трійці базувати літературну мову в Галичині на народніх говірках. Одначе вже тоді є в ній досить великий процент східньоукраїнських елементів, що підкреслено вище.

Поети Руської Трійці свідомо кують новотвори та зближаються до мови Котляревського, розуміючи добре, що не все, що походить з говірок, можна прийняти до літературної мови в си-

рій необроблений постаті. Сьогодні мова Руської Трійці, що в свій час була літературною в Галичині, належить до історії, одначе вона під деяким оглядом куди краща від мови галицьких народовців другої пол. XIX. ст. І коли б не москвофільство в Галичині, а живіші зв'язки зі східніми українцями, мова Руської Трійці була б стала сильною базою для розбудови загально-української літературної мови. А все ж таки відіграла вона важну ролю в творбі української літературної мови.[43] Такими самими принципами руководився й Іван Франко, що, продовжуючи розпочате діло поетами Руської Трійці, в своїй початковій творчості сильно користувався своєю місцевою говіркою, та скоро еволюціонував і став змагати до об'єднання мови східніх і західніх українців; і це вдалося йому осягнути. Без заслуг Руської Трійці Франко сливе чи був би це осягнув.

RESUMÉ

The poets of the "Ruthenian Trinity" introduced the Ukrainian folk language in their poems and made mostly full use of dialects spoken in West Ukraine (Galicia) and of literary works of Kotlarewskyj, Kwitka, Artemowskyj-Hulak, of collections of songs by Maksymowytch, Zegota Pauli, Waclaw from Olesko, T. Padura. Besides, they had been also influenced by the old-book language and other related strange languages. According to the sense of language they form the neologisms. In the phonetic of this new literary language there are to be found the following remarkable pecularities: the hard ending (-t) of the third person in present tense, the hard suffixes (-skyj, -ckyj); beloved change of u—w, i—y; the elevation of 'a to 'e after the palatal consonants e.g. s'e. . . . In the lexical branch there are: archaic and archaistic words, dialectic words, words borrowed from Polish and Russian language, beloved words without suffixes, diminutive nouns, the adjectives and verbs according to folk style, archaic adverbs and prepositions. In the nouns' declension there are to be found the dialectic endings. In the syntactic branch *sye* is standing always before verbs. Especially in the language used by Shashkewytch is remarkable the influence of the literary language derived from this one used by Kotlarewskyj.

ПРИМІТКИ

[1] О. Маковей: Три граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський). Записки НТШ, 1903. т. LI, ст. 51.

[2] ibid.; Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar, XX-i.

[3] Литературный Сборникъ, Львів, 1885, ст. 16; з сьогоднішнього становища діялектологічних дослідів, цей погляд неправильний.

[4] ibid., ст. 12-13; М. Тершаковець: Копітар і галицько-українське відродження. Записки НТШ, 1911, т. 95, ст. 117.

[5] В ‚Русалці Дністровій" передається буквою **и**.

[6] В „Русалці Дністровій" передається знаком ў.

[7] Пор. М. Возняк: Студії над українськими граматиками XIX. ст. Записки НТШ; 1909, т. 89, ст. 128 (про чергування у-в в граматиці І. Могильницького).

[8] E. Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg, 1880, ст. 43.

[9] О. Огоновський: Studien, ст. 55.

[10] О. Огоновський: Studien, 74 ss.

[11] I. Ziłyński: Opis fonetyczny języka ukraińskiego, Kraków, 1932, стор. 117.

[12] I. Ziłyński, op. cit. 108. Огоновський: Studien, 59-60.

[13] Е. Огоновський: Studien, стор. 78, II. 5.

[14] I. Ziłyński, op. cit. 109.

[15] „Путешествія Якова Головацького по прикарпатськой Руси и въ Венгріи", Литературный сборникъ. 1886, стор. 88-95.

[16] Особливо слідний вплив польської мови в перекладі Євангелії М. Шашкевича. Видно — поет послуговувався м. ін. польським перекладом Св. Письма.

[17] Російський вплив пізнати на мові листів І. Вагилевича і Головацького в їх творах після 1848 р.

[18] Роман Смаль-Стоцький: Значіння українських прикметників. Варшава 1925. ст. 85.

[19] ib. 10 ss, 73 ss, 78-85.

[20] Д-р В. Сімович: Граматика української мови [Київ-Ляйпціг (1920), стор. 330, §299, Ii прим. 1].

[21] Коло — сербський танок (поясн. Я. Головацького).

[22] гл. В. Сімович: Граматика української мови, ст. 157, прим. 1.

[23] В. Сімович: Граматика укр. мови, 159, прим. 2.

[24] В. Сімович: Граматика укр. м. 157-8, прим. 1.

[25] В. Сімович: Граматика у. м. 167, прим. 2.

[26] В. Сімович: Граматика укр. мови 166-7 прим. 2.

[27] Там же: стор. 170, прим. 1.

[28] Там же: стор. 171, прим. 1.

[29] В. Сімович: Граматика укр. мови, 166-7, прим. 1.

[30] Мої особисті діялектологічні записи з с. Яжів старий, пов. Яворів.

[31] В. Сімович: Граматика укр. мови, 170, прим. 2.

[32] В. Сімович: Граматика укр. мови, стор. 157-8, прим. 1.

[33] E. Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Львів, 1880; ст. 135.

[34] Гл. В. Сімович: Граматика укр. мови, стор. 243, прим. 1.

[35] Гл. В. Сімович: Граматика укр. мови, стр. 292-3, прим. 3.

[36] Гл. В. Сімович: Граматика у. м., стор. 263-64. прим. 1.

[37] Там же: стор. 265, прим. 3.

[38] Гл. В. Сімович: Граматика укр. мови. стор. 275-6, прим. 1.

[39] Гл. В. Сімович: Граматика укр. мови, стор. 312.

[40] Гл. В. Сімович: Граматика укр. мови, стор. 257-59.

[41] В реченні: сли тебе не умию, не ймеш части зі мною. Ш. І. 97, пропущений другий компонент складеної форми майбутнього часу: мати.

[42] Dr. E. Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Львів 1880, ст. 143, ss; В. Гнатюк: Останки аориста в нашій мові, Записки НТШ, т. 64, Miscell. 1-8.

[43] Порівн. Ю. Шерех: Вплив Галичини на нову літературну мову. Культурно-мистецький календар альманах на 1947 р. Реґенсбурґ 1947, стор. 40-47.

Михайло Соневицький

ФРАНКОВІ ПЕРЕКЛАДИ З АНТИЧНИХ ЛІТЕРАТУР

ВСТУП

"Переклади чужомовних творів, чи то літературних чи наукових, для кождого народа являються важним культурним чинником, даючи можність широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духа, що в інших краях у ріжних часах причинялися до ширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кождого культурного народа, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства. Скілько скористали зах.-европ. народи, французи, німці, англійці та італійці з перекладів творів грецької та римської старовини, се відомо кождому, хто лиш троха займався літературною та культурною історією тих народів. І в великоруськім письменстві на початку нової доби його національного розвою побіч імен Пушкіна, Гоголя та Лермонтова стоять імена Гнедіча, що переклав Іліяду, та Жуковського, що між іншими переклав також Одиссею".[1]

Так писав Іван Франко про значення перекладів чужомовних творів. Було це наприкінці його життя, в 1911 році. Але ж ці думки не нові для світогляду поета, вони появились багато-багато раніше того: зародились, певне, ще в юних роках, кажучи йому присвятити свої молоді сили інтенсивній праці над перекладами, дістали міцну підтримку в зв'язках із Драгомановим, найшли свій вислів не тільки в перекладах самого поета, але й у заохоті друзів до такої ж праці, підсилювалися все життя, міцніли, поки не найшли оформлення в наведених словах.

Франко працював над перекладами ціле своє життя. Львину пайку перекладницької праці він вклав у переклади з античних літератур. Усі видатніші літературні твори старовини зацікавлювали поета та находили в нього зрозуміння. Це зацікавлення почалось ще з першої зустрічі поета з античною літературою в його шкільних роках. В автобіографічному листі до Драгоманова Франко писав про це: „Гомер, Софокль і Тацiт, читані в гімназії, зробили на мене сильне вражіннє..." [2] А що його зацікавило, того поет не заховував для себе, тим прагнув поділитися з іншими, з тим бажав познайомити громадянство.

Наприкінці неопублікованої студії про Овідія в Томіді,[3] 5. червня 1915 року, Франко писав: "Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, які читаючи маю вражіннє, що передо мною відкритається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме вражіннє в моїх читачів". Ці слова надзвичайно характеристичні; вони важні для зрозуміння тієї широкої гами зацікавлень поета, що виявилася в виборі найрізнородніших розділів античної творчости для перекладів, вони теж підкреслюють основний мотив, що керував працею поета, що казав йому братися за переклад даного твору.

Але окрім мотиву, поданого поетом, при ближчому розгляді окремих праць найдуться й інші: іноді актуальність проблеми в науці, не раз принагідне зацікавлення темою у зв'язку з студіями з суміжної ділянки, то знову замовлення видавництва, а вже дуже рідко, при кінці життя — припадок, що підсунув поетові якусь книжку.

З античної літератури цікавили Франка спершу найвидатніші твори, що знаходили загальне признання. Де далі, це зацікавлення поширюється на менш популярні твори, наприкінці життя також і на незамітні, що не находять признання в критиків (напр., „Ібіс" Овідія, псевдо-Орфеєві „Аргонавтики"). До того ж поет вибирав для перекладів тільки такі твори, яких не було ще в перекладі на українську мову, щоб таким робом заповнити найзамітніші прогалини в культурній ділянці.

Питання про те, що спонукувало поета до вибору даного твору для перекладу не менш важне, ніж аналіза праці; роз'яснити його по змозі на підставі фактичного матеріялу належатиме теж до завдань цієї студії.

Більшість Франкових перекладів з античних літератур була досі недрукована; всі автографи цих праць находяться в архіві Франка при Бібліотеці філії Академії Наук у Львові. Недрукованими залишились не тільки праці останніх років поетового життя, що їх появі стала на перешкоді І. світова війна і смерть поета, але й переклади шкільних років та фраґменти невикінчених перекладів з доби розквіту поета. Тому, що про цей матеріял не говорилося ніде досі, виявляється необхідністю на початку цієї студії з'ясувати хронологію Франкових перекладів з античних літератур.

Поміж рукописами поета найшлися переклади, яких він сам не написав. Тимто доводиться в першому розділі вияснити теж справу автентичности перекладів.

І. ХРОНОЛОГІЯ І АВТЕНТИЧНІСТЬ ФРАНКОВИХ ПЕРЕКЛАДІВ З АНТИЧНИХ ЛІТЕРАТУР

Іван Франко працював над перекладами з античних літератур у всіх періодах свого життя, від юних літ до смерти.

Про свої праці з цієї ділянки в шкільних роках поет згадує в усіх своїх автобіографіях. У ранішій автобіографії, писаній для Омеляна Огоновського, опублікованій акад. М. Возняком у статті „Матеріяли до життєпису Франка",[4] поет говорить про переклад кількох книг Гомера та Софоклової „Антігони" і „Електри" („...велике вражіннє зробив на мене також Гомер... котрого кілька книг переклав на нашу мову для вправи. В семій і осьмій клясі я переклав так само „Антігону" і „Електру" Софокла").

В автобіографічному листі до М. Драгоманова, надрукованому в додатку до вступного слова в збірці Франкових оповідань „В поті чола" 1890 р.,[5] поет пише про переклад двох пісень Одиссеї та Софоклової „Антігони" і „Електри": „Виїжджаючи з Дрогобича, я віз із собою кілька книжок, записаних своїми роботами. Були там... переклади: Антігона й Електра Софокла, значна частина Йова, кілька глав Ісаії, кілька пісень Нібелюнґів, дві пісні Одиссеї, два перші акти Урієля Акости Ґуцкова, ціла Короледворська рукопись і т. і." (стор. VIII). Також у передмові до другого видання „Петріїв і Довбущуків", редаґованого проф. В. Сімовичем,[6] датованій днем 31. жовтня 1910 р., поет згадує переклад Софоклової „Антігони" й „Електри" („Між іншим... переклав цілий Короледвірський рукопис та значну часть книги Йова, переклав також Антігону та Електру Софокла...", а далі: „...рукописи один за другим попропадали з моїх рук, окрім двох зошитів, із яких один містить переклад „Антігони", а другий початок віршованої драми „Славой"...").

Насправді ж із перекладів шкільних років збереглися два: перша пісня **Гомерової „Одиссеї"**[7] і **Софоклова „Електра".**[8] В заголовку перекладу „Електри" зазначена загальна дата: року 1874. Коли взяти на увагу, що єдиний твір, який попереджає „Електру" у зшитку („Три князі на один престол"), датований 1.—7. грудня 1874 р., а дальші загально 1875 р., треба покласти переклад „Електри" на кінець 1874 р., коли автор був учнем VIII. гімназійної кляси. Софокла читали тоді в другому семестрі VII. і першому VIII. кляси,[9] отже юнак закінчив свій переклад одночасно з закінченням читання Софокла в школі.

Переклад першої пісні Гомерової „Одиссеї" не має дати. У зшитку він — на п'ятому місці, має дату 1873 р., а пророцтво

Ісаїї на шостому — 1874 р. Отож переклад "Одиссеї" написаний, мабуть, 1873 року, якщо взяти на увагу, що „Одиссею" юнак читав у школі в другому семестрі VI. кляси, отже на весну 1873 р.[10] Сяк чи так, переклад „Одиссеї" повстав раніш за переклад „Електри". На це вказували б теж і мовні прикмети обох перекладів, що підтверджують круту лінію мовних і ортографічних переходів молодого автора.[11]

В добі розквіту своєї багатогранної творчости, серед невсипущої соціяльно-політичної діяльности, поет умів найти час і на те, щоб збагачувати українську літературу перекладами, між іншим також античних творів. Навіть у бурхливих часах кінця 70-тих і початку 80-тих років поет не раз звертався до античної літератури.

До р. 1878 треба зарахувати недруковані досі фраґменти перекладів з **Арістофанових „Хмар"** — парод хору (рядки 275-290) та початок парабази (рядки 517—537); обидва ці фраґменти находяться в зшитку[12] поруч з поезіями, що були друковані в рр. 1878—1879. Напр., на зворотній сторінці перекладу пароду написана „Пісня про сорочку," Мова, правопис (драгоманівка) і форма письма такі самі, як і в інших поезіях; тимто не може бути сумніву, що ці переклади з того самого часу, що й інші вірші зшитка.

У великій редакційній книзі, після збірки статтей усяких авторів, находяться і твори Франка, писані його рукою, між ними фраґмент поеми **Люкреція „Про природу речей"** (VI, 1138—1209) п. з. „Зараза в Атенах (Свобідно за Люкреціем Каром)".[13] Перша його редакція писана драгоманівкою на звороті стор. 209, де стоять недатовані ориґінальні поезії: „Привіт" (Підгір'є моє ти зелене...) та „Бубнище" (Встає промінистеє сонце). Побіч, на стор. 210 і далі на стор. 211 — передмова до „Фавста" з датою 2. листопада 1881 р. Внизу на ст. 209, безпосередньо під першою редакцією Люкреціевого фраґменту, починається друга редакція, писана кулішівкою, а продовження її — на звороті стор. 211 (після передмови до „Фавста"). Зараз побіч, на стор. 212, починається сатирична поема „Ботокуди", що про час її написання згадує Франко на вступі друкованого видання: „В февралі і марті 1880 року під сим заголовком написав я був невеличку сатиричну поемку..."[14] Тимто час написання першої редакції нашого перекладу можна визначити тільки загально: 1880-81 рр. В р. 1882 поет редаґував видання перекладів з Верґілія, працю Осипа Шухевича (1816—1870). До цього видання додав власний переклад приписуваної **Верґілієві** поеми **„Moretum"** („Грамотика"). Збірка появилася в 1883 р.[15] На переписаному чужою рукою відписі

цього перекладу, в якому сам поет справляв мову письмом останніх двох років життя, він зазначив: „Переклад написаний у році 1882 в Нагуєвичах...“ [16] У збірці Маковея, набутій для бібліотеки філії Академії Наук у Львові, найшовся зшиток автографів з 1882 р.[17] Там є й автограф „Грамотики“ на стор. 81—83; правда, він — без дати, але йде безпосередньо після поеми „У лісі“ з датою 14/XI. і перед „Похвалою Дрогобича“, що має дату 7/XII. 1882 р. Отже переклад написаний у другій половині листопада або на початку грудня 1882 р., хоч його згадується двічі [18] у вступній статті про життя і твори Верґілія, що має дату 20. травня 1882 р. Ці згадки додані, очевидно, пізніше до вступного слова.

В р. 1883 поет переклав дві пісні хору з **Софоклової „Антігони“**: парод (рядки 100—154) і І. стасімон (рядки 332—364). Сталося це, безперечно, у зв'язку з появою перекладу „Антігони“ Петра Ніщинського, друкованого 1883 р. в Одесі.[19] Франко написав рецензію на переклад Ніщинського, де й надрукував частину свойого перекладу (рядки 100—116).[20] Ці переклади збереглися переписані поетом власноручно в останніх роках життя (1915—1916) з дopиcкою: „Писано в р. 1883, досі не друковано“.[21] (Під першим перекладом є перекреслена дописка: „Писано на весні 1883 р., досі не друковано““).

Дальші переклади походять щойно з початку 90-тих років XIX ст. В 1894 р. надруковані були в шкільному посібнику Лучаківського переклади двох пісень **Піндара** (Гимну до Теміди та І. немейської оди),[22] двох сатир **Горація** (І, 9і II, 6),[23] трьох од (І, 14; І, 22; І, 31) [24] і одного послання (І, 20) [25] та двох елегій **Овідія** (Trist. I, 3; Epist. ex Ponto IV, 3).[26] У другому виданні того самого підручника з 1909 р. передруковано тільки Горацієву сатиру (І, 9), його оду (І, 31) та Піндарів гимн до Теміди. Саме ці три останні твори збереглися в рукописах, списаних чужою рукою. Власною ж рукою поета, письмом останніх років життя, виправлена мова цих перекладів і додана дописка: “Перекладено в р. 1893, друковано в учебнику...“ [27]

В тому самому році, а найдалі на початку 1894 р., повстав і переклад **Софоклового „Едіпа царя“**: його друкування почалося в 3. книжці журналу „Життє і Слово“ (за травень-червень 1894).

До того самого часу (кінець 1894 р. — початок 1895 р.) треба віднести й написання недрукованого досі фраґменту перекладу **Софоклового „Едіпа в Колоні“** (пролог: 1-83), що мовою і правописом дуже близький до перекладу „Едіпа царя“ (сли, єму, в ньому, міні, маєсь, зовесь, йіх).[28] Про нього, очевидно, згадує Франко в листі до Драгоманова з 1. лютого 1895 р.[29]

Після того через кілька років немає ніяких слідів праці поета над перекладами з античних літератур. Аж у „Літературно-Науковій Бібліотеці“ появився переклад розділів з „Історії Олександра Великого“ римського автора Квінта **Курція Руфа** п. з. **„Філотас“**, з датою 1901 року. Але ж у „Відозві Українсько-руської Видавничої Спілки“ з 20. листопада 1900 р. говориться про те, що „книжки означені звіздкою вже друкуються і небавом вийдуть“,[30] а „Філотас“ (третій з черги в списку)[31] зазначений зіркою. Отож цей переклад мусів бути готовий уже 1900 р.

Для цієї ж „Літературно-Наукової Бібліотеки“ поет задумував перекласти **Мусаєву** поему **„Геро і Леандер“**; ця поема покладена на останньому місці (ч. 24) в списку творів, що мали появитися впродовж 1901 р.[32] Отож зберігся дрібний фраґмент перекладу цієї поеми (15 рядків);[33] він писаний на звороті обгортки „Збірника філологічної секції НТШ, т. III“. (Розвідки Мих. Драгоманова) з р. 1900, чим підтверджується terminus post quem. До цього твору пізньогрецького поета Франко вернувся з кінцем життя і тоді дав цілий його переклад.

Вкінці до цього періоду треба віднести недатовані фраґменти недрукованого перекладу **Погомериків** пізньогрецького поета **Квінта Смирнейського** (X, 223—244 і 253—280) п. з. „Паріс і Енона“; на це вказує мова і правопис автографу.[34]

У 1907 році після появи французького перекладу Лефебра свіжознайденої сцени з **Менандрового „Полюбовного суду“**, а радше після появи німецького перекладу цієї п'єси в фейлетоні віденської газети „Neue freie Presse“, поет переклав її п. з. „Менандер. Право дитини“ і помістив у січневій книжці журналу „Літературно-Науковий Вісник“.[35]

У „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“ т. LXXXIX. (книга III. за р. 1909) поміщена Франкова студія „Теорія і розвій історії літератури“ (стор. 5—19), що була подумана як увід до проектованої письменником великої історії української літератури. До студії додано екскурс I. про **Фотіїв „Міріобіблон“** (стор. 20—35), де Франко подав у перекладі чимало розділів із цього твору. Михайло Мочульський у своїх споминах про Франка зазначує, що поет працював над цією студією восени 1907 р.[36]

Переклад пісень **Сапфо** появився в травневій книжці „Вісника“ з 1908 р.;[37] написаний він ще перед появою гострішої стадії в поетовій недузі. Бо в архіві Франка зберігся автограф цих перекладів, писаний здоровою ще рукою поета.[38] Владу над руками поет втратив у квітні 1908 р.

В цій самій книжці „Вісника“ в статті „Нововіднайдений уривок евангелія“ є переклад обговорюваного фраґменту.[39]

В архіві Франка при бібліотеці філії Академії Наук у Львові находяться такі переклади з рр. 1907—1908, писані чужою рукою: Софоклів „Аяс" (цілий) з датою 3. квітня 1907 р.,[40] VI. книга і частина VII. книги (1—275) Верґілієвої „Енеїди" з датою 30. травня 1907 р.,[41] Еврипідів „Гіпполіт" (цілий) з датою 25. березня 1908 р.,[42] та гіпотези до Арістофанових „Лицарів" без дати.[43]

Коли при всіх попередніх перекладах підпис поета на друкованому виданні або письмо на автографах стверджують автентичність праці, то в цих останніх чотирьох автографах немає ніяких зверхніх ознак автентичности перекладів. І хоч у часах недуги поета є чимало його праць писаних або переписуваних чужою рукою, між іншим також деякі його переклади, питання автентичности цих перекладів відразу стає гострим, коли порівняти хоч би дату закінчення перекладу „Гіпполіта" (23. III. 1908) з датою виїзду поета на лікування до Ліпіку (21. березня 1908 р.).[44] Важко ж уявити собі, щоб недужий поет викінчував якийсь переклад у часах подорожі.

Аналіза мови цих перекладів виявила такі мовні прикмети, яких не знає поетова мова тієї доби, як ось уживання слів: єсли; проте в значенні — отже, тому; нім (поки); після (у значенні польського według, прим., після потреби = відповідно до потреби); зловживання прийменника „о"; мастию, з рішучостию, любовію, а навіть: зістає висланий. Вірш діялогу трагедії намагається зберігати докладно форму ямбічного триметра, чого не буває в жадному перекладі Івана Франка. Нарешті в перекладі не слідно тієї сили слова, якої можна б сподіватися від автора „Мойсея".

Всі ці спостереження навели мене на здогад, що переклади попали припадково до архіву. Всі вони писані тією самою рукою, дуже дбайливим письмом. Прирівнюючи письмо кореспонденції поетової сім'ї в архіві, я знайшов подібність письма поетового сина Тараса до письма перекладів. Це скріпило мій дальший здогад, що автором перекладів був поетів син Тарас — він же молодим студентом працював над перекладами античних авторів. Саме з рр. 1907-1908 походить його переклад Арістофанових „Хмар",[45] в р. 1909 він переклав теж Платонів „Сімпозіон", пізніше перероблений і виданий батьком.[46] Мій здогад підтвердив Тарас Франко в листі до мене з дня 23. грудня 1940 р.: „. . . Згадані Вами переклади з гр. і лат. мови написав я. »Гіпполіта« переложив на університеті, на грецькім семінарі у проф. Т. Сінка . . . Всі ті переклади мають перестарілу мову . . . Покійний батько не мав часу переглядати чи видавати друком наші переклади . . ." Тарас Франко повторив це теж під час свойого побуту у Львові, в роз-

мові 11. січня 1941 р., переглядаючи згадані рукописи. Таким чином ця справа остаточно вияснена: всі вичислені переклади — це молодечі спроби Тараса Франка, що, передані для перегляду батькові, так і залишилися між поетовими паперами і попали до його архіву.[47]

І фраґмент перекладу Ціцеронової промови в обороні Архія (розд. 3, 5—5, 11), що знайшовся на звороті іншого Франкового автографу,[48] писаний рукою Андрія Франка, не може бути твором поета. Невироблена мова цього перекладу вказує, що це — вправа в перекладанні молодого Андрія.

У 1909 р. видавництво „Універсальна Бібліотека" випустило в світ (з датою 20. жовтня в „Слові до читача", на обгортці) переклад оповідання **Апулея Мадаврського „Амор і Псіхе"**. Основу перекладу дав поетів син Андрій, як це в згаданому листі зазначує Тарас Франко, але поет, очевидно, незадоволений цим перекладом, переробив його.

Починаючи з половини 1910 р., як тільки міць недуги слабшала, поет присвячував свій вільний час для перекладів з чужих мов. Хоч недуга зламала розгін його ориґінальної творчости, він найшов ще доволі сил, щоб використати скарб знання чужих мов, велику вмілість орудувати літературною мовою, пребагатий засіб вислову, легкість віршування. В тому часі поет вклав велику кількість праці в довгу низку перекладів, „які я отсе вже круглих 5 літ (від половини 1910 р.) приготовляю на запас нашою мовою та для збогачення нашого письменства", — як пише в передмові до Бонерієвої „Скарбнички" 5. серпня 1915 р.[49]

Під диктат поета, що в квітні 1908 р. утратив владу над обома руками, писав його син Андрій, після несподіваної смерти Андрія (в квітні 1913 р.) — інші люди. У нотці до переспіву „Перший диктатор у Римі" (до рядка 1136)[50] поет пише: „Я не раз жартом говорив, що я з письменника авансований на диктатора, бо мушу диктувати іншому те, що вперед міг писати власною рукою". Але в другій половині 1913 р. поет відзискав змогу орудувати лівою рукою — як про це згадує в тій самій нотці. Він пробує писати лівою рукою; це письмо епіграфічної форми, спершу дуже нечитке, дедалі стає виразніше, поет, очевидно, набирає вправи. Цим письмом писані його переклади до 29. лютого 1916 р. Аж у перших днях березня чужа рука закінчує його останній переклад, датований 13. березня, півтретя місяця до дня смерти.

Не багато цих праць появилося друком перед 1. світовою війною. „Універсальна Бібліотека" перевидала переклад Менандрового „Права дитини", до якого поет додав вступну статтю, дато-

вану 5. квітня 1911 р.[51] і переклад Менандрових гномів із текстів писаних церковно-слов'янською мовою (10.-26. лютого 1911 р.).[52]

1912 р. появився в тому самому видавництві переклад **Платонового „Сімпозіону"**, опрацьований при допомозі сина Андрія влітку 1910 р. в Криворівні на Гуцульщині,[53] до цього вступна стаття написана в днях 10.—17. грудня 1911 р.[54]

У зв'язку з писанням критичних уваг до історичних праць проф. М. Грушевського („Повний образ історії України-Руси") в жовтні 1911 р.[55] письменник переклав деякі місця творів **візантійських істориків** у розділі „Дещо про антів",[56] потім (перед 9. травня 1912 р.) в окремій статті ті розділи історії **Геродота**, що торкаються скитів („Скити й Скитія, історичні оповідання Геродота"),[57] вкінці знову цитати з візантійських істориків у статті „Придунайські скити в IV. до XII. вв.",[58] написаній у днях 1.—9. липня 1912 р.[59]

У рр. 1912—1913 поет працював над Алькаєм: перекладав Алькая 11. лютого і 25. травня 1912 р., статтю зредаґував 6.—8. червня 1913 р.[60]; в днях 9.—16. червня 1913 р. доповнив, подекуди переробив давні переклади Сапфо та вбрав їх у форму статті.[61] Так повстала книжечка **„Алькай і Сапфо"**, видання „Міжнародної Бібліотеки" з 1913 р.

Це була остання праця поета з ділянки античних літератур, що побачила світ за життя поета. Зрештою ввесь величезний матеріял останніх років залишився в автографах. Не попав він у друкарню з причини воєнних подій та смерти поета, хоча почасти був уже підготований до друку.

Ще з кінця 1912 р. походить переклад **Плютархового „Бенкету сімох мудрців"** поруч „Речень філософів із Діогена Лаертія", „Речень і відповідей Бузіріса", „Речень Теогніса з Мегари", а далі осторог Набі-ефенді, речень Конфуція та китайської мудрости.[62] Тільки ж це не переклади з ориґіналу, а принагідна праця, додаток до статті „Із книги мудрости, з рукописної спадщини Стефана Петрушевича, вибрав і з польської мови переклав Іван Франко".[63] І стаття і переклади писані рукою сина Андрія. Але автентичність зазначена в наведеному заголовку, а також у різних місцях статті. Під статтею дата: 2. грудня 1912. Це, очевидно, дата закінчення цілої праці, бо переклади мали попереджати статтю: у статті говориться про „поданий на початку сеї книжечки твір Плютарха п. з. Бенкет сімох мудрців".

До вибуху 1. світової війни був уже зовсім підготовлений для друку повний переклад творів **Гесіода**. Повставав він поступнево. Про першу фазу праці поет пише у вступній статті так: „За-

думавши давно вже познайомити українську публіку з творами Гесіода в перекладі на нашу мову, я взявся до сеї праці аж у початку 1912 р. і тоді при помочі мойого сина, пок. Андрія, я протягом трьох перших місяців скінчив переклад **Теогонії**".[64] До Гесіода поет вернувся аж у серпні 1913 р. Тоді переклав він **„Щит Геракла"** (3.—6. серпня), **„Діла й дні"** (6.—14. серпня), а на кінець опрацював вступну студію (23.—29. серпня), де подав теж переклад опису Ахіллового щита з **„Іліяди"** (XVIII. кн., 468—607). Всі дати зазначені в автографах. Праця писана чужою рукою, але ревідована рукою поета, що саме тоді відзискував силу в лівій руці. Всі дальші праці писані вже рукою поета.

У листопаді 1913 р. (1.—27. листопада) [65] написаний рукою поета переклад усіх 7 комплетних **міміямбів Геронда** (Героda). Окрім автографу письменника, важкого ще до відчитання, є теж рукопис, переписаний чужими руками; в ньому два перші твори мають пояснення, вони приготовані були вже до друку.

В той час поет, очевидно, цікавився мімом і комедією. Дня 3. січня 1914 р. переклав вступну сцену Діонісія і Ксантія з **Арістофанових „Жаб"** (рядки 1—37),[66] але цю працю чомусь увірвав і того таки дня розпочав переклад мімічної сцени **Теокріта** „Празник Адоніса", за нею „Косар і жнець", далі „Закоханий Поліфем", „Рибаки" і „Геракл у колисці". Так продовж 6 днів (3.—8. січня 1914 р.) [67] виготовив переклад 5 буколік; але на цьому праця над Теокрітом увірвалась.

А втім 1914 рік не залишив слідів ніякої більшої праці над перекладами. Зазначити слід, що після вибуху війни, дня 3. вересня 1914 р., поет переспівав один невеличкий епізод із „Війни з ґотами" візантійського історика **Прокопія Кесарійського** (VIII, 18 = війна з ґотами IV, 18) п. з. „Панічний страх, воєнна пригода 549 р." [68] Аж у грудні 1914 р. почалася систематична праця над перекладами, переспівами та студіями з античних літератур, що тривала ввесь час бурхливих подій 1914—1916 рр., після приходу царської армії до Львова, після відступу тієї армії і дальших тривожних днів, коли ще недалеко Львова, на галицькому Поділлі, гриміли гармати. А вже в часі між 22. лютого 1915 і 29. лютого 1916 р. ця праця поступала день-у-день, майже без перерви, без відпочинку, без віддиху, як це доказують дати, ставлені поетом щодня після закінчення праці.

У першій половині грудня 1914 р. (між 6. і 14. грудня) повстали переклади обох великих **Гомерових гимнів** до Аполлона; переклад останнього закінчений після 2-місячної перерви, 14. лютого 1915 р. В часі між 22. лютого і 13. березня Франко переклав

З останні великі та всі малі Гомерові гимни. Безпосередньо після цього в днях 13.—15. березня т. зв. **Гомерові епіграми,** а далі, 15.—18. березня, **„Батрахоміомахію“**. В тісному зв'язку з останнім перекладом поет написав у днях 19. —24. березня студію **„Грецькі пародисти“**, попереплітувану перекладами пародистів, зокрема — Матрона Пітанейського („Атицький обід“).[69]

Вже на другий день після закінчення цієї роботи, 25. березня, Франко береться за зовсім іншу тему. Він починає нову студію п. з. „Публій **Овідій** Назон у Томіді“, закінчену 8. травня (та доповнену приміткою 5. червня). Ця студія поперетикана перекладами Овідієвих елегій з доби заслання; тут теж — переклад Овідієвої поеми „Ібіс“.[70]

Зараз другого дня після закінчення праці над Овідієм поет забрався до перекладу **псевдо-Орфеєвих „Аргонавтик“**, що їх переклав між 9. і 30. травня 1915 р.; в дальших 4 днях (31. V.—3. VI.) написав вступну статтю про цю поему (з перекладом тих розділів І. книги **Аполлодорової** „Бібліотеки“, що оповідають міт про Аргонавтів). На окремих листках (з датою 7. і 8. червня) обговорені **орфеївські гимни** з перекладом одного з них „До Природи“.[71]

Але вже під час праці над „Аргонавтиками“ зацікавила поета інша тема: в днях 14.—17. травня він переклав декілька епіграм Мелеагра Гараденського та інших **поетів „Антології“**. По закінченні „Аргонавтик“, у днях 6. червня по 19. липня (з одним додатком дня 11. серпня) він опрацював цілий **„вибір зі старогрецьких поетів“**, як називає свою працю в поясненнях до Мелеагрового заспіву до „Антології“.[72] На цей вибір складаються твори 62 грецьких поетів, окрім циклю епіграм безіменних. Керівник відділу рукописів філії Академії Наук Марія Деркач посвідчила, що цю збірку Франко назвав був „Старе золото“, і так воно й зазначено в каталозі архіву.

У тісному зв'язку з цією працею стоїть переклад **Мусаєвої поеми „Геро й Леандер“**, зроблений 9.—12. серпня 1915 р.[73]

Це останній переклад поета. Але на цьому не покінчилася праця над використуванням творів античних літератур. При кінці свойого життя поет забрався до вільних **переспівів**-віршувань прозових оповідань **грецьких** та **римських істориків**, здебільшого про найдавнішу, леґендарну історію Риму. Ця, найдовша з усіх праць (дала в передруку 1414 сторінок машинового письма), зберігається в 5 автографах Франкового архіву.[74] Поет розпочав цю роботу ще 11.—13. та 20. липня і працював над нею систематично від 9. серпня 1915 р. по 13. березня 1916 р.; але недуга і смерть не дали йому її закінчити.

II. ПЕРЕКЛАДИ ШКІЛЬНИХ РОКІВ (1873—1875)

Найранішою спробою Франкового перекладу з античних літератур треба вважати **Гомерову „Одиссею"**. Молодий автор вибрав твір, якого ще не було тоді в перекладі на українську мову. Бо фраґменти перекладів „Іліяди" саме тоді появились були в Галичині, і то в двоякому вигляді: гексаметричний переклад I. пісні „Іліяди", опрацьований галицьким письменником Ксенофонтом Климковичем, друкувався в фейлетонах львівської газети „Основа" за 1871 р.[75]; у травневому ж і в червневому випусках львівського журналу „Правда" за 1872 р.[76] появився переклад тієї самої I. пісні „Іліяди" народним віршем Степана Руданського, що, написаний іще в рр. 1862—1863, ждав на друк у редакції „Правди" від р. 1869. Франко, безперечно, читав обидва переклади учнем дрогобицької гімназії. У своїй автобіографії[77] він пише: „Від Щ. Сельського . . . я дістав був перші рочники Правди і читав з них тільки белетристику українську: Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Шевченка, Р у д а н с ь к о г о, Мирного". Також в автобіографії, писаній для Ом. Огоновського, згадує про те, що читав „Правду".[78]

А втім сліди обох перекладів „Іліяди" помітні в „Одиссеї" молодого Франка. Юнак перекладає — за Руданським і Климковичем — грецькі патроніміка при помочі суфіксів на -енко.[79] (див.: Додаток). За Климковичем Зевеса називає Зеєм.[80]

Але ж переклад „Іліяди" Руданського не припав був до вподоби Франкові. Він пише дуже гостро про цей переклад у листі до Драгоманова з 20. III. 1889 р.: „. . . мимоходом скажу, переклад безбожно невдалий, скучний і зовсім не стоючий друку, — з того, що надруковано, я не міг перечитати й одної картки, хоч „Іліяда" належить від 5-ої гімн. кляси до улюблених моїх книжок: я читав її в різних переводах щонайменше 10 раз . . ." [81]

Франко згодом змінив цю свою думку, висказану надто похопно, і навіть редаґував р. 1903 видання цієї ж „Іліяди" Руданського. Там, у передмові, він і пише про перше враження цього перекладу: „Признаюсь, що, читаючи в »Правді« його шматочки, я не міг набрати до нього смаку; робота пок. Руданського видалась мені профанацією Гомера".[82] Проте ці спогади, писані після 30 років, не можуть передавати як слід безпосередности першого враження і треба брати їх із деякими застереженнями.

Вибираючи розмір для свого перекладу, Франко поминув гексаметр. Мабуть, приклад Климковича відстрашив його. Про некорисне враження Климковичевого вірша він писав іще 1882 р.: „. . . одностайне метрум було б радше хибою, як заслугою, бо

відражувало би читача монотонією, так як се бачимо, н. пр., на пробі переводу Іліяди Ксенофонта Климковича".[83]

Молодого поета могли переконати теж міркування Руданського: „Що ж до розміру, то я більшу половину 1862 року бився з сею первою піснею, перекладаючи її на ексаметри і на різні розміри наших дум та пісень, і кожний раз під кінець сеї пісні доходив до того, що узятий розмір мій не годиться . . . я в кінці 1862 року попробував отсей короткий розмір і він таким придавсь легким, що я до кінця 1863 року пройшов увесь дословний перевод Іліяди".[84]

Але Франко не вибрав і народного вірша Руданського, а взяв дуже невідповідний ямбічний розмір, до того ж додаючи риму, чого не було в Руданського. Тут могли мати вплив польські римовані переклади Гомера, писані 13-складовим віршем, а може тільки „Іліяда" Дмоховського, бо „Одиссея" Семенського, що появилася ціла саме 1873 р. у Кракові, не була тоді ще знана молодому поетові: не находимо ніяких слідів, ніяких відгуків, ніяких натяків цього перекладу в праці молодого Франка.[85]

Та й ямби молодого автора — неоднакової будови: жіночі рими міняються довільно з чоловічими, рядки бувають 10, 11, 12 і 13-складові, та подибуються 14 і 15-складові, або 9 і 8, а один раз навіть 6-складовий (65,7). Перекладач в'яже 8 ямбічних рядків у строфу. Наприклад, перша строфа збудована так: 10+12+10+11+10+12+13+11 складів.

Про мужа ми бувалого скажи,
О Музо, що блукався довго, відколи
Святий град Трої знищив: многих він
Людей міста зрів і пізнав звичаї,
Богато горя в серці утерпів
На морю: спасти він життє своє хотів
І своїх другів. Но надармо ся старає,
Бо й так нещасних спасти не здужає.[86]

Автор забувається іноді та переходить з ямбічного в трохеїчний ритм: 9,3; ціла 10. строфа; частина 11. (рядки 1, 2, 3, 4, 6); 12, 1; 14, 1, 2, 3; 17, 7, 8. А втім подибується більша кількість ритмічно нечистих віршів.[87]

Рими бувають теж довільні: напр., п'ята строфа римується abababcc, третя aabccbdd, але друга дуже вбога на рими: abcdefef!

Щодо техніки перекладу, то автор намагається вірно передавати думки оригіналу, може так, як учили його в школі, але не завжди вміє віддати зв'язкість гексаметра: особливо вимоги вибраної ним віршової форми та рими приневолюють його густо-

часто розводнювати зв'язкі вірші епосу. Найхарактеристичніше це виявляеється в таких місцях:

У Гомера (Одиссея 1, 42—43):[88] (див.: Додаток).

У Франка замість того аж 5 рядків (9. строфа, рядки 4—8):

„Гермес му те сказав. Але все спить
Дух жаждов осліплений, — так і того
Серце не слухало слів бога.
Тепер нараз прийшло му всьо віддати,
Престіл, життє і жінку пострадати".

Або в Гомера (Од. 1, 62):[89]

В перекладі Ніщинського переведено докладно:

„...За що ж ти так гнівен на нього, Зевесе?"

А в Франка:

„... О чи
Єще, о Зею, серце ся твоє
Не взрушило, чи все в нім гнів ще вре?"

У Гомера (1, 168):[90]

У Франка:

„О, бо пропала та щаслива хвиля,
Вернуть домів боги му не судили!"

У Гомера (1, 380) [91] „тоді непімщені згинете в цьому ж таки домі" — у Франка замість одного — 4 рядки (75. строфа, 5—8):

„... чень ще так само ви
В тім домі непімщені і без слави
І неоплакані пропадете тогди
І день еден чень всіх життя вас збавить!"

У Гомера (1, 410—411):[91] — молодий Франко розводнює цю думку аж на шість рядків (81. строфа, 3—8), віддалюючись від оригіналу:

„В якій теж ціли приходив, чому
Ще довше не зістав, щоби пізнати міг
Го каждий? Бо як скоро увійшов,
То сейчас мож було пізнать, що му
Повірить можна і в души его
Не криєсь певно жадне зло!"

Зайві, пододавані бувають найчастіше останні рядки строфи (на 68 доданих рядків 36 — сьомі і восьмі рядки в строфах). Це зрозуміле явище: молодий автор мусів додавати під кінець строфи ці зайві речення, щоб надто часто не розривати думок своїх строф. Через те розмір перекладу збільшився непомірно в порівнянні з оригіналом: 1. книга „Одиссеї" нараховує 444 рядки, у Франковому ж перекладі є 88 восьмирядкових строф, отже

704 рядки. На виправдання молодого перекладача можна б сказати, що вибраний ним розмір коротший від гексаметра і в один рядок перекладу ніяк уже не можна було вбгати думки оригіналу. Але таке виправдання доказує саме, що вибір форми невідповідний.

Через цю нерівномірність між розмірами оригіналу й перекладу перекладач мусів не раз скорочувати текст оригіналу,[92] інколи знов пропускати Гомерові епітети.[93] Та буває й навпаки: в деяких місцях він додає свої епітети, здебільшого нестилеві, або й зовсім фальшиві.[94]

Молодий перекладач не знав ще якслід мови оригіналу і не давав собі ради з текстом, а не раз перекладав невірно окремі вислови:[94а] „буйноволосі ахаї", у нього — сідоглаві старики (1, 90); „ахайські герої" — добросовісні старці (1, 272); характеристичне „мідне ратище" — у нього — стальове (1, 104); так само „мідні стріли" — стальові (1, 262); навпаки „залізні окови" — спижові ланци (1, 204); „русявий Менелай" — чорнявий (1, 285); „вижолоблена печера" — ясна, білокаменна (1, 15); „що поклав би свої руки на женихів" — щоб попруги стягнув зальотникам (1, 254); „скупавшись" — скріпившись на здоров'ю (1, 310). Невірно, або недокладно переведених слів — дуже багато,[95] інколи подибуються й морфологічні непорозуміння.[96]

Але піднести треба, що — не враховуючи впливу школи — переклад був оригінальний, зроблений не з шкільного, а з повного видання „Одиссеї".

Додати б треба, що Франкове захоплення „Одиссеєю" не було проминаюче, воно не покінчилося на гімназійних спробах перекладу. В записнику поета безпосередньо перед його поезією з 1883 р. „Пісне, моя ти єдина дружино"[97] я найшов два початкові рядки „Одиссеї" в гексаметричному, римованому перекладі:

„Мужа звісти мені, Музо, бувалого, що наблукався
Много, як Трої святий через него посад зруйнувався".

Останній рядок із перекресленнями й поправками — поет, видко, шукав форми. Це певний слід, що десять років після першої спроби в Франка зродилася була думка дати переклад „Одиссеї"; але ж цей намір не здійснився.

А тим часом появилися в одеському альманаху „Нива" з 1885 року фраґменти перекладу „Одиссеї" Ніщинського. Франко незвичайно зацікавився цією працею. В листі до Драгоманова з 1. березня 1889 р. читаємо: „Написав я до Одеси . . . про „Одиссею" Ніщинського. Чистий скандал, щоб ця робота так таки лежала дурно. Я предложив їм видати її сам у Львові хоч своїм коштом, хоч за їх підмогою, та не знаю, що вони скажуть".[98] Переклад

Ніщинського, пересланий з Одеси до Львова, появився, як відомо, не накладом Франка, а редакції журнала „Правда“ 1890—1892 р.

В тому самому листі особливо характеристичні слова, які вказують на те, що тоді Франко думав про вартість „Одиссеї“ для широких кругів громадянства: „А »Одиссея«... так хоч і для простого народу годиться; я колись розказував її з пам'яті в селі через кілька вечерів — і слухати її сходилась майже ціла наша слобода, чоловік по 30 і більше, старих і молодих, і відірватись не могли, — розказував і арештантам у тюрмі, і добре знаю, яке вона вражіннє робить“.

Та ще й пізніше в оповіданні „Борис Граб“ [99] поет називав „Одиссею“ „азбукою людськости та цивілізації“, широко розмальовуючи враження, яке вона робить на героя оповідання.

Але до перекладу „Одиссеї“ Франко більш не вертався з уваги на існування праці Ніщинського.

* * *

Другий переклад з античної літератури, що зберігся з тієї доби, — це Софоклова **„Електра“.** Можна здогадуватися, що переклад повстав у зв'язку з читанням трагедії в школі, бо „Електра“ бувала предметом шкільної гімназійної лектури; в тих часах читали дві Софоклові трагедії в оригіналі (одна в другому семестрі VII. кл., друга в першому семестрі VIII.).

Замітно, що між автографами Франкового архіву в велику редакційну книгу попала також чернетка прозового перекладу „Електри“, писана незнаним письмом.[100] Цей „переклад“ — то дивовижне зліпище слів, по-рабському виписаних із словника синонімів, що має на початку числа $\frac{15-19}{10}$, які могли б означати дату: 15.—19. жовтня невідомого року.[101]

Цікаво, що цей дивогляд зберігся у Франковому архіві. Чи це простий випадок, чи може спроба котрогось із Франкових шкільних товаришів зібрати лексичний матеріял для перекладу, чи просто шкільна підготова? Але шкільна підготова не була б писана українською мовою, бо мова навчання в дрогобицькій гімназії була тоді польська. Як-не-як, а ця робота не вплинула ні трохи на Франків переклад „Електри“, як показує аналіза Франкової праці.

У передмові до другого видання „Петріїв і Довбущуків“ у 1910 р. Франко, згадуючи про свої переклади з шкільних часів „Антигони“ й „Електри“, додає, що він перекладав „сю другу з польського перекладу Малецького“.[102] Але ж спогади з-перед 36 років не мусять бути докладні. Аналіза перекладу виявляє, що

переклад Малецького[103] був, щоправда, знаний Франкові, але Франко використовував його тільки в дуже поміркованому розмірі.

Навіть теорії Малецького про форму перекладу, подані в передмові, не збігаються з практикою Франкової праці. Малецький писав: „Było to zawsze przekonaniem mojem, że tłómaczenia utworów starożytnych, mianowicie zaś greckich, nie dadzą wyobrażenia o oryginale: jeżeli przełożone choćby najszczęśliwiej myśli, obrazy i zwroty oryginału nie będą oddane w takiej formie, któraby sama przez się już świat starożytny przypominała" (стор. III.). А далі: „Zwyczajny wiersz, mianowicie zaś wiersz rymowy . . . nie jest zdolny zastąpić tej formy klasycznej, która w samej wiersza budowie nosi znamię tak właściwe całej starożytności". Рима, на думку Малецького, модернізує те, що не підходить для цієї справи. Тимто він не признає рими навіть у хорових піснях, а ритму вживає такого, який за його відчуванням панує в окремих строфах ориґіналу, бо вірить, що не можна передавати кожний рядок у строфі окремим ритмом ориґіналу, як це робили німецькі перекладачі.

Молодий Франко робив навпаки: всі хорові пісні римує, дарма, що ті рими здебільша невибагливі (вижидаю — знаю, єдного — свого — котрого, спішить — манить — тужить — спішить). За те ж зовсім не рахується з ритмом ориґіналу; навіть увідні анапести (86—120) заступлені в нього іншими розмірами; взагалі ритм хорових пісень у Франковому перекладі змінний, непослідовний, ритміка антистрофи не відповідає строфі, хоч ця відповідня в ориґіналі характеризує саме їх зв'язок.

Для діялогу трагедії Малецький прийняв трохеїчний тетраметр, розмір уживаний у раніших грецьких трагедіях; бо він уважав ямбічний триметр непридатним для польської мови тому, що в цій мові наголос у більшескладових словах падає на передостанній склад. Франко саме в цьому ранньому перекладі вживає в діялозі тільки розміру ориґіналу, ямбічного триметра, і лише вряди-годи, мабуть через недогляд, замість 12 складів подибується 13, а вже вийнятково 14 або 11. Іноді попадаються фальшиві наголоси (тіло, ніхто).

Та не тільки формою Франко відрізняється від Малецького, але й у самому перекладі можна б говорити хіба про ремінісценції, а не про те, що його „Електра" взята „з польського перекладу Малецького". Вже перше речення вказує на те, що молодий Франко брав за основу грецький ориґінал: „О сину Агамемнона, що предводив колись під Троєю . . ." відповідає докладно грецькому текстові[103б], чого не можна сказати про переклад Малецького: „Synu męża, co pod Ilios wojsk helleńskich był hetmanem".

Малецький оминає слова Агамемнон, яке тяжко вбгати в вірш, заступаючи його словом „муж“, Трою називає другим її ім'ям, полководця мадернізує на гетьмана, додає пояснення до війська „гелленське“, пропускає слово „колись“. Нічого такого не подибуємо у Франка.

Замітніше виступає вплив Малецького тільки в хорових піснях, напр., у місцях тяжчих для інтерпретації, а проте й тут він обмежується до окремих частин, а не до цілости пісень. Так, напр., думка строфи 1. стасомону (472—474) у Софокла проста,[103]б (коли я не стала божевільною віщункою і не позбавлена розумної думки“); у Малецького тут вільна перерібка:

Jeśli się nie ćmi
Wieszczy mój wzrok,
Jeżeli w fałsz
Myśl nie zagrzęzła . . .“

У Франка на початку дослівно за Малецьким, а далі — власна парафраза:

„Єсли мой віщий
Взор ся не тьмить,
Сли в умі мудрости
Зоря блищить . . .“

А вже антистрофа від Малецького зовсім незалежна,[103]в („прийде спіжевими ногами багатонога і багаторука Ерінія, що ховається в страшних засідках“);

у Малецького:

„Przyjdzie i hyżej
Stopy jak skra
O rękach stu
Z tajnych zasadzek
Nagle jak śpiż
Na grzeszny kark
Spadająca Erinnys!“

у Франка: інакше:

„І вітроногих
Ериній хор
З тайников пекла
З подземних гор
Прийде, щоб шарпать стома [руками,
Щоб потоптати мідними [ногами“.

Франків переклад може бути відгуком німецького перекладу Фігоффа:[104]

„Bald auch ehernen Tritts, wird die Erinnys nahn,
Mit viel Händen bewehrt, regend der Füsse viel,
Stürmend hervor aus den Höhlen, den grausigen . . .“

Інколи Франко переробляє по-своєму образи перекладу Малецького. Напр.,[104] а, слово (1084) „без імени“ Малецький розгорнув в образ, якого немає в оригіналі:

„. . . I w niepamięci
Nieznan zatonąć“.

Ще далі пішов Франко: „Нерад тонути в непам'яти морю“.

А в рядку 1086 [104] б („узброєна проти погані“) Малецький перекладає:

„Lecz przeciw kaźni
Pancerz przywdziawszy“.

Франко заступає „панцир“ Малецького — „мечем“:

„Но против злому взносячи правди меч“.

Але взагалі вплив перекладу Малецького не такий великий, як про це писав пізніше сам Франко. Найзамітніший він хіба в примітках. Усі пояснення сценічної обстановки та окремі завваги взяті дійсно таки з Малецького, деякі з них — скорочені.

* * *

Вже й ці перші переклади виявляють поетичний хист молодого автора. Особливо замітно передане живе темпо стихомітії Софоклової трагедії. Але зрештою то це незрілі ще праці, без літературної вартости. До того долучається макаронізм мови, в якій побіч локального діялекту найдуться впливи церковно-слов'янської мови (напр., залюбки вживані слова: град — город, враг, владітель), польської, російської, а вряди-годи і відгуки мови Шевченка та інших наддніпрянських письменників.[105] Переклад „Одиссеї“ писаний кулішівкою і його мова багато чистіша від мови „Електри“. „Електра“ писана тогочасним т. зв. етимологічним правописом, при чому звук „і“ з „о““, „е“ передається без „дашків“; виходить така рима: врагів — днів (хоча написано — „врагов“), слів (слов) — вздрів, мір — топір (топор), але трапляються і такі рими: хор — гор (= гір), поднес (= підніс) — з небес.

Франко не набув у школі доброго знання літературної мови; його мова, сперта на локальному діялекті, доповнювалася не тільки ремінісценціями з читання наддніпрянських письменників, але й фальшивими вказівками вчителів-макароністів. А в VIII. клясі скріпилися в нього зв'язки з студентським журналом „Друг“, що примикав у той час до москвофільського напрямку; ці зв'язки повели молодого автора ще далі на манівці макаронізму в мові. Цим пояснюється, що мова перекладу „Електри“ поганіша від мови „Одиссеї“.

Молодий автор покладав надії на ці свої переклади, він віз їх до Львова [106] з думкою, що вдасться їх надрукувати, бо навіть у вересні 1875 р. подав „Електру“ на конкурс редакції „Друга“, хоч той конкурс був розписаний на повісті.[107] Та згодом поет поставився критично до тих своїх початкових письменницьких

вправ. Тоді, розуміючи їх невелику вартість, він писав: „В тім же часі, а особливо в вищій гімназії, я напсував богато паперу, пишучи драми, пезії, перекладаючи всяку всячину (Письмо Святе, Гомера, Софокла, Нібелюнґів, Рукопись Короледворську і т. п.)".[108] З цих слів ясно, чому ці переклади так і залишились у рукописах.

III. ПЕРЕКЛАДИ З РР. 1878—1883

Восени 1875 р. Франко вписався на філософічний факультет львівського університету, щоб студіювати українську мову і клясичну філологію. Здавалось би, ці студії повинні були посилити його відношення до великих клясиків старовини. Але так воно не сталось. Тогочасні університетські виклади не потрапили піддержати в юнака зацікавлення студіями античних літератур: він „слухав клясичної філології у пок. Венцлєвського і зівав".[109]

То так і не диво, що з часів перших років університетських студій не залишилось ніяких слідів праці над перекладами античних творів. Поет у тому часі відходив усе більше від зацікавлення античною культурою, знеохочений офіційною наукою. До того ж у тому саме часі в нього перетворювався світогляд і вся його увага спрямувалася на студії соціяльно-економічних теорій.

Та хоч формальні зв'язки студента з студіями клясичної філології йшли в тій добі на спад, то проте зв'язки поета з творчістю клясиків античного світу не увірвалися навіть у бурхливій добі молодечих поривів, починаючи вже з р. 1878. Сліди цього зацікалення находимо в неопублікованих фраґментах перекладів, чи пак — переспівів із рр. 1878—1879.

Спершу поет попав на Арістофанову комедію „Хмари". Мабуть, читання цього твору в німецькому перекладі надхнуло його накреслити в своєму записнику з рр. 1878—1879 спроби перекладів двох фраґментів Арістофанової комедії, що, мабуть, найбільше йому подобались при читанні твору: поетичну пісню, парод хору, тобто появу богинь — хмар (рядки 275—290) та початок парабази, де грецький поет торкається становища атенської публіки до творчости, зокрема ж до його любого твору „Хмар" (рядки 517—537).

Аналізуючи переклад парабази, находимо вислови і звороти, що їх немає в ориґіналі, вони додані німецьким перекладачем Людвіґом Зеґером для ритму. Для прикладу: рядок 532,[110] в Зеґера: „ihr selbst war't ihm Vater, Lehrer, Freund", у Франка:

„але ви вітцем і другом і стали учителем сиротам"; рядок 533 — „seitdem ist mir sicher verbürgt eure Einsicht, eure Gunst", у Франка: „ваша ласка і ваш смак все мені сприяли". Вже в першому вірші перекладу Франко, йдучи за Зеґером, заступив заклик оригіналу („глядачі") апострофою „атенці", слово „правду" („сміло правду в очи скажу вам") скріплює на початку другого рядка словами: „щиру правду", зовсім так, як це робить Зеґер: „Lasst mich, ihr Athener, einmal euch die Wahrheit sagen frei, Lautre Wahrheit...", чого немає в оригіналі. Так воно й далі з кожною фразою.

Отак, на підставі аналізи парабази, приходимо до висновку, що Франко не мав зовсім під рукою тексту оригіналу, а читав тільки німецький переклад Зеґера і перекладав з нього. Може, це й було причиною, що письменник ніколи не опубліковував його та й не закінчував. Переклад парабази писаний трохеїчними тетраметрами, ритмом, зближеним до ритму оригіналу, т. зв. Евполідового розміру.[110 а]

Коли переклад парабази відтворює доволі докладно Зеґерівський переклад, то переклад пароду — це зовсім вільна парафраза; тимто й джерело (переклад Зеґера) не впадає так дуже в очі. Проте переклад Зеґерової примітки на кінці („Blitz und Donner" — „Гримить і блискає") зраджує джерело.

І Зеґер, і Франко передають дактилічний ритм оригіналу і собі ж дактилями. До того Франко ще й римує, а це приневолює його не раз доповнювати текст, що надає перекладові відтінок модерної поеми. Цей високомистецький перетвір Арістофанового пароду робить, здебільшого, враження оригінального твору, а не перекладу. Поет розвиває Аристофанові образи, доповнює їх, перетворює.

Арістофан згадує, напр., тільки „росисту, рухливу вдачу" хмар; у перекладі Франка читаємо: „вохков чередою, вольнов, рухливою, чудно ігривою..." В оригіналі: „...від важкоревучого батька Океана до заквітчаних деревами шпилів високих гір..."; у Франка плястична картина:

„Море — колиска наша безмірна,
Гори лісисті — нічліг!"

Апострофи до сонця („Сонце, пливем за тобою") немає ні в оригіналі, ні в Зеґеровому перекладі. Арістофан кликав [110 б] (линьмо!), у Зеґера „... ans Licht ziehn wir" у Франка, мабуть, через непорозуміння дійсний спосіб („пливем").

Поет захоплювався красою образу й перетворював його власними, новими фарбами.

Щодо мови, то вона така сама, як і в інших творах того часу: помірковане вживання діялектизмів, як ось закінчення орудного жін. роду -ов, що чергується з закінченням -ою, займенників: мя ,вна, тощо.

Згодом поет немов забув про цей фраґмент. Тимто й поетів син, Тарас, що дав переклад цілої комедії,[111] не використав цього фраґменту; в перекладі Тараса не найдено жадних слідів, щоб він знав про існування перекладу батька.

* * *

У тому самому часі Франко, зацікавившися філософією матеріялізму, познайомився і з поемою видатного римського поета-матеріяліста Тіта Люкреція Кара. У Франковій бібліотеці зберігся примірник Люкрецієвої поеми в німецькому перекладі Біндера.[112]

Німецький перекладач у вступному слові (стор. 5) звертає увагу на дбайливо опрацьовані описи Люкрецієвої поеми, зокрема на опис чуми в Атенах („... anziehende Beschreibungen, wie z. B. die Episode von der Pest zu Athen VI, 1137 ffg. ...“). Отож поет зацікавився цим епізодом поеми, останнім її розділом, і постановив перекласти його. І, бажаючи дати окрему цілість, рішився на свій власний вступ, що вияснив би мотиви вибору цієї теми та подав би ширший, соціяльний фон картині, вибраній із дидактичної поеми; тимто й зазначує на вступі: „свобідно за Люкрецієм Каром“.

Перша редакція вступу відходила, очевидно, занадто далеко від теми. Тимто поет увірвав її на 13. рядкові;[113] перекреслив і розпочав нову редакцію, в 43 рядках: з усяких історичних подій одна зрушила до дна поетову душу: „Се вісти про важке, загальнолюдське горе“, що все ж таки зрівнює людей між собою і приневолює „брата пізнати“, дарма, що „аж в трупі“. Далі поет нав'язує до Періклової доби в Атенах. У подробицях насвітлення цієї доби розквіту демократії в Атенах замітні недоліки.[114]

У рядках 43—49 поет переходить до вибраної теми перекладу і дає тут парафазу ряд. 1138—1144 VI. книги Люкрецієвої поеми. Поет переставляє речення, додає від себе метафори: помір встелює дороги купами трупів, загачує вулиці міщанством, край замінює в кладовище (в ориґіналі інший образ: вичерпує місто з громадян). Сам початок: „Аж ось зі сходу, з віддалених єгипетських сторін почерез землі й море ...“ не відповідає ориґіналові, що говорить тільки про повітря та водні простори

(„aera permensus multum camposque natantis“): Люкрецій, очевидячки, мав на думці напрям із півдня, а не зі сходу.

Але дальша частина праці тримається доволі докладно тексту оригіналу, і її можна назвати справді перекладом. Шкодувати треба, що поет не довів до кінця розпочате діло. А працював над ним кількома наворотами. Перша редакція з рр. 1880—1881, писана драгоманівкою, кінчається віршем 100 (= Люкрецій VI. 1181). Безпосередньо після цього йде друга редакція, писана кулішівкою та іншим чорнилом; вона повстала, очевидно, після довшої перерви. Ця друга редакція повторює працю не спочатку, а від рядка 50., тобто властивий переклад без вступу, і доводить його до рядка 116 (= Люкр.. VI, 1192), але останні рядки перекреслені, і дальша частина писана вже олівцем до рядка 135 (Люкр. VI, 1210). Тут переклад вривається на середнику. Так і видко, що якась зовнішня причина перебила працю, поет увірвав її, переборовши трудніші для перекладу частини опису та спинившися саме перед ефектовнішим малюнком закінчення. З Люкрецієвого епізоду на 149 рядків (VI, 1138-1286) Франко переклав половину (72 рядки, VI, 1138-1209).

Автограф цього перекладу цінний тим, що тут бачимо поета при варстаті його праці. Друга редакція перекладу, перекреслення не тільки слів, але й окремих рядків в обох редакціях (напр. рядки 80—81, 87—94), перерібки, невирішений переклад 126. рядка, що так і залишився в двох закреслених олівцем варіянтах, — усе це вказує на те, як поет змагався з труднощами перекладу дидактичної поеми.

Поет користувався перекладом Біндера, що доволі докладно передає текст оригіналу. Цей вплив пізнати, напр., на перекладі рядка 85 (=VI, 1170—1171): „Nihil adeo posses cuiquam leve tenueque membris vertere in utilitatem, ad ventum et frigora semper“ передає Біндер конкретніше: „Dass auch die leichteste, dünnste Bedeckung nimmer den Gliedern Hilfe gewährte Sie gingen dem Luftzug, gingen der Kälte immerdar nach“. У Франка, за Біндером, ще ясніший образ:

„Так що хоч найлекша і найтонша одежа
На хорім, мов кожух у літний сквар тяжіла.
Всі вітру, зимна раз-у-раз шукали . . .“[115]

До перекладу Біндера, що спирався на необґрунтовану лекцію тексту, нав'язує поет свій переклад рядків 73—74 (= VI, 1162), 119 (= 1195) і 120 (= 1195).

Франко змінив Люкреціїв гексаметр, розмір дидактичного епосу, якого додержувався і Біндер у своєму перекладі, на римо-

вані ямби. Ямбічні вірші він будує довільно; тут чоловічі рими 12- і 10-складових рядків, жіночі 13- і 11-, а трапляються і 9-складові (46. рядок).

Зміна розміру та вжиття рими не мали доброго впливу на докладність перекладу. Поет, хоч і рідше, ніж у перших своїх працях, доповнює текст зайвими фразами або й рядками (рядок 57, 61, 64—65, 68, 101, 104 та інші), інколи для вимог рими або ритму додає епіграми: струпами гидкими (хоч у рядку 1200 є і в оригіналі: ulceribus taetris), смерть стара, сон благий... Таким робом 72 Люкрецієві гексаметри заступлені 92 рядками Франкових ямбів.

І в цьому перекладі Франко популяризує чужого поета, доповняючи його образи: червінь — горячки, чорний — мов уголь, одежа тяжіла — мов кожух у літній сквар, шкіра твердла — мов кора, стони, зойк мішались — мов мутнії филі рік, тіло — немов окропом спарене (в першій редакції ближче до оригіналу: опарене в огні); навпаки, метафора „vocis via" передана просто „голосниця".

Трапляються й місця перекладені невірно: у рядку 95. (= VI, 1176) немає ступенювання в оригіналі: „Но чим більш пили, жар тим дужче тлів без стриму". Там „sitis... aequabat multum parvis umoribus imbrem", що Біндер передає вільно: „Der Durst... liess wie Getröpfel den reichlichsten Guss nur erscheinen". Думці оригіналу не відповідає і перша редакція Франкового перекладу „Но і в воді страшним огнем згарали".[116] Вільно перекладені рядки 65 (= 1155), 97 (= 1178), 122—123 (=1197—1198).

Мова перекладу нічим не відрізняється від мови тогочасних оригінальних творів (напр., з тупов тривогою, му = йому, надриваєсь, град = город, огромний, сквар, болість, жасний, гнеть).

* * *

У 1883 р. вийшли „Переводи і наслідованя Осипа Шухевича" (Верґілієві „Ґеорґіки", дві „Буколіки", опріч того „Заклята рожа" Шульце та інші дрібніші додатки) за редакцією Франка. Скільки тут Франкової праці, сказати важко, бо автографів Шухевича в архіві немає, з вийнятком „Хороброго воїна", „Подорожного", „Сонетів" тощо.[117] Франко в передмові зазначує, що за своє завдання вважав „очистити бесіду переводу від полонізмів та деяких форм церковних або й насилу укованих, але все те з захованнєм ціхи первісного перекладу",[118] а також — не знати, чи з користю для перекладу — надати ритмічну форму перекладові, як її тоді Франко розумів: з переднього слова ви-

ходить, що Франко не мав на думці народної ритміки, а 11-складовий вірш Шухевича виправляв, надаючи йому форму дактилів, ямбів, трохеїв, анапестів ... Франко перекладав теж з оригіналу кінець „Георгік“ (другу половину оповідання про Арістея), бо в автографі Шухевича останній листок був видертий.

З цією редакційною роботою поет пов'язав і власну працю: в „Додатку“ помістив свій переклад псевдо-Верґілієвої поеми „Moretum“, даючи їй назву „Грамотика або мужицька приправа“. Ця коротка жанрова картинка припала йому дуже до вподоби. Він каже про цю поему, що вона „належить безперечно до найкращого з усього, що лишилось нам з римської поезії“ (стор. 10). Годі дивуватися цій оцінці письменника-реаліста, що саме в тому часі захоплювався творчістю Золі; ця жива картина дрібного малюнку в стилі александрійських поетів, що відображає досвітню годину щоденної праці бідного італійського хлібороба (зрештою рабовласника, хоч тільки й однієї рабині), мусіла найти відгомін у селянського сина, що саме тоді пробував у своїх Нагуєвичах.

До праці забрався поет з очевидним захопленням, бажаючи познайомити своє громадянство з незнаною перлиною реалістичного малюнку. Радість із відкриття цінного скарбу відбивається в словах примітки (на стор. 10): „Я стрібував перекласти сесю штучку на нашу мову“.

Вступне слово про Верґілія та свої пояснення Франко спер на видання Верґілієвих творів Альбарта Форбіґера,[119] як це виразно він зазначує у вступному слові (стор. 15). Безперечно, і переклад „Moretum“ спирається на третій том Форбіґерового видання та його латинський коментар. Проте Франко ставиться до своєї праці самостійно, і колючки рецензента Гр. Цеглинського в „Зорі“ [120] про „джерело“ і про „міродайного“ Форбіґера перебільшені. Франко критично використовує Форбіґера, інколи відступає від його інтерпретації, напр., перекладає 77. рядок („crescitique in acumina radix“), що його Форбіґер пропустив за деякими рукописами, згадуючи про нього тільки в коментарі; в 120. рядку читає „laetus“ замість Форбіґерової лекції „lotis“; в 52. рядку „Vesta“ замість „testa“; також відмінна інтерпретація 11. рядка (umor), 25. рядка (laeva ministerio ... est) тощо.

Назву страви „Грамотика“, що має відповідати латинському „moretum“, перекладач виводить від дієслова „зграмосити (рядки 117—118), тобто — „змісити, стовкти, збити докупи“, заступаючи латинське „contrahere“ („стягнути“); йде він слідом Форбіґера, що виводить етимологічно назву страви „moretum“ від „mortarium“ („moretarium“) від „ступки“. Але ж рядок 118.

(„constet ut effecti species nomenque moreti“ — „щоб згоджувався вигляд і назва справжнього „moretum“) не дає виразного приводу творити етимології і в оригіналі не нав'язує до жадного слова в попередніх рядках. Отже і в перекладі ця етимологія була зайва.

Героїв поеми Франко називає — Сімулем і Ціґалею, як їх подає Форбіґер (Simulus, Cybale), йдучи за кодексами G (Paris. 8207) і Catanensis. Але більшість рукописів має Symilus (або Similus) та Scybale, і так було б правильніше (Симіл, Скибаля).

У передньому слові до „Переводів і наслідовань О. Шухевича" Франко виясняє, чим спроби Шухевича вартісні. Між іншим пише (стор. 1): „Переводи і наслідування о. Осипа Шухевича цікаві для нас раз яко збогачення нашої вбогої переводної літератури, тим особливо, що він зважився хоч і в свобіднім перекладі присвоїти нашій літературі велику Вірґілієву „Пісню про хліборобство“. З застереження „хоч і в свобіднім перекладі“ можна відчути, що Франко в тому часі дійшов до переконання, що переклади повинні бути вірні й докладні, не повинні бути вільними парафразами, як його ж спроба перекладу Арістофанових „Хмар“. Тим можна б пояснити собі факт, що Франко рішився на переклад гексаметром. Оттак „Грамотика“ дає перший приклад українського гексаметру в розумінні Франка. Вірш „Грамотики“ друкованого видання 1883 р. побудований на принципі, що гексаметри не повинні відпихати монотонією, що українські гексаметри треба передавати не одностайними дактилями, а чергуючи дактилі із складами, що заступали б латинські спондеї. В перенесенні з метричної, квантитативної на акцентовану форму вірша виходить чергування дактилів із трохеями. А втім цим чергуванням поет не зловживає: на 124 рядки перекладу — 45 рядків із чистими дактилями, 46 — з одним трохеєм, 32 — з двома, а тільки 1 — з трьома трохеями в одному рядку.

Пізніше Франко основно змінив свою думку про український гексаметр: трохеї акцентованого вірша, очевидно, псують ритм дактилічного гексаметру. Отож уже в 90-тих роках XIX. ст. Франко виминає трохеї в гексаметрі, а ще з більшою консеквенцією в останніх роках життя, коли дав найбільше перекладів гексаметром. Під час ревізії перекладу „Грамотики“ в рр. 1914—16 він дбайливіше виправляв ритміку, ніж мову.[121] В цій другій редакції всі трохеї позамінювані дактилями, а через недогляд у першому рядку з'явилось замість шістьох — 7 дактилів. Ця метрична ревізія виходила інколи й на некористь перекладу, бо поет у часі ревізії не мав під рукою латинського тексту. Напр., у рядку 101 „часник пахучий“ (радше: „пекучий“) замінив на „ярину запа-

хучу“, у рядку 104 „з усего барва одна є“ розводнив „з усего маса й барва одна є“, у рядку 18 додано „здорового“ до „зерна“.

Зворот до докладности перекладу зазначується ще й тим, що число рядків перекладу докладно відповідає числу рядків ориґіналу. Але Франко забажав український гексаметр оживити ще й римою. Може, на це вплинула римована форма перекладів Шухевича, які Франко сам редаґував. Поет римує, здебільшого, два гексаметри підряд. Римування трьох гексаметрів підряд зустрічаємо 6 разів (рядки 13-15, 34-36, 53-55, 62-64, 69-71, 91-93). Тільки в двох випадках рядки не римуються підряд: 37-40 і 78-81 (abba).[122]

Але рима, з свого боку, вплинула недобре на докладність перекладу, бо і взагалі розуміння „свобідного перекладу“ було тоді у Франка дуже широке. І хоч переклад „Грамотики“ своїм зверхнім виглядом вірніший за попередні переклади, то в подробицях він часто недокладний, а то й невірний. Уже в другому рядку „ales excubitor“ передано просто словом „когут“ (у першому нарисі — „півень“) та додано слова „і крильми шелепоче“, чого немає в ориґіналі. Далі таких додатків більше.[123] Стрічаються ще пропущені епітети (tenebrae inertes — 6 ряд., lumina fida 21 ряд.), але доданих епітетів куди більше,[124] є навіть додане порівняння (34 ряд. „постоли мов“).

Буває теж заміна епітетів іншими.[125] Назви рослин (рядки 72-75 і 86) не перевірені як-слід. Не можна погодитися з перекладом 7 рядка (denique — „зараз“ у II. редакції, „живо“ в І. ред.), рядків 35, 46, 58 („на дроті“), 59 („шматтяˮ замість „кропу“), 85, 91, 100, 117. Думка 56 рядка подана зовсім навпаки: з тексту виходить, що в незаможного Симіла не було вудженої похребтини, як буває в інших, тільки (sed) грудка сира і в'язка кропу (так інтерпретує також і Форбіґер), у Франка читаємо: „Правда, край печи в диму в нього полоть свинячий вудився . . .“ Тимто й 60 рядок набирає іншого значення. В рядку 20 не перекладено займенника (in illos usus), і це ослаблює думку ориґіналу.

Поминаючи інші дрібніші недокладності вільного перекладу, згадати треба часту переміну часів (praesens на минулий час: 10, 16). Але всі ці недокладності не зменшують вартости перекладу, що визначається зв'язкістю вислову, плястичністю образів і тонким відчуттям основних ліній цієї мозаїкової праці античного поета.

При цій нагоді слід іще зазначити, що в архіві Франка в автографі ч. 575 (передтим це був архів Маковея) на стор 87—93 є писані Франковою рукою переклади двох буколік Верґілія (Мелібей і Тітір; Менальк, Дамет і Палемон), навіть із датою 16. XII. 1882.

Де в кого зродився сумнів, чи не вважати б цих перекладів за працю Франка. Але ж у передньому слові до „Переводів і наслідовань О. Шухевича“ (стор. 15) Франко виразно пише: „В »Додатку« при кінці сеї книжки поміщені крім того дві »Сільські поеми« перекладу о. Осипа Шухевича...“ Хіба ж поет був би не цурався своєї праці, коли зараз же побіч признається до авторства перекладу „Грамотики“. А втім у згаданому автографі, писаному Франковою рукою, йде зараз після буколік ще й „Хоробрий воїн“ Гердера, а цей переклад зберігся в автографі самого Шухевича (401/III. 235). До того ж буколіку „Мелібей і Тітір“ передруковували пізніше двічі у „Взорах поезії і прози“ Константина Лучаковського, в виданнях з р. 1894 і з р. 1909, як працю Шухевича і автентичности цього перекладу ніколи ніхто не піддавав у сумнів. Певне, і Франко був би відізвався, бачачи під перекладом несвоє ім'я.

* * *

Софоклевою „Антігоною“ поет цікавився в шкільних роках. У своїх автобіографіях він постійно згадує про свій переклад „Антігони“ з дрогобицьких часів,[126] та переклад цей не залишився в архіві поета. Зате ж зберігся переклад двох пісень з „Антігони“, написаний Франком у зв'язку з появою перекладу Ніщинського 1883 р. В рецензії на переклад Ніщинського [127] Франко з'ясовує своє розуміння цієї античної трагедії так: „Вища, моральна правда знимається, щоб потоптати пануючу, могучу неправду. Людина, що служить двигачем і представником вищої ідеї, гине в нерівній боротьбі з пануючою кривдою, — але сама її смерть стаєсь торжеством ідеї...“

Така боротьба, на думку Франка, існує від віків, нечутна для слабих натур, болюща для вразливих, вона викликає бунт у сильних. Трагедія Антігони була дуже близька Франкові: він бачив у ній символ своєї тогочасної боротьби з світом кривди. Тимто він і звертається до Антігони з такою апострофою: „Велику правду сказала ти, чесна, нещаслива дівчино!.. Кілько то подібних до тебе щирих і горячих серць пішло тою самою дорогою, що і ти, — кілько то їх бачать наші власні очі, ідучих на погибель без сліз, без зітхань...“[128]

Почин Ніщинського Франкові подобався; він хвалить перекладача за велику працю над популяризацією цього архітвору античної літератури (Ніщ. „поклав собі за ціль не тільки перекласти, але й спопуляризувати величну драму Софокля“). Крім цього Франко високо цінує Ніщинського як „великого знавця духа нашої і старогрецької мови“,[129] що проявилося в перекладі діялогу.

Але ж переклад хорових пісень надто вільний та до того ступеня українізований, що творить хіба дуже далекий відгомін оригіналу. Це зазначив Франко в своїй рецензії. Та ще досадніше зазначив цю хибу перекладу в недрукованій статті з р. 1896 „Echa literatury greckiej i łacińskiej w piśmiennictwie ruskiem“: [130] „. . . Antygona w przekładzie Niszczyńskiego nie jest wcale przekładem, lecz swobodną przeróbką tekstu Sofoklesa, przyczem tłumacz usiłował nadać tragedji greckiej koloryt ukraiński. Ten brak gustu zganiłem tłumaczowi w »Zorji« 1883, chociaż z całem uznaniem wyraziłem się tamże o języku p. Niszczyńskiego“.

Такий підхід Ніщинського не подобався Франкові, і він саме спонукав його дати власний переклад строфи, „котра хоч може гладкостею стиха та популярностею й не дорівнює п-у Ніщинському, та зате більше зближена до оригіналу“.[131] Для порівняння, крім обох перекладів першої строфи пароду, Ніщинського і свого, Франко додає ще й дослівний прозовий переклад.

Так Франко 1883 р. заступається за постулят вірности перекладу. Щоправда, похваляючи Ніщинського за спробу популяризувати Софокловий твір, він ще навіть радить перекладачам поступати тією самою дорогою, але ж додає ясно ще й другу раду: „поправляти його (тобто: переклад) на будуще, доводячи якмога ближче до оригіналу, не спроневіряючись ні в чім духові нашої бесіди“.

І справді, Франків переклад пароду (рядком 100—154) і першого стасімону (рядки 332—364) доволі докладний, не зважаючи на те, що поет дав його в римованій формі. А проте і в ньому не завжди поетові вдавалося досягнути ідеалу докладности. І так, образ сонця, „ока дня золотого“, заступлений у Франка образом сонця, що місто „вкрасило золота ливнем з небес“, образ „з розпущеними вудилами“ переданий реченням „прудкії коні помчали їх вдаль“; замість „ратищ“ — метафора „ліс заліз“; замість „вінець башт“ — „рідна наша святиня“; замість „розставлені рівні проти рівних“ — „муж проти мужа зразившись“; Ніке-Перемога заступлена Славою. Є й недокладності в перекладі, напр.,[131] а; рядок 137; ряд. 354—355; ряд. 352 „воли ж незборимі самі до ярма шию гнуть“ виходить ніби антитеза до образу: „коням начіплює шлию“, — а тим часом в оригіналі („приборкує“) відноситься однаково і до коня і до вола.

Дактилічний ритм перекладу дуже нагадує логаеди оригіналу: здебільшого каталектичні дактиличні тетраметри [131] б відповідають Софокловим гліконеям [131] в першої пари строф та анапистичним рядам. А втім і Софокл уживає того самого дактилічного розміру на зміну в другій парі строф. Подібно воно мається

з розміром першої строфи стасімону. Зате друга строфа стасімону держиться ритму перших рядків ориґіналу (дактилічний триметр із анакрузою[131] г, що можна б уважати триметром амфібрахічним; вони чергуються з такими самими тетраметрами і диметрами. А втім такий розмір існує також у першій строфі стасімону. Отже й ритмічно Франко бажав бути якнайближчим до ориґіналу.

При кінці життя (1915 або 1916 р.) Франко виправив тексти цих перекладів. Щоправда, ця ревізія вийшла на користь мові (заступство слів: „Зей", „враг", — але залишено для рими „ніт"), та не на користь вірности тексту („з сніжними щитами" заступлено неправильно — „з міцними щитами"; землю „мучить всещедру і неодолиму" неправильно: „і робить з неї рабиню"; зброю „золоту" замінено на — „спіжеву"). Для симетрії строф пододавано в пароді три зайві рядки, у стасімоні два, що розводнюють текст, а то й викривляють думку ориґіналу (в пароді: „згибли, голодні мов пси під дверми", в стасімоні: „пізнав він як силу ломати ворожу"). Переводячи останню ревізію, поет, очевидно, не мав під рукою тексту.

Франко не тільки сам цікавився „Антігоною", але 1886 р. передав те зацікавлення і своїй любові, Ользі Рошкевич-Озаркевичевій, що спираючись на подану Франком літературу, написала статтю про Антігону.[132] Перипетії цієї праці найшли відгомін у листуванні Ольги Озаркевичевої з Франком.[133]

* * *

Арістофан, Люкрецій, реалістична ідилля „Moretum", Софоклова „Антігона" — це ті твори, що притягли до себе увагу поета в добі розквіту його ориґінальної творчости, що казали зазначити на папері своє зацікавлення ними без ширших плянів перекладної діяльности. З них тільки „Moretum", появилося друком — як перший друкований Франків переклад із античної літератури, та ще 16 рядків пароду „Антігони".

Коли перші переклади з шкільних років — це несміливі спроби школяра, писані макаронічною мовою, то в перекладах цієї доби відчувається розмах молодого таланту. Спершу поет любується вільними переспівами (з Арістофана, Люкреція), при чому спирається на джерела другої руки. Ці принагідні праці так і залишаються незакінченими фраґментами, за життя поета неопублікованими. Але вже на початку 80-тих років XIX. ст. наступає перелім у розумінні форми перекладу. Франко теоретично заявляється проти „вільних" перекладів та й сам пробує докладніше пе-

редавати думку оригіналу, тільки ж форма римованого вірша, яку він у цьому часі приймає, не завжди дозволяє поєднати теорію з практикою.

IV. ПЕРЕКЛАДИ 90-ТИХ РОКІВ (1893—1895)

Після небагатьох Франкових спроб з рр. 1878—1883 проминає майже цілих 10 раків без замітніших слідів ближчих взаємин поета з творами античних літератур. Це час, коли оригінальна творчість поета розвивається все повніш і повніш, коли Франко ввесь поринає у громадську працю, а життєві умовини вимагають ще й часу для редакційних заробітків. Тоді, очевидно, для перекладів залишалось небагато місця.[134] Проте актуальні наукові справи з ділянки античної культури також і в той час звертали на себе увагу поета; він відгукувався на них у замітках і статтях.[135]

Новий етап праці над перекладами починається тоді, коли Франко звернувся більше в бік наукової праці, передусім після його повороту з Відня по осягненні докторського ступеня в 1893.

У 1894 р. надруковано в шкільному підручнику К. Лучаковського „Взори поезії і прози“ переклади з Піндара, Горація та Овідія, тоді ж появився друком переклад Софоклового „Едіпа-царя“. Тоді Франко вперше стає відомий також як перекладач творів античної літератури.

* * *

З Піндара, корифея грецької хорової лірики, Франко вибрав для перекладу короткий фраґмент гимну для тебанців („До Теміди“), збережений у псевдо-Лукіяновій „Похвалі Демостена“ (Lucian. Demosth. encom. 19) та в Климента Александрійського (Strom., V., 732), відомий з високомовности та перевантаження стилю образами, за що поетка Корінна дорікала юному поетові: треба, мовляв, „рукою сіяти, не цілою торбою“.[136]

Окрім того фраґменту наш поет вибрав ще першу немейську оду до Хромія, переможця в перегонах на колісниці, де в нарраційній частині знайшовся міт про героя труда — Гералка.[137] Геракл, улюблена мітична постать грецьких низів, це герой, що вже немовлям у колисці здавлює послані Герою дракони, що ціле своє життя змагається з усякими шкідниками, людьми й звірами, приносячи допомогу слабим і страждучим. Тимто фантазія простолюддя робить цього героя-людину богом по смерті. Отож завдяки підкресленню значення громадського труду I. немейська ода

припала до вподоби поетові більш усіх інших і він, вибираючи для молоді одну з Піндарових од, вирішив саме її перекласти.

Найбільш підійшли під смак поетові повчальні гноми 11. антистрофи. Це видко з того, що він римує їх, хоча решта перекладу не римована.

Також ритм Франкового перекладу невиразний, змінливий. Мабуть, цією змінливістю поет бажав передати різноманітність Піндарової ритміки. Але ж у Піндара виразно виступає в першій немейській оді маєстатичний дактило-епітритичний ритм. Те саме можна сказати і про переклад фраґменту гимну для тебанців („До Теміди"), де логаедичний ритм передано в перекладі дактилями, анапестами та амфібрахами.

Не в'яжучись ні римою ні ритмом ориґіналу, поет міг передавати думки ориґіналу докладніше, як це бувало в його раніших спробах перекладів.[138] Відступає від тексту, інтерпретуючи його довільно, по-своєму, якраз у згаданих римованих рядках II. антистрофи (рядки 32—33 ориґіналу).[139]

Піндар, як відомо, — поет тяжкий для розуміння сучасного читача; він вимагає всебічної інтерпретації. Без коментарів, а принаймні без контролі іншого авторитетного перекладу перекладачеві не обійтись. Аналіза Франкової праці виявляє, що поет користувався німецьким перекладом Йогана Тіхо Момзена.[140]

Вплив Момзенового перекладу слідний на багатьох місцях. Франко приймає, напр., Момзенову інтерпретацію тяжкого для пояснення звороту (II. строфа, 24 рядок) [141] „nur mehren Rauch statt löschen Glut":

„Той замість огонь згасити
Тілько диму накоптить".

Але вплив Момзена був інколи неґативний не тільки для добору слів,[142] але й для розуміння твору.

Так на непорозуміння спирається переклад слів „пророцтво давне", бо в ориґіналі (59. рядок) [142]а говориться про („слова післянців", які повідомляли батька про напад драконів на дітей, а то й смерть синів), що Момзен переклав неясно „des Ausspruchs . . . frühre Botschaft".

В 14. рядку [142]б „потряс кучерями на знак згоди" Момзен переклав „des Haupts Locken sanft ihr neigend", за ним Франко також робить цей образ інтимнішим: „чоло кучеряве до неї схиливши". Або в 70. рядку слова [142]в Момзен розводить непотрібно в „Arbeit grosser niemals endender Kämpfe", а за ним Франко додає зайвий рядок „По боях безконечних". У 15. рядку „мов вінці блискучі" взято теж з Момзенового перекладу „sie . . . kröne".

В 12. рядку слова [142] г („Муза любить“) передано в Момзена зверненням до другої особи: „Und so du preislicher Tat eingedenk bist, Muse, gern“. У Франка теж: „Ти ж, Музо, що любиш....“ Також у „гимні до Теміди“ звертання в II. строфі „Ви перші, о Мойри“ взято з Момзенового перекладу: „Ihr führtet . . . zuerst“, бо в оригіналі тут оповідання в третій особі [142] ґ.

Іноді впливи оригіналу і перекладу переплітаються з собою. Напр., у 51. рядку читаємо:

„І на пострах той в збруях мідяних
Збіглись щодуху всі кадмейців дуки“.

Слів „і на пострах“ не найдемо в оригіналі. Зате ж вони в перекладі Момзена: „Und zu dem Schreckniss erzbewehrt schnell laufen . . . “; але вже фраза,[142]д, яку Момзен збуває прислівником „erzbewehrt“, у Франка передана повністю „в збруях мідяних“.

Або в 48. рядку [142] е („нестерпний перестрах“) Момзен читає і перекладає „Unertragbar schwerer Blitz“; Франко компромісово поєднює обі лекції: „Перестрах безмірний мов грім“.

Але треба й те підкреслити, що Франко, здебільшого, ставиться критично до німецького перекладу; він дуже часто не приєднюється до Момзена, а дає свій переклад, вірніший та кращий. Так у рядках 64—66 [142]є, не підпадає фальшивій інтерпретації Момзена „Einer der Menschen . . . würde einst ihn weihn dem Tod“, а інтерпретує думку оригіналу правильніше: „І людей неправих много . . . із рук його загуба жде. Окремих слів, що краще від Момзена передають думки оригіналу, у Франка чимало.[143]

До недоліків перекладу з Піндара залічити б ще можна пояснення, додане до імени Гери, зовсім не в стилі Піндара, „Зевеса проворна жінка“ (39. рядок); зайвий також рядок „Живе у щастю безконечнім“ (додаток до 70. рядка), де можна б вижидати радше майбутнього часу.[144] Останні два епітети богинь Гор у „гимні до Теміди“ [144] а не вдалось поетові передати українськими прикметниками, а треба було заступити їх описом у двох окремих рядках.

Мова перекладу Піндарових пісень чиста [145] і багата.

* * *

До найудатніших перекладів з античних літератур належать переклади з Горація, яких текст поет глибше перестудіював. Неґативною сторінкою — була б хіба мова з тими діялектизмами, що їх поет уживав ще на початку 90-тих років. Цю мову Франко справив дуже дбайливо при кінці життя (1914—16 рр.); шкода

тільки, що не зробив цього з усіма перекладами, а тільки з тими, що друкувалися в другому виданні Лучаковського „Взорів поезії і прози“ (сатира 1,9, та пісня 1,31).[146]

Переклади з Горація — як також з Піндара і з Овідія — написав Франко, певне на замовлення редактора шкільного підручника, К. Лучаковського, бо існують лише ті, що були друковані в цій книжці. Отож підготовляючи ці переклади для молоді, поет вибрав три Горацієві пісні з різними сюжетами: тут патріотична ода до корабля — символу батьківщини (1,14), і скромні побажання поета, протиставлені „ідеалам“ пересічного громадянина-філістра (1,31), і жартівливо-еротична пісня, що своїм настроєм так нагадує іронічне тінювання в піснях Гайне (1,22).

Франко не вважав можливим передавати докладно в українському перекладі ритміку римського поета. Проте бажав зблизитися до розміру оригіналу. Найменш відповідний розмір — у перекладі оди до корабля (1, 14); тут асклепіядейську строфу Франко заступає ямбами.[146] а

В асклепіядейській строфі два перші рядки 12-складові, третій 7-, а четвертий 8-складовий (разом 39 складів), у Франка йдуть ямби: 11+10+9+8, разом 38 складів.

Одинадцятьстоповий сапфічний вірш оди до Арістія Фуска (1, 22) [146] б заступає 11-складовими ямбами. Адонічний вірш на кінці строфи залишає без зміни,[146] так що число складів відповідає докладно числу складів оригіналу.

Але й енергійну алькайську строфу (1,31) Франко передає ямбами.[146]г

Тут слід відмітити, що в три роки пізніше (в третьому жмутку „Зів'ялого листя“, писаному 1896 р.) поет уже не вагався вжити алькайської строфи навіть до оригінального вірша (XVIII: „Душа безсмертна!“).

В оригіналі алькайська строфа будована 11+11+9+10, разом 41 складів, в перекладі оди до Аполлона: 11+10+9+8, разом 38 складів.[147]

Непорозуміння в перекладі тексту вийшло тільки в 5. строфі пісні до Арістія Фуска: тут Горацій дає одноцілий образ холодних, північних країн нашої землі; Франко, додаючи слівце „чи“, якого немає в оригіналі, переплутує думку оригіналу. Зрештою окрім дрібніших недоліків[148] оригінал перекладений дуже вірно й докладно.

Те саме можна сказати і про переклад сатир (1,9 і 11,6). „Причепа“ передає дуже тонко та ядерними словами іронізуючий настрій римського поета. Гексаметри Горацієвої сатири Франко за-

ступив неримованими ямбами, здебільшого, 11-складовими (рідше 10- і 12-складовими). З цією зміною можна б погодитись, бо українським довжелезним гексаметром ніяк не можна передати жартівливої будови гексаметра сатир, що, напр., надає комізму гексаметричній формі таким засобом, як односкладове слово на кінці вірша. Замість 78 рядків Горацієвих гексаметрів у Франка вийшло 123 рядки ямбів, хоч поет не додав ні одного зайвого слова. Неправильний ритм (у рядках 13, 48, 50, 57, 66, 81, 109, 113), а також і мову першодруку Франко виправив в останній редакції.[149]

Не зробив цього, на жаль, з мовою й наголосами в сатирі „Город і село" (II,6), що теж у зв'язкій формі передає вірно й докладно думки оригіналу.[150] Цю сатиру, а радше гутірку (sermo), що має зрештою дуже мало сатиричного елементу, Франко переклав гексаметрами. Після „Грамотики" це — друга спроба вжити українській гексаметр. У порівнянні з „Грамотикою" (ред. з 1882 р.) Франко стає тут — по 10 роках — на становищі перекладу гексаметру чистими дактилями. На 117 рядків перекладу зустрічаємо тільки 9 з неповними дактилями, та й то деякі з них треба покласти на рахунок редактора книжки або коректи (рядок 16 „й" замість „і", 30 „закльне", 35 пропущено слово „йому" — sibi); так само, зрештою, в 42. рядку один склад забагато („мене у повіз" замість „мене в повіз"), а в 29. рядку через недогляд поета є тільки 5 дактилів.

Як сатиру "Причепа", так і послання „До моєї книжки" (Посл. 1,20) — певне, з тих самих мотивів — поет переклав ямбами. Переклад цього послання дотепний, гладкий і вірний; не підкреслені, може, якслід двозначні натяки порівняння книжки до продажної любови.[151] Може це сталось і не з вини автора перекладу, а з уваги на те, що переклад був зладжений для шкільної книжки.[152] Мова й наголос так і залишились невиправлені.[153]

* * *

У цьому самому часі Франко переклав для підручника Лучаковського дві елегії Овідія. Переклад елегії „Прощання", I,3 зі збірки „Tristium", — найслабша праця з усіх тогочасних перекладів. Поет робив її в очевидному поспіху, не контролюючи ні іншим перекладом, ні відповідним коментарем. Через те вийшло багато непорозумінь, що зміняють та затемнюють думки оригіналу. Напр., 5. рядок „Iam probe lux aderat, qua me discedere Caesar . . . iusserat" („Вже наближався світанок дня, в якому з наказу кесаря я мав забратись) — у перекладі Франка:

„Власне світять свічки, аж тут наказ від Цезара, зараз
Геть забиратись . . . “

Або рядки 51—52:

„A! quotiens aliquo dixi properante »Quid urgues?
Vel quo festinas ire, vel unde, vide!«“

У новій перерібці передано ці рядки так:

„Скільки разів, на пораду — спішити, казав я: »Що квапиш?
Бігти навіщо мені? Звідки й куди, погадай!«“ [154]

У Франка серед ночі, ні з цього, ні з того, з'являється якийсь зайвий прохожий, яким Овідій інтересується, забуваючи про власне горе:

„Ах, чи то раз за прохожим, що десь поспішав, я промовив:
Що так біжиш? Де спішиш? Відки й куди, погадай!“

Дрібніших непорозумінь багато.[155] Також ритміка виявляє недомагання,[156] в деяких рядках наголос неприродний (напр., рядок 20, 45, 65). Вкінці в мові попадається безліч перестарілих форм і слів (тра, сли, мя, мні, станесь, допоки, о те, к . . .).

Куди краще вдався переклад листу з Понту IV,3 „Невірному другові“. Недобре переданий тут тільки 39. рядок:

„Ille Syracosia modo formidatus in urbe . . .“

(„А той, якого боялися колись у Сиракузах“), у Франка:

„А Діонізій, лиш пострахом прогнаний із Сиракузи . . . “ [157]

Вірш цього перекладу гладкий, мова ядерна, діялектизмів небагато. Число рядків перекладу і їх будова відповідають докладно оригіналові.[158]

* * *

Франко думав здавна про переклад Софокла на українську мову. Це засвідчають його спроби перекладів „Електри“ і „Антігони“ з юних років та часті натяки в автобіографіях. У листі до Драгоманова Франко писав 1. березня 1889 р.: „Видання переводів деяких грецьких творів було б для нас дуже пожадане . . .“, а далі „І ось одесці мають між собою такого чоловіка, як Ніщинський, то чому б їм не підбити його, щоб переклав хоч Одиссею та цілого Софокля та хоч дещо з Еврипіда“.[159]

Не діждавшися здійснення цієї думки, Франко взявся сам за роботу та наперед переклав „Едіпа царя“ для свого новооснованого журналу „Життє і Слово“ (1894 р.).

Франків переклад „Едіпа царя“ найшов негайно відгук, як жаден інший; 1895 р. появилися дві прихильні рецензії: в журналі: „Eos“ у статті Остапа Макарушки „Kilka słów o przekładach pomników literatury greckiej l łacińskiej na język ukraińsko-ruski“ [160] і Прокопа Мостовича в двотижневику „Зоря“.[161]

Мостович зазначує, що переклад „свобідний, але взагалі вірний, то значить, що д. Франко не перекладав слів одного по другім, а перевів думки, що, очевидно, надає перекладової літературної стійности“ (стор. 117).

Зрештою, рецензія Мостовича, поруч дрібніших завваг, цікавиться передусім мовою перекладу, підкреслюючи її чистоту; тільки ж подекуди наголоси не подобалися рецензентові („Кому другому, що має менше здібности до віршовання, можна би таке накручуваннє ще від біди вибачити, але Франковій, так виробленій техніці, се годі вибачити“). Також рецензент Макарушка чіпляється наголосів, непривичних для уха західнього українця; здебільшого, були це якраз правильні наголоси, засвоєні Франком з літературної мови...

Рецензент Макарушка поставився до перекладу критичніше від Мостовича, закидаючи перекладові недостачі в додержанні античного кольориту („przekład Franki, mimo całego uroku, jaki na czytających wywiera, nie posiada dosyć kolorytu starożytnego“ — стор. 189). Отсе наближення до модерного духа мало — на думку рецензента — причину в тому, що перекладач спирався більш на німецький переклад, ніж на оригінал. „Porównując oryginał, tłómaczenia niemieckie i polski przekład Węclewskiego z przekładem Franki, doszedłem do przekonania, że tłómacz ruski korzystał w pierwszym rzędzie z tłómaczenia niemieckiego, w drugim zaś dopiero z oryginału. Rzecz naturalnie powinna się mieć odwrotnie“.[162] При аналізі перекладу виявляється, що спостереження рецензента було влучне. У Франковому перекладі не найдено справді жадних слідів не тільки перекладу Венцлевського,[163] але й інших польських перекладів (Кашевського,[164] Венжика,[165] Чубка [166]). Рецензент, щоправда, не зазначив, на який саме німецький переклад спирався Франко в своїй праці, та після порівняння великого числа німецьких перекладів виявилося, що єдиним німецьким перекладом, який мав вплив на Франка, — був переклад Фігофа (Viehoff).[167] Цьому перекладові Франкова праця завдячує штучний поділ на 18 яв, що віддалює читача від розуміння поділу грецької трагедії на епейсодіони та стасімони. Цьому перекладові завдячує теж усі сценічні примітки та деякі пояснення незрозумілих імен (із 18 пояснень Фігофа Франко взяв 5, додаючи 2 свої).

Користування перекладом Фігофа мало неґативний вплив на

вірність Франкового перекладу. Напр., 21. рядок ориґіналу[167] а Фігоф популяризує: und an Phöbos heiligem (зайве!) Seherherd", за ним Франко: „й Феба чесним (теж зайве!) пророцьким огнищем"; слова рядків 128—129 [167]б Фігоф перекладає: „Durch wen der Herrschaft solche Schmach ward zugefügt", а Франко ще досаднiше: „хто злодійським ділом зганьбив ваш трон".

У 240. рядку поет каже про ритуальне миття рук,[167]в, у Фігофа: „an geweihtem Bad sein Anteil ihm gewähren", у Франка непорозуміння: „ні з ним купатись". У рядку 625: [167] г („говориш так, щоб не покоритись і не повірити"), Фігоф: „Du zweifelst noch an meinem Ernst und schwatzest fort?", Франко: „Ще мало я сказав? Ти ще не віриш?"

Фігофова інтерпретація рядків 687—688, за якою йде Франко, відбігає від ориґіналу, перед часом викриваючи перелім акції, що виявляється аж у рядках 726—727 ориґіналу, після оповідання Йокасти.

У рядку 752 [167] г („а Лай їхав одним возом"), перекладено в Фігофа: „Ein einziger Wagen trug den Laios selbst" („самого" — зайвий, неправильний додаток), а цей додаток виходить у Франка ще посилений: „цар лиш сам на возі їхав", що зовсім не відповідає текстові. Бо Софокл підкреслює якраз скромний виступ царя: тільки одним возом їхав, отже без окремого воза для прислуги, яка, очевидно, їхала разом із ним на тому одному возі — пішки ж не йшла таку довгу дорогу! — через те й Ойдіп не міг навіть підозрівати, що це почот якогось царя.

У 901. рядку [167]д („якщо ця справа — правдивість оракулу — не буде безумовно ясна для всіх людей"), у Фігофа: „Vollführen sich nicht vor den Augen der Welt am Verbrecher die schweren Gerichte!", у Франка:

„Сли на безбожних не впаде
Ганьба прилюдна, страшна".

Таких слідів недоброго впливу Фігофого перекладу дуже багато.[168] Інколи додані за Фігофом зайві слова.[169] Так і видко, що при спішності праці перекладач не завжди брав до уваги ориґінал. Але ж не можна сказати, щоб Франко зовсім поминув текст ориґіналу. Навпаки, нерідко подибуються місця, в яких Франко придержується дуже вірно ориґіналу там, де якраз переклад Фігофа віддалюється від нього.[170]

Особливу увагу поет звертав до перекладу хорових пісень, і тут Франко майже зовсім незалежний від Фігофого перекладу, за вийнятком, може, II. стасімону.

Бувають, очевидно, і поза некорисним впливом Фігофового

перекладу місця у Франковому перекладі, що їх інтерпретація не відповідає думці оригіналу. Напр., рядки 1190—1192[170] а: („який муж зазнає більше щастя, ніж його позір і відхилення мани?“); у Фігофа вільний, розводнений переклад, та все таки ближчий тексту:

„Gibt's wohl höheres Menschenglück,
Als dass Einer sich glück wähnt,
Bis, wann plötzlich der Wahn verfliegt,
Er hintaumelt zum Abgrund?“

У Франка виходить зовсім інша думка:

„Бо чи ж бува кому більшеє щастє,
Як коли сам себе чує щасливим
І з тим чуттєм умира?“

Або рядок 1390[170] б: („бо щоб свідомість жила поза межами лиха — це вже солодке почуття“); У Фігофа: „Denn ohn' Empfindung wohnt es sich im Leiden süss“. Франків переклад — вільний, далекий від античного розуміння:

Щоб так відтятий від всего на світі
В нетямі я впивався власним горем“.

Також у деяких інших місцях важко погодитися з інтерпретацією перекладача; подекуди помітна теж недокладність вислову.[171]

Розмір діялогу (ямбічні триметри) Франко передавав теж ямбами, але ж скорочував його до п'ятистопного ямбу (10- або 11-складового). Цього розміру придержувався також пізніше при перекладах усіх творів, що в оригіналі були писані ямбічним триметром. Робив це свідомо, вважаючи свій розмір природнішим для українського вірша. Про це він пише в закінченні статті: „Echa literatury greckiej i łacińskiej w piśmiennictwie ruskiem“,[172] написаній, очевидно, для журналу „Eos“ у зв'язку з рецензією Макарушки: „polega na tem, że zupełnie, od pierwszego do ostatniego wiersza zmieniłem metrykę oryginału, używając nie tylko w chórach rozmiarów właściwszych duchowi języka ruskiego, niż greckie, ale także w monologach i dialogach zamiast greckiego trimetru — nowożytnego wiersza dramatycznego — pięciostopowego jambu“. (стор. 17. автографу).

Це скорочення розміру і чергування наголошених останніх складів із ненаголошеними дало поетові змогу докладніше передавати текст, не в'яжучись над міру шабльоном ритму, але ж і приневолило його розтягти довжину твору (1530 рядків оригіналу дає 1776 рядків перекладу). До цієї розтяглости долучилася

теж зміна розміру хорових пісень. Відступаючи від німецького зразка, входову пісню хору (парод), що починається в оригіналі маршовим темпом дактилів, Франко передав неримованими[173] ямбами.

Перше стасімон з логаедичним ритмом оригіналу в Франка написане трохеїчним розміром (8- + 9-складовим, на переміну), при чому римуються паристі рядки. Пісня-коммос (дохмічний ритм оригіналу) передана здебільшого ямбами, як діялог, тільки рядки 660—667 строфи і 689—697 антистрофи неримованими (за вийнятком 2 рядків) трохеями. Пісня — II. стасімон (ямби, логаеди, трохеї) перекладена жвавим дактилічним ритмом, неримованими каталектичними диметрами і триметрами.

Дактило-епітрити короткого, радісного III. стасімону передані в Франковому перекладі неримованими ямбами строфи і трохеями антистрофи, логаедичний розмір IV. стасімону сильним дактилічним розміром неримованого вірша. Вкінці анапести ексоду (1297—1311 і 1331—1366) — амфібрахами, комос ексоду з дохмічно-ямбічним ритмом — короткими неримованими дактилями (диметри і триметри), кінцеві каталектичні трохеїчні тетраметри (1515—1530) зберігають ритм оригіналу.

Взагалі ритміка перекладу хорових пісень — дуже чітка, проте зміна ритму невиправдана.

Та не зважаючи на всякі недоліки, що випливали з спішности праці, викликаної життєвими обставинами та вдачею поета, присвоєння „Едіпа царя“ для української публіки було — після перекладу „Антігони“ Ніщинського — незвичайною літературною подією тієї доби. Вказують на це гарячі відгуки обох згаданих рецензентів. Мостович кінчає свою оцінку словами: „Мимо тих дрібних похибок праця д. Франка має велику стійність літературну, бо зворушує читача до глибини так цілостию композиції, як і поодинокими частями (саме партії ліричні — молитви хору роблять потрясаюче враження), тож щира вдяка належиться перекладчикові за те, що продоптав русинам вже другий слід до тої керниці, до котрої від других народів цивілізованих ведуть вже віддавна широкі й муровані гостинці“ (стор. 118). Також рецензент Макарушка підкреслює вартість перекладу: „Te i tym podobne usterki nie czynią jednak ujmy wysokiej wartości tłómaczenia dra Iw. Franki, które zresztą jest pochwały godne“ (стор. 192). А далі: „Gorącym pragnieniem Rusinów jest, aby literatura ich wzbogaciła się jak najrychlej tak udatnymi tłómaczeniami innych utworów klasycznych, jakim jest dra Franki tłómaczenie Sofoklesowego Edypa króla“.

* * *

На перекладі „Едіпа царя“ не увірвалася Франкова праця над Софоклом. Поет думав дати українській публіці може й усього Софокла. Як-не-як, а в тісному зв'язку з перекладом і появою „Едіпа царя“ поет узявся за переклад найближчої темою Софоклевої трагедії „Едіп у Колоні“. В листі до Драгоманова з 1. лютого 1895 р. Франко пише: „Для III. кн. („Життя і Слова“) з нових річей я лагоджу переклад Едіпа Колонейського (піде половина) . . .“ [174]

Але заповіджений переклад не появився друком, а в рукописах поета залишився тільки невеликий фраґмент цього перекладу (83 рядки).[175] Що припинило розгін праці над перекладами, годі сказати. Причиною цього не могла бути рецензія Макарушки, що появилася в журналі „Eos“ аж при кінці 1895, а може й на початку 1896 р.[176]

Перегляд фраґменту „Едіпа в Колоні“ ні в чому не відрізняється від перекладу „Едіпа царя“: та ж сама мова, той сам правопис. І в цій праці Франко використовує німецький переклад Фігофа. Порядок у списку дієвих осіб, сценічні примітки, поділ на яви — взяті з Фігофа. Також окремі фрази перекладу пригадують Фігофа.[177]

Порівнюючи переклад „Едіпа в Колоні“ з „Едіпом царем“, треба підкреслити поступ: в останньому перекладі Франко передає вірно думки оригіналу так, що це помітно і в зверхній формі: число рядків перекладу (87) сходиться докладно з числом рядків оригіналу.

* * *

Переклади 1893—1895 рр. становлять новий етап у розвитку перекладницької праці поета. В цій добі поет вертається до праці над творами найбільш відомих та признаваних поетів античних літератур (Софокл — Піндар — Горацій — Овідій). Але коли в шкільних роках переклади таких клясиків були кволі та незручні, тепер появляються твори справжнього мистця слова.

Характеристичною рисою для перекладів цієї доби було те, що всі вони (за вийнятком недокінченого фраґменту „Едіпа Колонейського“) були друковані, а деякі поставали на замовлення, з яким звертаються до відомого вже письменника. Автографи першої редакції цих перекладів не збереглися (окрім „Едіпа в Колоні“).

В цій добі перекладач намагається вірно держатися тексту оригіналу, оминає парафрази та зайвого роздвоєння; праці набирають вигляду докладних перекладів. Але ритміка перекладених

творів не покривається з ритмом оригіналу, хоча поет іноді й шукає зближення до оригінальних ритмів. Через цю дисгармонію форми перекладу й оригіналу праця тратить чимало на вартості. До того ж принагідність праці та спішність у роботі, що їх викликувала безліч інших важних життєвих завдань, приневолювали поета не раз спертися на друге джерело, замість на оригінал.

RESUMÉ

Only a part of Ivan Franko's translations from the ancient literatures have been published. The rest are in manuscript in the archives of the poet formerly in the library of the NTS and now in the branch of the AN URSR in Lviv. In his school years he translated Homer's *Odyssey*, Book I and the *Electra* of Sophocles but he was not satisfied with his work and did not publish them. As a young man (1878-83), he made a few translations of various passages from the *Clouds* of Aristophanes and the "Pestilence in Athens" by Lucretius. The present author published this in the Lviv *News* 7. 1943. In the 80's Franko published his version of the *Moretum* (ascribed to Virgil) and two choral odes from the *Antigone* of Sophocles. During his intense scientific studies (1893-5), Franko printed translations of the most prominent ancient poets, including an extract from the *Hymn to the Thebans* and the First Nemean Ode of Pindar, Horace's *Satires* I, 9, and II, 6 and *Odes* I. 14, 22, 33 and *Epistle* I, 20, two elegies by Ovid and the *Oedipus Rex* of Sophocles. (A fragment of the *Oedipus in Colonus* remained in manuscript). He compared his translations with the German and others.

During the period of his greatest literary fame he translated for several volumes less well-known works and published a chapter from Curtius Rugus, "Philotas" the newly discovered comedy *Epitrepontes* of Menander, Songs of Sappho and the *Amor and Psyche* of Apuleius. (The archives contain also the *Ajax* of Sophocles, the *Hippolytus* of Europides and Virgil's *Aeneid*, Books VI—VII.

In the last period of his work (1900-16) the sick poet worked solely on translation. In 1912 he published the *Symposium* of Plato, the chapters of Herodotus on Scythia, and in 1913 the songs of Alcaeus and Sappho. There were left unpublished the *Symposium of Seven Sages* by Plutarch, the works of Hesiod, the mimes of Herondas, extracts from the *Frogs* of Aristophanes, and five idyls of Theocritus. During World War I he translated hymns, epigrams, the *Batrachomyomachia* of Homer, scientific works on the Greek parodies, *Ovid in Tomi* with translations

of his works, the *Argonautica* of the pseudo-Orpheus, a selection from the ancient *Old Gold* with the introduction by Meleager, of Gadara, the poem *Hero and Leander* by Musaeus and passages from the Greek and Latin historians.

Nur ein Teil von Franko-s Uebersetzungen aus den antiken Literaturen in die ukrainische Sprache wurde veroeffentlicht. Andere werden im handschriftlichen Archiv des Dichters aufbewahrt, welches der Bibliothek der Schewtschenko — Gesellschaft, zur Zeit der Filiale der Akademie der Wissenschaften USSR in Lemberg angehoert. In den Schuljahren (1873-5) uebersetzte der Dichter den ersten Gesang von Homer-s „Odyssee" und „Elektra" von Sophokoles. Doch war er mit diesen Uebersetzungen nicht zufrieden und veroeffentlichte sie niemals. Aus der Sturm — und Drangperiode seiner Jugendzeit (1873-83) stammen die handschriftlichen Fragmente der freien Umdichtungen der "Wolken" von Aristophanes und aus Lukretius („Die Pest in Athen" wurde von dem Verfasser dieser Abhandlung in Lwiwsjki Wisti Nr. 7. 1943 veroeffentlicht). Aber schon am Anfang 80-er Jahre erklaert sich Franko theoretisch gegen die „freien" Uebersetzungen und veroeffentlicht eine getreue Uebersetzung der dem Vergilius zugeschriebenen Dichtung „Moretum", dann zweier Chorgesaenge aus der „Antigone" von Sophokles. In der Zeit seiner intensiver wissenschaftlicher Studien (1893-5) veroeffentlicht Franko die Uebersetzungen der hervorragendsten antiken Dichter: Fragment des Hymnos an die Thebaner und die erste Nemeische Ode von Pindar, Satiren I. 9, und II. 6; Lieder I. 14, 22, 31, Episteln I. 20 von Horaz, 2 Elegien des Ovidius, den „Koenig Oidipus" von Sophokles. (In der Handschrift verblieb ein Fragment aus „Oidipus auf Kolonos"). Seine getreue Uebersetzungen vergleicht er in dieser Zeit mit den deutschen und anderen.

In der Bluetezeit seines Schaffens (1900-8) uebersetzt der Dichter weniger bekannte Werke fuer besondere Uebersetzungsausgaben; damals wurden veroeffentlicht: Fragmente aus Curtius Rufus unter dem Titel „Philotas", die neuaufgefundene Komoedie von Menander „Epitrepontes", Lieder von Sappho, „Amor und Psyche" von Apuleius. (Hingegen sind die in Archiv aufbewahrten Uebersetzungen „Ajax" von Sophokles, „Hippolytes" von Eurypides, B. VI-VII der Aeneis von Vergil als Arbeiten seines Sohnes Taras ueberfuehrt worden). In der letzten Periode seines Lebens (1910-16) widmet sich der kranke Dichter gaenzlich der Uebersetzungsarbeit. Er veroeffentlicht im J. 1912 „Symposion von Plato, Abschnitte aus Scythien des Herodotos und aus anderen antiken Quellen zur Geschicte der Ukraine im Altertum, im J. 1913 Lieder von Alkaios und Sappho. In Handschriften verblieben: "Symposion der sie-

ben Weisen" von Plutarch, saemtliche Werke von Hesiod, Mimiamben von Herondas, Fragmente der „Froesche" von Aristophanes, 5 Hirtenlieder von Theokrit.

Waehrend des ersten Weltkrieges uebersetzt der kranke Dichter unermuedlich ohne Ruecksicht auf die Bewegungen der kaempfenden Armeen im Gebiete von Lemberg. Untcr UUebersetzungen aus dieser Zeit befinden sich in seinem Archiv Homers Hymnen, Epigramme, Batrachomyomachia, eine Abhandlung ueber griechische Parodiendichter und eine andere: „Publius Ovidius Naso in Tomi" samt mit Uebertragungen aus betreffenden Werken, pseudo-Orpheische „Argonoutic", eine grosse Auswahl aus der altgriechischen Lyrik u. d. T. „Das alte Gold" mit dem Einleitungsgedicht von Meleager aus Gadara, die Dichtung „Hero und Leander" von Musaios und zuletzt poetische Umdichtungen zahlreicher Prosaerzaehlungen griechischer und roemischer Geschichtsschreiber, hauptsaechlich ueber die aelteste Geschichte Roms.

ПРИМІТКИ

[1] Іван Франко, Каменярі, український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання, Львів, 1912, стор. 5.

[2] Іван Франко, В поті чола. Образки з життя робучого люду. Львів, 1890, Передмова, стор. VII.

[3] Архів Франка в бібліотеці Філії Академії Наук у Львові, автограф ч. 309.

[4] „За сто літ", кн. I, 1927, стор. 170-172.

[5] Іван Франко, В поті чола. Образки з життя робучого люду, Львів, 1890, стор. IV-XVI.

[6] Іван Франко. Петрії й Довбущуки. Повість у двох частях, друге перероблене видання, Чернівці, 1913, стор. 5-7.

[7] Бібліотека філії Академії Наук у Львові, архів Франка, автограф ч. 263, стор. 52-63.

[8] Там саме, автограф ч. 224, стор. 57-124.

[9] Пор. Sprawozdanie Dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum realnego w Drohobyczu za rok szkolny 1885, стор. 52, 53. Друкованого шкільного звідомлення за 1875 р. немає. Це стверджують, зрештою, й інші шкільні звідомлення, напр., Sprawozdanie Dyrekcji c. k. gimnazjum akademickiego (у Львові) za rok szkolny 1875/6 (стор. IX).

[10] Так було в 1885 р. у Дрогобичі: дрогобицьке звідомлення з 1885 р., стор. 51. Так було і в інших (напр., львівське звідомлення за 1875/6, стор. VIII).

[11] Згідно з тезами доповіді проф. В. Сімовича про мову Франкових ранніх творів, поданими на науковій сесії львівського університету 2. лютого 1941 р.

[12] Архів Франка, автограф ч. 405.

[13] Архів Франка, автограф ч. 78, стор. 209, 211. Фрагмент передруковано в моїй статті п. з. „Зараза в Атенах" у Франковому переспіві, Львівські Вісті, 14/15. січня 1943 р., ч. 7(427).

[14] З вершин і низин, збірник поезій Івана Франка, друге видання, Львів, 1893, стор. 113.

[15] Переводи і наслідовання Осипа Шухевича, Львів, 1883. Франків переклад на стор. 230-233.

[16] Архів Франка, автограф ч. 483/9.

[17] Тепер: архів Франка, автограф ч. 575.

[18] Переводи Шухевича, стор. 10 і 15.

[19] Антигона, драматична дія Софокла, з гречеського на южноруськую мову перевіршував Петро Ніщинський. Одеса, 1883.

[20] „Зоря", Львів, 1883, ч. 23 (13. грудня), стор. 367-368, ч. 24 (27. грудня), стор. 378-379. Франків переклад на стор. 378.

[21] Архів Франка, автограф ч. 405/17б. Автограф першої редакції (перекреслений) зберігається теж у архіві: ч. 496/11, стор. 16-17.

[22] Взори поезії і прози для кляси п'ятої ц. к. шкіл середних. Уложив д-р Константин Лучаковський. Львів, 1894, стор. 138-141.

[23] Там саме, стор. 172-179.

[24] Там саме, стор. 135-137.

[25] Там саме, стор. 185-186.

[26] Там саме, стор. 169-172, 183-185.

[27] Архів Франка, автографи ч. 483/10, 483/11. В архіві акад. В. Щурата найшовся теж автограф перекладу Піндарового гимну до Теміди з раніших часів; тепер він у архіві Франка ч. 588.

[28] Там саме, ч. 453/4.

[29] Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ, 1928, стор. 494.

[30] Філотас. Оповідання Квінта Курція Руфа. З латинської мови переклав Іван Франко. У Львові, 1901, стор. 58.

[31] Там саме, стор. 57.

[32] Там саме, стор. 58.

[33] Архів Франка, автограф ч. 483/6.

[34] Там саме, автограф ч. 483/12.

[35] Літературно-Науковий Вісник, т. XLI, книжка за січень 1908, ст. 194-201.

[36] М. Мочульський, Іван Франко, Львів, 1938, ст. 134.

[37] Літературно-Науковий Вісник, том XLII, книжка за травень 1908, стор. 303-310.

[38] Архів Франка, автограф ч. 554/2.

[39] Літературно-Науковий Вісник, том XLII, книжка за травень 1908, стор. 234-239.

[40] Архів Франка, автограф 476/3.

[41] Там саме, ч. 514.

[42] Там саме, ч. 522.

[43] Там саме, ч. 476/16.

[44] Михайло Мочульський, З останніх десятиліть життя Франка („За сто літ", книга третя, 1928 р., стор. 273).

[45] Арістофан, Хмари, грецька комедія в перекладі Тараса Франка, Львів, 1918, стор. XI передмови.

[46] Плятон, Сімпозіон, переклад і передмова Івана Франка, Львів, 1912, стор. XVI-XVII передмови.

[47] Також друга, віршована редакція хорів у Софокловому „Аясі" на поданих листках — праця Тараса Франка, як це він сам ствердив.

[48] Архів Франка, автограф ч. 506/50, листки 5, 7, 8.

[49] Архів Франка, автограф ч. 383/5.

[50] Там само, ч. 511.

[51] Іван Франко. Менандер. Львів, 1911, стор. 12.

[52] Там саме, стор. 32.

[53] Плятон, Сімпозіон (Бенкет), переклад і передмова Івана Франка, Львів, 1912, стор. XVII.

[54] Там саме, стор. XX.

[55] Писання Івана Франка VI, Причинки до історії України-Руси, часть I, Львів, 1912, стор. 58.

[56] Там саме, стор. 9-22.

[57] Там саме, стор. 59-86; передтим: „Діло", 1912 р., ч. 103-104, 106-107 з 9., 10., 13. і 14. травня 1912 р.

[58] Причинки, стор. 125-150.

[59] Там саме, стор. 150.

[60] Алькай і Сапфо, тексти й студія д-ра Івана Франка, Львів, 1913, стор. 22. З автографу пісень Алькая (письмо Андрія Франка) зберігся тільки один листок (архів Франка, ч. 398/VII, 19а).

[61] Там саме, стор. 50.

[62] Архів Франка, автограф ч. 411/2.

[63] Там саме, ч. 411/1.

[64] Архів Франка, автограф ч. 520.

[65] Там саме, ч. 436.

[66] Там саме, ч. 475/46.

[67] Там саме, ч. 346.

[68] Переспів находиться в автографі ч. 415/X, останній вірш (архів Франка).

[69] Всі згадані переклади (Гомерові гимни, епіграми, Війна жаб із мишами) та студія про пародистів — архів Франка, автограф ч. 310.

[70] Архів Франка, автограф ч. 309.

[71] Там саме, ч. 322.

[72] Там саме, ч. 402.

[73] Там саме, ч. 483/6.

[74] ч. 290, 408, 415/X, 483/4, 511.

[75] „Основа", Львів, 1871, ч. 1(28) з 13. I., 2(29) з 17. I., 12(39) з 21, II., 13(40) з 23. II.

[76] „Правда", письмо літературно-політичне, Львів, 1872, ч. 2 з 27. травня, стор. 49-58 і ч. 3 з 27. червня, стор. 97-105.

[77] В поті чола, Львів, 1890, стор. VIII.

[78] Михайло Возняк, Матеріяли до життепису Франка (За сто літ I), 1927, стор. 171.

[79] Атрієнко (строфа 9, рядок 2; 60, 8), Кронієнко (10, 3; 17, 5, 7; 77, 2), Мермерієнко (53, 2), Пейзеноренко (85, 6).

[80] Строфа 13, рядок 7; 32, 2; 45, 2; 65, 8; 69, 6; 75, 3; 77, 8; 83, 6, але Зевес: 6, 7; 36, 7.

[81] Листування І. Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928, стор. 291.

[82] Твори Степана Руданського, том VI, Омирова Ільйонянка, з передмовою Івана Франка, Львів, 1903, стор. XVI.

[83] Переводи і наслідовання Осипа Шухевича, Львів, 1883, стор. 14.

[84] „Правда", Львів, 1872, стор. 50.

[85] Також не находимо ніяких відгуків гексаметричного польського перекладу „Одиссеї" Броніковського (Homera Odysseja, przekładał Antoni Bronikowski, Ostrów, 1867).

[86] Архів Франка, автограф ч. 263.

[87] Строфа 6, рядок 1: 8. 8; 9. 5, 6; 14. 4, 6, 7, 8; 17. 7, 8; 18. 1, 3, 5, 6, 8; 20. 8; 29. 2; 31. 3, 5, 6, 8; 32. 3; 33. 2, 8; 37. 5; 46. 1; 47. 8; 51. 2; 62. 6; 67. 2; 68. 8; 69. 6; 70. 8; 73. 6; 79. 3, 7; 82. 3, 7; 85. 2; 87. 3.

[88] „Так сказав Гермес, але ж не перемовив Айгістового серця, хоч як щиро радив; тепер же за все це разом він поплатився."

[89] Гомерова Одиссея, гексаметром на мову українсько-руську перевіршовав Петро Байда, Львів, 1890, (так на обгортці, а на першій сторінці: 1889).

[90] У Ніщинського: „Ні, вже пропав його день повороту!"

[91] У Ніщинського:

„Спішно одкланявся так, що й не дав розпитати за себе,
А по лицю він, здається, не простого роду людина."

[92] В рядках 21, 36, 37, 50, 112, 128-129. 161, 200-201, 312-313, 325-326, 333, 394-398, 426 грецького оригіналу першої пісні „Одиссеї".

[93] Пропущено епітети в 11. рядку оригіналу (=3. строфа, 2. рядок перекладу); 92 (=20, 3); 101 (=21, 8); 121 (=25, 4); 138 (=28, 7); 161 (33, 5); 303 (66, 1); 328 (66, 1); 364 (72, 7); 395 (78, 5 і 79, 5); 440 (88, 1).

[94] Барани — чорні (6. строфа, 2. рядок); палата — золотая (6, 4); дочка — кароока (12, 6); молодець — шляхотний (25, 2); крик — п'яний (27, 8); списи — стальові (52, 6); поворот — сумний (82, 3); ворожби — щасливі (86, 6); плащ — багатий (87, 7).

[95] Важніші: (10), (11), (16), (38), (84), (98), (114), (115), (119), (130), (153), (165), (198), (200), (225), (276), (330), (357), (361), (365), (439).

[96] В рядках 147 і 149, 248, 338, 419 I. книги оригіналу „Одиссеї".

[97] Архів Франка, автограф ч. 496/11, стор. 22.

[98] Листування І. Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928, стор. 289.

[99] Іван Франко, Малий Мирон і інші оповідання, Львів, 1903.

[100] Архів Франка, автограф ч. 78, стор. 134-141.

[101] Починається цей „переклад“ так: „Плекатель. О гай ти воєводуючого (воєводи) в Трої колись Агамем. дитя сину, нині тепер ти ту будучому (в сей хвилі) позволяєся тоє вбачати дивитись (бликати), до чогось вічно був ти охочий. Древний старий давний бо Аргос...“

[102] Іван Франко, Петрії і Довбущуки, друге перероблене виданнє, Чернівці, 1913, стор. 5.

[103] Elektra, tragedja Sofoklesa, przekładania Antona Małeckiego, Poznań, 1854.

[104] Sophokles, Tragoedien, uebersetzt von Heinrich Viehoff, Leipzig, без дати, стор. 363.

[105] В „Одиссеї“ подибуємо навіть таку комбінацію: „сумной тієї пісні“.

[106] Іван Франко, В поті чола, Львів, 1890, Переднє слово, стор. VIII.

[107] „Друг“, письмо для белетристики и науки, Львів, 1875, ч. 18, ст. 439-440.

[108] Возняк, Матеріяли..., „За сто літ“, 1, стор. 171.

[109] Іван Франко. В поті чола, Львів, 1890, стор. IX.

[110] Aristophanes, deutsch von Ludwig Seeger; цитую за новим виданням Шеффера: Muenchen und Leipzig, 1913, Band I, стор. 194.

[111] Арістофан, Хмари, грецька комедія в перекладі Тараса Франка, Львів, 1918.

[112] T. Lucretius Carus. Von der Natur der Dinge. Deutsch von Dr. Wilhelm Binder, Stuttgart, 1868.

[113] Архів Франка, автограф ч. 78.

[114] Напр., поет каже: „Театр ледви містив всіх громадян знатних“, дарма що в Атенах давали змогу і найбіднішим приглядатися театральним виставам.

[115] Дальші приклади: 59 (=1151) cor maestum — in's bangende Herze — серце тривогою здавив; 81 (=1167) diditur; 90 (=1174) putealibus nymphis; 101 (=1180) додано: ganz — навіки; 105 (=1183) acer; 107-108 (=1186); 109 (=1187) umor — Tropfen — краплі; 113 (=1190) додано saemmtliche — всі; 114 (=1192) non dubitabat — begann — починав; 131 (=1206) morbus — der giftige Stoff — їдь; 132 (=1208) et — dass — так що.

[116] Дрібніші недоліки в рядках: 102 (=1182) praeterea — помалу; 59 (=1151) пропущено ipsum; 112 (=1189) пропущено vix; 127 (=1202) пропущено capitis — біль голови; 125 (=1200) nigra proluvie alvi.

[117] Архів Франка, ч. 401/III, 235. Є ще в загальному архіві бібліотеки філії Академії Наук у Львові автографи Шухевичевих проповідей (ч. 819).

[118] „Переводи і наслідовання Осипа Шухевича“, Львів, 1883, стор. 14.

[119] P. Vergilii Maronis Opera ad optimorum librorum fidem edidit, perpetua et aliorum et sua adnotatione illustravit, dissertationem de Vergilii vita et carminibus atque indicem rerum locupletissimum adiecit Albertus Forbiger. Pars I. Editio altera. Lipsiae, MDCCCXLV.

[120] „Зоря“, 1883, стор. 166-167.

[121] У мові залишає, напр., „к ним“ (10 ряд.).

[122] В останній редакції в 79. рядку рима попсувалась після заміни „інний“ на „інший“.

[123] 5. рядок — прочумавсь; 6 — здовж стін; 20 — чим живше; 23 — і все вичистив духом; 26 — з гуркотом; 36 — від терня; 42 — у лубі пробиті; 51 — корж; 62 — замість оплотям (з коментаря); 64 — певно що; 67 — літом (в ост.

редакції); 76 — гніздиться (I. ред.), паношиться (II. ред.); 78 — з тичини (зовсім хибно); 83 — фунт (фунтик II. ред.); 102 — з стуком (I.); з шумом (II.); 108 — зморщить лице він і чхне; 112 — рівномірно; 119 — з грани.

124 3. рядок — ратай працьовитий; 9 — искри кроваві; 30 — довгу роботу; 44 — святої водиці (благодатної — у II. ред.); 45 — з чистою водою (у II. ред. — із святою); 88 — землицю пухкеньку; 96 — листочок розлогий; 104 — кришками густими.

125 12. рядок: creber — могутній; 19 tabula parva — майстерна; 75 papaver gelidum — стиґійський; 76 grata смачна; 88 cum spissis fibris — лукового; 90 apium gracile — сочистий; ruta virens — хрещата; 92 ignis laetus — миготячий; 94 nodosus — м'який; 113 olivi Palladei — товстої оливи.

126 „За сто літ", кн. I., 1927, стор. 171; Франко „В поті чола", Львів, 1890, стор. VIII; Франко: „Петрії і Довбущуки", друге видання, Чернівці, 1913, ст. 5.

127 „Зоря", Львів, 1883, ч. 23, стор. 367-368 і ч. 24, стор. 378-379.

128 Там саме, стор. 379.

129 Там саме, стор. 379.

130 Архів Франка, автограф ч. 447/I., стор. 16—17. Стаття була частинно друкована (між іншим без цитованих слів) у журналі „Стара Україна", 1925 р., стор. 10—15.

131 Там саме, стор. 378.

132 Архів Франка, автограф ч. 207, стор. 241-252.

133 Там саме, автограф ч. 240, лист 122, 165, 209; авт. ч. 427, лист з 9. V. 1895; авт. ч. 256, лист 37 і 42.

134 Напр., під рр. 1887 і 1889 не зазначено ні одного числа перекладу в бібліографії Вол. Дорошенка.

135 Напр., Kurjer Lwowski за 1888 р., ч. 149; за 1892 р., ч. 19.

136 Анекдот у Плютарха (Plut. de gloria Athen. 4 p. 348 a).

137 Вияснення основної ідеї цієї оди та приводу, з якого міт Геракла найшовся в ній, дає Мецґер (Pindars Siegeslieder. Erklaert von Friedrich Mezger, Leipzig, 1880, стор. 98-103 і 109-112). Але немає слідів, що поет користувався цією працею.

138 Сперечатись можна б за вірність перекладу 15. рядка ориґіналу, слів: (13 рядок), (38), (42), (51), (52) та окремих місць, про які буде далі мова.

139 Недобра зрештою також інтерпретація 26. рядка.

140 Des Pindaros Werke in die Versmaasse des Originals uebersetzt von Johannes Tycho Mommsen. Leipzig, 1846.

141 Цитую скрізь за нумерацією ориґіналу в виданні: Schroeder. Pindari carmina, Lipsiae, MCM.

142 (квітка) — Spross — парость (рядок 2); (постіль) — Wiege — колиска (3), що зміняє думку ориґіналу; (не люблю) — freut uns nicht — Не те радість (31); (щасливий, багатий) — prachtvoll — препишний (72); у р. 14 до слова schenkte Момзен додав „einmals", у Франка теж „к о л и с ь дарував".

143 Це: солодкозвучна, не suess (рядок 4); вітроногих, не befluegelt (6); гнеть, не leicht (54); без хиби віщуна, у М. розбовтане „welcher wohl wahrsagende Zeichen verstand" (61); і вперве боротьби попробував, не бліде „macht sogleich sein Probestueck" (44); незвичайну силу й вдачу, у М. скорочено „uebergewaltigen Sinn" (56-57).

144 В 71. рядку „в препишній долівці" очевидна друкарська помилка замість „домівці".

145 Вийнятки: міста повзносила, є даний, гнеть, к ньому шле, поразив невіст, же.

[146] Поет, очевидно, не мав своїх перших автографів, а казав переписати з друкованого тексту другого видання, яке мав під рукою, і на цьому переписаному чужою рукою тексті поробив зміни власноручно письмом останньої доби.

[147] При ревізії тексту з 1914-16 років Франко, поправляючи наголос слова „мальви" на „мальви" та заступаючи влучно „цитру" „китарою", попсував первісний ритм останніх рядків четвертої та п'ятої строфи в оді до Аполлона.

[148] Можна б згадати переклад fluctus — вітри; передача майбутнього часу referent теперішнім („несуть"), iaculum — „стріла" замість „спис", dedicatum — святого, grata armenta — скот товстий.

[149] Тільки з поправкою „хороба" замість „подагра" (рядок 49) можна б не погоджуватися, бо цим заступством ослаблений дотеп сатири.

[150] Можна б не погодитися з перекладом рядка 12 (illum ipsum agrum), 26, 30 (tu), 63 (cognata), 69 (fortis — добрий піяк), 89 (ador loliumque), 110 (mutata sorte).

[151] На це натяки в словах оригіналу: prosto, mundus, pudico, communia, plenus languet amator (невірно: „пан, наївшись спочиває"), te deserat aetas.

[152] Недобре вийшов переклад у 6. рядку („зітхаєш", має бути майбутній час) та й інтерпретація 24. рядка ille, qui „як той прохожий"; насправді це натяк на нерозумного власника осла, з абдерських сміховинок, що радіє з власної втрати.

[153] В рядку 16 „за всі гріхи сьої" — очевидна друкарська помилка: треба „твої".

[154] Антична література. Зразки... упорядкував проф. О. І. Білецький, 1938, стор. 403.

[155] 18. рядок imbre cadente — наче дві річки; per indignas genas — по щоках блідих; 33 di — святощі; 45 multa verba — горячо й гірко; 53 mentitus sum — я подумав; 57 sum locutus перекладено теперішнім часом; 59 mandata dedi показую щось; 62 utraque iustra mora est; 65 fraterno more — як матір (до того ж слово „матір" замість „брат" псує вірш; можливо, що це зміна редактора); 80 miscuit; 84 rati; 86 pietas; 88; 90; 93 незручно; 102 usque.

[156] В рядках 10 і 88 один склад більше, в рядках 5, 53, 63 один, у 55 два склади менше.

[157] Може недокладно вийшов переклад seria — ioca (рядки 13-14) humilis ars — „чемне ремесло" (40); в 16. рядку метафора заступлена порівнянням („мов Муза"); дальші недокладності в рядках 5, 28, 29, 49, 56. Важко погодитися з вульґаризацією cliens — „хлоп" (42), convictor — „однокашник" (15). У 19. рядку: „не маскувався" треба вважати друкарською помилкою (замість: „ти маскувався").

[158] У „листі з Понту" IV., 3 Франко не переклав рядків 43-44, яких автентичність сумнівна.

[159] Листування І. Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928, стор. 289-290.

[160] Eos, czasopismo filologiczne, Commentarii societatis philologae editi a Ludovico Cwikliński, Львів, 1895 (R. II. Z. I.), стор. 184-192; сама рецензія на стор. 189-192.

[161] Зоря, Львів, 1895, ч. 6 „Оповістки і критичні замітки", стор. 117-118.

[162] Сам Франко добачав недостачу античного кольориту свого перекладу в чому іншому: в зміні ритміки (пор. автограф ч. 471/І, стор. 17).

[163] Tragedye Sofoklesa, przekład Z. Węclewskiego, Poznań, 1875, стор. 295-360.

[164] Tragiedye Sofoklesa w przekładzie Kazimierza Kaszewskiego, Warszawa, 1888, стор. 286-338.

[165] Sofoklesa Edyp król, przekładania Franciszka Wężyka, Kraków, 1882.

[166] Król Edyp, tragedya Sofoklesa, przekład Jana Czubka — у звідомленні гімназії св. Анни в Кракові за р. 1889/90, стор. 1-43.

[167] Sophokles' Tragoedien, uebersetzt von Heinrich Viehoff, Leipzig, без дати, стор. 25-86.

[168] Важніші: рядки 13, 24, 34, 43, 55, 68 (стежка), 80-81, 106-107, 284, 287, 379 (упадком буде), 405 (гнів витиснув), 410 („Феб" замість „Локсій"), 413 (яма), 441 (кпиш), 450 (витрублюєш), 574 (чинить), 644, 681, 719, 837 (слуга, що в полі, 867, 886, 891-892, 1035, 1207, 1240, 1263 (цариця), 1348, 1425, 1495.

[169] У рядку 3 „оливними", 28 „глухою", 77 „сумлінно", 554 „від мене", 660 „богів Олімпу", 866 „предвічні".

[170] Рядки 530, 543, сцена з Йокастою (від 634. рядка), 765, 880, 907, 978, 1133-1134, 1193, 1214, 1313, 1321, 1321, 1329, 1335, 1369, 1396, 1425-1428.

[171] Пор. рядки 20, 144, 164, 182, 187 („неначе бурі рев важкий"), 227, 230, 289, 306-307, 353, 368, 425, 434, 480 (про це писав Мостович, „Зоря", 1895, стор. 117), 630, 679, 687, 702, 726-727, 731, 884, 901, 966, 987, 1087, 1105, 1115 (plur.), 1123, 1134, 1169, 1228, 1235, 1272, 1317-1318, 1349, 1376, 1376, 1379, 1479 (sing.), 1502 (Менекенку), 1530. Пропуски в рядках 68, 194, 206, 465, 495, 501, 608, 670, 742. 859, 921, 1007, 1136, 1285, 1421, 1513.

[172] Ця стаття, збережена в автографі ч. 447/I, не появилася друком за життя поета; вона надрукована в скороченні (з пропущенням вступу і закінчення) в українському перекладі в львівському журналі „Стара Україна", 1925, стор. 10-15 п. з. „Відгуки грецької і латинської літератури в українськім письменстві".

[173] за вийнятком рядків 209-210, 212-213.

[174] Листування І. Франка і М. Драгоманова, Київ, 1928, стор. 494.

[175] Архів Франка, автограф ч. 453/4.

[176] Порівн. зміст „Eos-у", де на стор. 277-278 поміщено звідомлення з діяльности філологічного товариства за час із 1. серпня по 31. грудня 1895 р.

[177] Пор. рядки 7, 8, 16 (гай), 22, 35, 46, 55, 63.

Додаток

35) Ἐπιτρέποντες
79) Ἀτρείδης, Κρονίδης, Μερμερίδης, Πεισηνορίδης
88) ὣς ἔφαθ' Ἑρμείας, ἀλλ' οὐ φρένας Αἰγίσθοιο
πεῖθ' ἀγαθὰ φρονέων· νῦν δ' ἁθρόα πάντ' ἀπέτισεν.
89) ....τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ;
90) τοῦ δ' ὤλετο νόστιμον ἦμαρ.
νήποινοί κεν ἔπειτα δόμων ἔντοσθεν ὄλοισθε.
91) οἷον ἀναΐξας ἄφαρ οἴχεται οὐδ' ὑπέμεινεν,
γνώμεναι· οὐ μὲν γάρ τι κακῷ εἰς ὦπα ἐῴκει.
94 а) κάρη κομόωντες, ἥρωες Ἀχαιοί, χάλκεον ἔγχος, ἰοὶ χαλκήρεις, σιδήρεα δέσματα, ξανθὸς Μενέλαος, γλαφυρὸν σπέος, ὅ κε.... χεῖρας ἐφείη, λοεσσάμενος
95) Важніші: ἀμύνειν (10), αἰπὺν ὄλεθρον (11), ἔτος (16), εὔσκοπος (38), διάκτορος (84), πνοιή (98), ἐν μνηστῆρσι (114), ὀσσόμενος (115), νεμεσσήθη (119), λῖτα (130), κίθαρις (153), ἐσθῆτος (165), χαλεποὶ ἄνδρες (198), μαντεύσομαι fut. (200), ὅμιλος (225), ἄψ (396), ὑψηλός (330), ἱστός (357), ἔνθετο θυμῷ (361), δμαδέω (365), χιτών (439).
103 а) Ὦ τοῦ στρατηγήσαντος ἐν Τροίᾳ ποτὲ Ἀγαμέμνονος παῖ,
б) εἰ μὴ ἐγὼ παράφρων μάντις ἔφυν καὶ γνώμας λειπομένα σοφᾶς
в) ἥξει καὶ πολύπους καὶ πολύχειρ ἁ δεινοῖς κρυπτομένα λόχοις χαλκόπους Ἐρινύς
104 а) νώνυμος (1084)
б) τὸ μὴ καλὸν καθοπλίσασα
110) ἐξεθρέψατε γενναίως κἀπαιδεύσατε
ἐκ τοῦτον μοι πιστὰ παρ' ὑμῖν γνώμης ἔσθ' ὅρκια, ὦ θεώμενοι
110 а) — ∪ — ∪ — ∪∪ — ‖ — ∪ — ∪ — ∪ —
б) ἄρθῶμεν
131 а) ὁ Θήβας δ' ἐλελίχθων; рядок 137 ῥιπαῖς ἐχθίστων ἀνέμων; 354-5 ἀνεμόεν φρόνημα; ... ἐθίζεται
б) — ∪∪ — ∪∪ — ∪∪ —
в) — ∪ — ∪∪ — ∪ —
г) ∪ — ∪∪ — ∪∪ —
138) ἀγλαΐαν (13 р.), κροκωτός (38), ὠκείας γνάθους (42), ἀγοί (51), κολεοῦ γυμνόν (52)
139) χρὴ .... φυᾶ
141) ὕδωρ καπνῷ φέρειν ἀντίον
142) θάλος ... δέμνιον .... οὐκ ἔραμαι ... ὄλβιος ... ἔδωκεν
142 а) ἀγγέλων ῥῆσιν
б) κατένευσέν τέ οἱ χαίταις
в) καμάτων μεγάλων
г) Μοῖσα φιλεῖ

ґ) πρῶτον μὲν ... Μοῖραι ... ἄγον ...

д) χαλκέοις σὺν ὅπλοις

е) ἄτλατον δέος ... ἄτλατον βέλος

є) καί τινα ... φασέ νιν δώσειν μόρον

143) Це: солодкозвучна (ἀδυεπής), не süß (p.4); вітроногих (ἀελλοπόδων), не beflügelt (p.6); гнеть (εὐθύς), не leicht (p.54); хиби віщуна (ὀρθόμαντιν) - у М. розбовтане „welcher wohl "wahrsagende Zeichen verstand" (p.61); „і вперве боротьби попробував" (πειρᾶτο δὲ πρῶτον μάχας), не бліде „macht sogleich sein Probestück" (44p.); „незвичайну силу й вдачу" (ἐκνόμιον λῆμά τε καὶ δύναμιν) у М. скорочено „übergewaltigen Sinn" (p.56-57)

144) ἐν δώμασι

144 а) χρυσάμπυκας ἀγλαοκάρπους

146 а) — — — ∪ ∪ — ‖ — ∪ ∪ — ∪ —   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

— — — ∪ ∪ — ‖ — ∪ ∪ — ∪ —   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —

— — — ∪ ∪ — ∪   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

— — — ∪ ∪ — ∪ —   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —

б) — ∪ — — — ∪ ∪ — ∪ — ∪   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

в) — ∪ ∪ — ∪

г) ∪ — ∪ — — — ∪ ∪ — ∪ —   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

∪ — ∪ — — — ∪ ∪ — ∪ —   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —

∪ — ∪ — — — ∪ — ∪   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪   ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —

167 а) ἐπ' Ἰσμηνοῦ τε μαντείᾳ σποδῷ

б) τυραννίδος οὕτω πεσούσης

в) χέρνιβος νέμειν

г) ὡς οὐχ ὑπείξων οὐδὲ πιστεύσων λέγεις

ґ) ἀπήνη δ' ἦγε Λάϊον μία

д) εἰ μὴ τάδε χειρόδεικτα πᾶσιν ἁρμόσει βροτοῖς

168) Важніші: рядки 13 (ἕδρα), 24, 34, 43, 55, 68 (стежка), 80-81, 106-107, 284, 287, 379 (упадком буде), 405 (гнів витиснув), 410 („Феб" замість „Локсій"), 413 (яма), 441 (кпиш), 450 (витрублюєш), 574 (λέγει = чинить), 644, 681, 719 (ἄλλων), 837 (слуга, що в полі), 867 (δι' αἰθέρα), 886 (ἕδη), 891-892, 1035 (ὄνειδος σπαργάνων), 1207, 1240, 1263 (цариця), 1348 (ἀναγνῶναι), 1425 (γένεθλα), 1495.

170 а) τίς ἀνὴρ πλέον τᾶς εὐδαιμονίας φέρει ἢ τοσοῦτον, ὅσον δοκεῖν καὶ δόξαντ' ἀποκλῖναι

б) τὸ γὰρ τὴν φροντίδ' ἔξω τῶν κακῶν οἰκεῖν γλυκύ

177) Пор. рядки: 7 (στέργειν), 8 (τὸ γενναῖον), 16 (χῶρος = гай), 22, 35 (σκοπός), 46, 55 (пропущено σεμνός), 63 (συνουσία).

Володимир Радзикевич

ПОВІСТЬ ФРАНКА: „ПЕТРІЇ І ДОВБУЩУКИ“

У квітні 1875 р. проголошений був москвофільським студентським товариством “Академический кружок” у журналі того самого товариства “Другъ” [1] літературний конкурс на написання трьох повістеї, основаних на тлі “русской історіи или щоденного нашого житья”. Об’єм повістей мав бути від трьох до сімох аркушів друку. Визначено три премії: За першу — 80 зр., за другу — 50 зр., за третю — 30 зр. і устійнено реченець надсилання творів по 1. IX. 1875 р.

На конкурс надійшли повість: “Петрії і Довбущуки”,[2] “Спасениї сердця” (sic!) і “На потемки”; далі драма “Три князі на один престіл”,[3] віршований переклад Софоклевої “Електри” і одна коротка повістка. Про це повідомлював “Друг” під датою 27. вересня 1875 в 18. числі, а вже в наступному числі почала друкуватися повість, про яку згадано на першому місці, а саме — “Петрії і Довбущуки” Івана Франка під псевдонімом: Джеджалик.

Отже, нема сумніву, що Франко взявся писати першу свою повість, заохочений проголошеним конкурсом і написав її, коли не цілу, то в двох основних перших частинах в часі між 27. квітня і 27. вересня 1875. Повість появилася ціла у “Друзі” за 1875 і 1876 рр.[4] У своїй повісті Франко пішов назустріч вимогам конкурсу, пов’язуючи **формально** тему з української історії, а саме історичну постать народного героя, Олексу Довбуша, з сучасним життям. У зв’язку з народними леґендами Франко поклав в основу своєї повісти мотив про Довбушеві скарби і, спираючись на цей мотив, розгорнув фантастичну історію боротьби за ці скарби між нащадками Олекси Довбуша, з одного боку, і нащадками Івана Петрія, з другого. Автор каже нащадкам Івана Петрія, що в повісті є товаришем і другом Олекси Довбуша, бути представниками ідеї вжитку Довбушевих скарбів на економічні й культурні потреби українського народу. З цієї причини є вони в постійному конфлікті з нащадками самого Довбуша — Довбущуками, які знову бажали користуватись скарбами Довбуша для власних еґоїстичних цілей.

У вислідi цих довгих змагань останній з представників роду Довбущуків, Ленько, викрадає скарб Петрієві і заховує в місці

нікому невідомому. З хвилиною його трагічної смерти Довбушеві скарби полишаються заховані перед людським оком.

* * *

В повісті, крім імени Олекси Довбуша, нема нічого історичного. "Петрії і Довбущуки" — це витвір буйної молодої уяви талановитого письменника, широконачитаного в творах англійської, французької, німецької, польської і української романтичної літератури, від якої впливу молодий письменник не зумів іще отрястися. Як дев'ятнадцятилітній автор сплатив він цією повістю данину давнині, давнім літературним традиціям.

"Петріями і Довбущуками" завершив одночасно період свого літературного романтизму. Все ж таки, не зважаючи на всі недостачі цієї повісти, виявив Франко в ній не тільки свою ерудицію, але і свій літературний талант.

У виборі теми для своєї першої повісти та в її обробленні пішов Франко добре втертим шляхом. Від часу появи Шіллерової драми "Die Räuber" (1781) наприкінці XVIII. і в першій половині XIX. ст. тема опришківства в літературі була модна. Зокрема в польській літературі, у зв'язку з поширеними народними переказами про карпатських "опришків" та прославленого Довбуша, таких тем залюбки торкалися письменники-романтики. В польських альманахах тридцятих років XIX. ст. появляються оповідання, перекази, вірші, поеми з улюбленими гірськими пейзажами та невідлучними від них постатями опришків, як Евг. Броцького "Opryszki w Karpatach",[5] А. Кретовича "Zamczysko",[6] С. Ґощинського "Sobótka",[7] Едв. Одинця "Matylda".[8] У всіх цих творах, може, й було дещо з народних переказів, але багато було власних, більш чи менш щасливих, видумок.

За прикладом названих польських письменників пішли в добі літературного відродження в Галичині представники "Руської Трійці": Маркіян Шашкевич і Іван Вагилевич. У поетичному оповіданні "Олена" Шашкевич висловив гострий протест проти панської самоволі супроти простого народу у формі акту помсти над бутним старостичем у тій саме хвилині, коли він, запрошений на селянське весілля, захопив силоміць молоду і повертався з нею до свого замку. В цьому оповіданні Шашкевич, перший в українській літературі, вивів постать ватажка опришків, месника народної кривди, Медведюка.

"Станув -- пише Шашкевич — Медведюк під небесною Чорнорою, барки його — у Бескидах камінь, дуб — єго правиця, брови єго, як дві чорні хмари, а очі єго з-спід тих хмар дві мовні,

а борода — ніч темна, осіння, а голос — грім серед літа, а ступив ногою, земля стогнала, вергся на врага, Буй-Туром валив".[9]

Портрет і характеристика Медведюка в казці Шашкевича живо нагадують образ опришка Яноша в романтичній поемі Северина Ґощинського п.н. "Sobótka". Про Яноша співає народний співак у поемі Ґощинського:

„Janoszu! dzielny góralu!
Zkąd ty wziął się na Podhalu,
Taki rosły, taki wdzięczny,
Taki silny, taki zręczny?

Ty wysoki, jak Łomnica,
Jak lawina twa prawica,
Jako Tatry twoje barki,
Jak lot gwiazdy bieg twój szparki".[10]

В подібному романтичному світлі, як постать Медведюка в Шашкевичевій "Олені", виступає в поемі Івана Вагилевича "Мадей" постать іншого опришка — Мадея. Опис його боротьби з уграми, в часі якої Мадей попав у полон, починає Вагилевич таким романтичним вступом:

На високій Чорногорі
Буйні вітри віють,
На зеленій полонині
Сірі вовки виють,
Тисяч коней вороненьких
В байраках ірзає,
Тисяч гарних ледініків
Коників сідлає.

А ватажко сивий Мадей
Зморщив густі брови,
Чорні очі заблищали
Та жаждою крови.
Поверх коней яснобарвні
Прапори сияли,
Байраками і дебрами
Ратища мелькали.[11]

В 1862 році вийшли першим виданням поезії Осипа Юрія Федьковича. В поемі п.з. "Довбуш" оспівав Федькович, спираючись на українські народні пісні, Довбушеву смерть. Довбуш гине через зраду своєї любки [12] і перед смертю просить товаришів:

“Як я ,браття, вже загину,
То зложіт мня на топори,
Занесіт мня, де найкраще,
Занесіт мня в сині гори,
Там, де люди не заходя,
Там, де пташки не співають,
Там мене ви поховайте,
Най ляхи мій гріб не знають”.[13]

Але з-поміж усіх подібних [14] творів найсильнішим відгомоном відбився в повісті Івана Франка вплив Миколи Устияновича.

Що “верховинські повісті” М. Устияновича Франкові подобалися, про це маємо виразне свідоцтво в самій повісті “Петрії і Довбущуки”. Другий розділ другої частини своєї повісти, який має заголовок “Внучка воєводи”, розпочинає Франко такими словами: “Серед гір, за місточком Сколєм, в околиці, званій Тухольщиною, котру так гарно з її мешканцями описав **наш Устиянович,** взноситься до значної висоти гора Зелемінь”.[15] Наведені слова вказують, що описи карпатської природи в романтичному стилі, якими М. Устиянович пронизав свої оповідання “Месть верховинця” і “Страсний четвер” зробили на Франка враження, і немає сумніву, що він у своїх описах гірської природи взорувався на Устияновичеві. Так само у характеристиці свого героя Олекси Довбуша, спирався Франко не на істиричні джерела, навіть не так на твори народного фольклору, як передусім на літературні твори, зокрема на повісті Миколи Устияновича.

* * *

“Опришківський” рух розпочався в першій половині XVIII. ст. Кінець поклала йому Австрія після того, як Галичина в першому розборі Польщі в 1772 р. дісталася під її владу. Опришківство зродилося з соціяльних умов, серед яких жив народ. Люта панська неволя і жахливі надужиття, яких над народом допускалися економи, звані підстаростами, та отамани, бідність, пошесті, голод і порив гуцульського та волоського народу в XVIII в. до волі — змушували гірський нарід до втечі. “З чого мав утікач жити, як не з розбою”? — питається визначний дослідник цього народного руху — Юліян Целевич.[16] До цього прийшла жадоба пімсти. Нарід розумів причини опришківства, вважав опришків месниками народної кривди, часто давав їм захист. Людина, що ставала в обороні своєї і чужої правди, робилася месником своєї і чужої кривди, не була в очах народу

розбійником, але опришком у найкращому розумінні слова. Як довго ж опришки, — звані в піснях інколи "чорними хлопцями" — виповняли це завдання, — нарід відносився до них з правдивим прив'язанням і прощав їм навіть розбій та вбивство, бо одне і друге було актом пімсти.[17]

Дві головні причини пособляли в великій мірі розвиткові цього руху: політичний стан, у якому найшлися тоді Польща, Угорщина й Молдавія, і географічні умови на нашій Гуцульщині. Буковина належала тоді до Молдавії, що перебувала тяжкі внутрішні заворушення та, крім цього, мусіла разом із Туреччиною брати участь у північній війні з Росією. В Польщі йшла політична боротьба між Авґустом II і Станиславом Лещинським, якого в час великої північної війни виніс на престол польського короля Карло XII, в північній Угорщині розгорілося повстання Ракочі. І в Польщі, і в Угорщині воївні партії наймали і розпускали найманців. Розбиті й нерідко не заплачені найманці не хотіли вертатись до плуга під ярмо і часто опинялись на полонинах між опришками. Згодом у сорокових роках XVIII. ст. опришківському рухові на польському боці Карпат сприяла анархія в Польщі за часів Авґуста III., а на другому боці Карпат гомін сукцесійної австрійської війни.

Крім соціяльних і політичних причин для розвитку опришківства важливі були також географічні відносини на Гуцульщині. Велике й широке гніздо Чорногори, що простягалося від межиріччя обох Черемошів аж по Густе в Мармароші на потрійному кордоні тодішньої Польщі, Угорщини й Молдавії зі своїми просторими полонинами, глибокими й непрохідними дебрами, не доступними скелями, зі своїми пралісами, глибокими та темними печерами давали безпечну охорону опришкам.[18] До найбільшої насили дійшов опришківський рух за часів Олекси Довбуша, того сміливого месника народних кривд, що не тільки вбився в тямку народу, стаючи якоюсь мітично-леґендарною постаттю, але й будив подив у дослідників завдяки окремим небуденним рисам своєї вдачі й характеру: "своєю відвагою в нападі, своєю дикістю і молодецтвом, яке лагодила родима простота і добрість".[19] Вони стверджують, що історичні документи зовсім не розвівають того чару, яким прикрасили Довбуша народні пісні і перекази, що історичні матеріяли "не збавили його тих рисів героя, ніжности і чувства, без котрих народ не розумів би навіть свого героя".[20]

Найменше сім років, від 1738-1745 розвивав Довбуш свою діяльність. Згинув 1745 р. В історичних документах збереглась також звістка про Довбушеві скарби, про які переказ досі зали-

шився серед народу. Вбивник Довбуша Дзвінка, розказуючи перед станиславівським судом про останні хвилини його життя, свідчив, що Довбуш, запитаний перед смертю, де подів скарби, відповів: "В полонині, в Чорногорі. Бог знає, я знаю. Земля буде з них користати, не люди".[21] Тимто й нема дива, що нарід оточив постать свого любимця великою симпатією й утворив довкола неї цілий вінок переказів, пісень, якими увінчав його славу.[22]

У творах народного фольклору опришки — це борці за волю, месники за насилу над сільським народом, за потоптання людської гідности. "Люди" — говориться в народному переказі: "Хто були опришки" — "и до сегодне згадуют про опришків добрими словами. И мают їх за оборонців перед усєков кривдов . . ." [23] Але в найкращих, найбільш поетичних рисах зберігся в народній пам'яті образ Олекси Довбуша. В народних переказах Довбуш наділений надзвичайною, надприродною силою;[24] він з корінням вириває дуби,[25] він убиває — нечисту силу ("біду", "чорта", "щезника";[26] він знає чари;[27] ніяка куля його не чіпляється;[28] в нього велетенські скарби,[29] — такі, що він золотом стежки вкриває;[30] він помагає бідним,[31] боронить їх, мститься за їх кривду;[32] "нема другого такого тепер Олекси Довбуша, але прийде ще колись, а тогди буде панам знов куца година". . . .[33]

Між цими переказами зберігся в околиці Дрогобича, отже в рідних сторонах Франка, один переказ, використаний Франком у повісті. Передав його польський автор, Казимир Вуйціцький. У переказі розказується, що коло Болехова була на горі мала дерев'яна церковця. Близько неї жив священик. Недалеко був двір якогось можного сміливого шляхтича, ім'я якого вже не збереглося в переказах. Даремне наважився на його добутки Довбущук, — шляхтич пильнувався. Але раз дав Довбуш знати священикові тієї церковці, щоб на визначений день зладив вечерю на 30 хлопців, бо зараз, як сонце зайде того дня, загостить до нього із своїми хлопцями. Священик дав знати про це шляхтичеві. Цей озброїв свою прислугу, забрав у допомогу кількадесят із коронної корогви, обсадив церкву й попівство і почав ждати опришків. Довбуш знав про це все і спрямував свій напад не на попівство, а на залишений без оборони замок. У часі нападу порозганяв або повбивав людей, які там іще позалишалися, забрав багату добичу й відійшов у поблизькі гори. Щойно, побачивши пожежу, пізнав шляхтич підступ Довбуша й кинувся гасити вогонь. Тим часом Довбуш засів з товаришами до замовленої у священика вечері.[34]

Треба дивуватися, що в повісті "Петрії і Довбущуки" Франко так мало покористувався історичними і фольклорними мате-

ріялами. З історією зв'язана повість тільки трьома моментами, і то зовсім не основними: ім'ям Олекси Довбуша, мотивом про Довбушеві скарби та епізодом про польське повстання в 1863 р. Що більше, автор свідомо відступає від історичної правди й нехтує історичними фактами. Довбушеві він каже жити до 1856 р. У повісті живе Довбуш, як правдиво казковий герой, багато понад сотню років. У 1772 р. він виступає на арену вже в силі віку і вмирає природною смертю щойно 1856 р.

Та не тільки завдяки таким фантастичним відбігам від історичної правди приймає постать Олекси Довбуша в повісті Івана Франка риси нереальности. Франків Довбуш далекий від дійсности і своєю вдачею, і своїм характером, і своїми вчинками. Далекий він також від того образу народного героя, який склався в уяві народу, залишився в його пам'яті, його спогадах і найшов свій відбиток у творах фольклору. Тільки в одному місці Франко пішов за народніми переказами, а саме — коли описував напад Довбуша на замок воєводи Шепетинського, використовуючи переказ, що його записав К. Вуйціцький. А втім не до життя звертався автор повісти, добираючи барв при змалюванні портрету Довбуша, — а до літератури.

З постаттю Довбуша зустрічаємося в Франковій повісті перший раз ближче, коли він у дванадцятій годині вночі заходить таємним входом до бібліотеки гошівського манастиря і сповідається перед старим ігуменом Методієм. Саме на цю пору заповів свій прихід через підкинений рукопис. Ченці ждуть на нього. Хвилина повна грізної таємничости:

"Старинний заржавілий механізм великого годинника на стіні зашипів, заторкотів і мелянхолійним тоном поволі вибив дванадцяту. А в слід за тим запанувала гробова, непроникнута тишина, котра немов зливалася в одно тіло з тою рівно грубою, рівно непроникнутою пітьмою, що залягла природу. . .

. . . В тій хвилі почувся дивний, скрипливий тон зараз недалеко нього. Ченці обернулися в німім здивуванню в той бік, звідки доходив тон, і в тій самій хвилі отворилися тайні двері, докладно вправлені в стіну, в яких при поверховім огляданню ніхто не встиг би відкрити. Темнота дихнула холодом із того отвору, і на її тлі зарисувалася велетенська висока стать чоловіка в старому, але все ще доброму гірському убранню. Біле як сніг волосся покривало його голову, яку старець мимо дуже старого віку носив просто в гору. . ." [35]

Несподівана поява цієї людини в таку незвичайну пору затривожила старих ченців — Методія і Спиридона.

"Ігумен затремтів цілим тілом. Перед його очима станули

його дитячі літа. Тоді він немало наслухався повістей про ту людину, що тепер, уже майже сто літ потім, стояла перед ним у своїй величині, проста, як ялиця полонини, а сива, як укрите снігом чоло Бескидів".[36]

У розмові з ігуменом Методієм Довбуш передає перед сповіддю такі факти з свого життя: в манастирській бібліотеці був він уже кілька разів: був у ній 1836 р., 1806 і 1772 р.; в 1772 році ця бібліотека вирятувала його від смерти, була його захистом, коли проголошено ціну на його голову, і коли він мусів скриватися. А далі Довбуш каже: "Чотири роки після того я поклав собі під різними постатями обходити свій край, помагати чим можна свому народові. . . Я дивився на те життє зблизька, дивився на нього такий час, як цілий ваш вік, 80 літ. Яке його горе, яка його біднота, який його гніт, того нещасного народа! Кілька разів я кривавими слезами молився в душі, аби ділом моєї покути було піднести, просвітити той нарід, показати, хто він, кому служить і служив і чим він був колись". . .[37]

У друге зустрічаємося з постаттю Олекси Довбуша у хвилині повній страхіть і таких жахливих ситуацій, які тільки буйна молодеча уява може вигадати, коли на тлі пожежі розграється кривава драма Довбушевого роду, вид якої вбиває і його самого. При кінці цієї драми з'являється патріярх цілого роду Довбущуків, сивий як голуб старець, що так відзивається до всіх приявних:

"Внуки і правнуки мої! Мої терпіння нині кінчаться, а може й ваші також скінчаться. А все те через ненависть і незгоду. А ви, що лишаєтеся живі і бачите наші муки, терпіть і зносіть те, що Бог на вас зішле, та не побільшуйте свого горя ще власними провинами!"

При сих словах голос його ослаб. Він захитався, усів на землі, підніс голову до неба і хотів ще щось говорити, але в його грудях не стало вже голосу. . . Він тілько шепотом зачав передсмертну молитву. . . Похилив голову на груди мертвого сина, а руки його звисли до долу.

Олекса Довбуш лише кількома хвилинами пережив свого першого сина".[38]

А так у повісті розсипані тільки спогади про Довбуша, причому автор описує такі його романтичні пригоди, як напад на замок Шепетинського, схоплення чотиролітньої внучки Шепетинського, Мільці, пізніше вінчання (в 1800 р.) з тієюж Мільцею, після чого Довбуш боячися, щоб його не вислідили, покидає пасічника, де на якийсь час заховався з Мільцею, і в жебрачій одежі йде в широкий світ. . .

Від усієї акції повісти Довбуш стоїть збоку. Тільки в найкритичніших хвилинах у житті наймолодшого з роду Петріїв, Андрія таємна його постать з'являється на верху Чорної гори й рятує Андрієві життя. Але пам'ять про нього глибоко врилася в тямку його нащадків. Це видко з таких слів Олекси Довбущука, з якими він звертається до свого родича Петрія:

"Поглянь на край той, що й тобі, собако, таким чудовим видався, на ту безмірну рівнину, дивися і скажи: Хто був недавно князем і владикою тих гір, орлом того повітря, оленем тих борів, паном тих ланів аж ген по Дністрові води? Довбуш! Перед ким тремтіли смілі і сильні, корилися горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабі, бідні і пригноблені? На Довбуша! Хто був окрасою наших гір, начальником наших леґінів? Довбуш! Той сам Довбуш, рука якого замолоду садила ті буки, видобула з каменя ту воду, — той сам Довбуш, рука котрого позагарбувала від панів вельмож безмірні скарби, наділяючи здобутим бідних братів".[38]

Таким вийшов Довбуш у повісті Франка. Він під різними постатями обходить край, приглядається життю народа, "кривавими сльозами молиться", щоб ділом його покути було піднести, просвітити народ, сподівається з гріхів і перед смертю накликує до братньої згоди.

Наділяючи Довбуша рисами якогось героя із слізно-сентиментального роману, Франко не тільки відбіг від історичної правди, але вбрав свого героя в якийсь дивоглядний костюм, скроєний і вшитий за зразками романтичної літератури. Довкола цієї постаті і зав'язав автор вузол свого оповідання, такий помотаний та такий поплутаний, що, щоб його розв'язати, доводилось часто вривати нитку оповідання, починати з іншого боку, знову вривати, завертатися назад, шукати загублених кінців і серед таких гідних подиву зусиль дотягати оповідання до якогось кінця. Так постала повість "Петрії і Довбущуки", де акція, виповнена вщерть жахливими трагічними подіями: вбивствами, самовбивствами, нападами розбишак, ведмедів, пожежами, сценами божевілля, проклонів, жорстоких мук, — відбувається серед дикої, первісної природи, серед пралісів, скельних зломів, ярів, пропастей, у проваллях, на гірських плаях, у підземних льохах, манастирських келіях, темних печерах, де заховані Довбушеві скарби.

У повісті виступає велика кількість дієвих осіб, з яких одні божеволіють (воєвода Шепетинський, Демко Довбущук, Демчиха), інші гинуть з рук убивників (Кирило Петрій), жандармів (:Сенько:), від отрути (Горпина), згоряють у пожежі (Не-

величкий), ще інші самі собі завдають смерть, кидаючись у вир ріки (Олеся), чи у глибоке провалля (Ленько).

Кирило Петрій після нагальної суперечки з Олексою Довбущуком, у часі якої тільки сталева нагрудниця врятовує його від удару ножа противника, поспішає до Б., щоб відібрати зі школи сина Андрія і підготувати його до — великого діла. Йде з найкращими надіями. Йому уявляється гарна майбутність, коли він зможе вжити Довбушевих скарбів на ті цілі, на які колись представникові його роду вказав Довбуш, йому тільки відкриваючи місце сховку скарбів. Петрій бачить уже у своїй уяві, як за Довбушеві скарби, місце яких йому тільки відоме, "взносяться по цілім краю народні школи і освітні інституції, в них удержуються і виховуються тисячі бідних сільських дітей, підноситься рільництво, родиться промисл, здіймає чоло ся робоча кляса, виробється своя інтеліґенція" . . . (стор. 24). Андрій Петрій прощається з товаришами, домовившись за десять років з'їхатись у Львові, і йде з батьком. По дорозі батько розказує йому історію Довбушевих скарбів: колись їх предок Іван Петрій умовився з Довбушем відлучитися від ватаги опришків і вжити скарбів на добро народу. Але Довбуш мусів утікати перед погонею і кудись зник. Тайну його скарбів знав тільки старий Петрій і перед смертю повірив її синові, батькові Андрія, Кирилові. Довбущуки, думаючи, що Петрій убив Довбуша, горять ненавистю до усього роду Петріїв, домагаються повернути їм скарби, які хотять ужити для своїх власних користей. Кирило Петрій веде сина до таємної печери й показує йому скарби,[40] беручи в нього присягу, що нікому не виявить місця їх сховку.

Молодий Андрій бажає добрим способом дійти до згоди з Довбущуками, бо знає, що тільки тоді можна буде Петріям приступити до діла. Але йому це не вдається. Олекса Довбущук, при помочі жорстоких мук, хоче дізнатися від Андрія, де заховані скарби. Одночасно сини Олекси Довбущука підступом заманюють Олесю Батланівну, в якій кохається Андрій, знасилюють її і доводять до трагічної смерти. Молодого Андрія рятує сам Довбуш і відносить із відлюдної хати "пустині", в якій його мучили, а його батька Кирила Петрія, якого зловила Довбущукова ватага, — рятує стара Горпина, накликуючи на своїх рідних синів і внуків відділ стражників.

У дальшому ході подій Андрій жениться з аристократкою, граф'янкою Дозею Кралінською, що рада використати його маєток на цілі польського повстання в 1863 р. Кирила Петрія вбивають Довбущуки. Коли Ленько Довбущук рятує Андрія в тяжкій ситуації з рук повстанців, яким цей не хоче віддати скарбів, Ан-

дрій відкриває йому місце, де заховані скарби. Ленько їх викрадає. Але викривається, що він був убивником Петрія. Ленько утікає перед погонею жандармів, кидається в провалля, не виявляючи нікому місця, де скарби заховані. Закінчує Франко повість з'їздом товаришів Андрія у Львові, на якому вирішують працювати на користь народу.

В отсю основну історію Довбушевих скарбів автор вплітає низку епізодів (жидівське зібрання, проклін рабіна, польське повстання), вводить ряд епізодичних постатей, слабо не раз пов'язаних з провідною акцією (:конокради:), одне слово — дає роман у стилі давніх літературних традицій.

* * *

В 1913 році вийшло нове видання повісти — в новій, зміненій редакції.[41] В передмові до цього видання з датою 31. жовтня, 1910 р. Франко говорить про перші свої літературні праці, до яких причислює і повість "Петрії і Довбущуки". Сам автор критично дивиться на свою першу повість, вважає її "плодом мало дозрілим". А далі стверджує, що в його творі є ремінісценції гімназійної лектури, особливо фантастичних оповідань Ернста Амадея Гофмана, оповідань Лімбаха про селянина Петрія (recte Педтрія), який збагатився найденим скарбом, а то й деяких народних оповідань про пригоди різних розбійників, і зокрема Олекси Довбуша. Франко закінчує передмову такими словами (стор. 7):

"Я переглянув увесь рукопис і поробив численні язикові поправки, лишаючи цілість, як свойого рода літературний документ, без основної перерібки. На карб недозрілости того молодечого твору треба покласти його досить фантастичну топографію та не досить продуману композицію; се так сказати документ молодечого романтизму, який довелося мені пережити в значній мірі під впливом лектури польських романтиків, Міцкевича, Словацького та Красінського, а також польських белетристів трохи пізнішої доби, таких, як Крашевський, Корженьовський, Захарясевич та Валерій Лозінський, що в своїх оповіданнях дуже часто оброблювали в напів-романтичнім, а напів-реалістичнім дусі українські теми".

Над перерібкою повісти працював Франко, як показується, довший час. У "Postscriptum," що його помістив у тому самому виданні з 10-12. листопада, 1912 р., Франко зазначує, що повість у такому виді, в якому вона появилася в журналі "Друг" за 1875 і 1876 роки, постала в часі університетських студій; писав її автор "для скромного навіть на ті часи заробітку"; друкована "в мало

розповсюдненім часописі, мало виробленою мовою та ще менше виробленим етимологічним правописом", вона не звернула на себе в тім часі нічиєї уваги; коли ж у 1908 році проф. В. Сімович заявив охоту передрукувати її в герновецькій "Бібліотеці для молодежі", автор її взявся за перерібку її тексту не тільки з уваги на мову, але й сам зміст.

Працю розпочав він 1909 р., але вона затяглася досить довго, тому, мовляв, що мовних поправок показалася досить велика потреба, а **річевих іще більше.**[42] Говорячи про свою працю над новою редакцією повісти та мотивуючи проведені в ній зміни, автор дає при цій нагоді токож із свого боку цікаву її характеристику:

"Поперед усього треба було робити багато скорочень, викидати багато зайвих описів, ситуацій, покликів до читача, ліричних уступів авторських рефлексій та моралізацій, плодів незрілої фантазії та невиробленого літературного смаку. Такі відскоки від простого та природного ходу оповідання були тоді в моді в галицько-руськім письменстві, а дещо до того додалось в мене під впливом гімназіяльної лектури, особливо таких письменників, як Шекспір, Шіллер, а ще ближче спеціяльних для сеї повісти, німецьких повістей Е. А. Т. Гофмана "Kater Mur", Elixire des Teufels та французької повісти Ежена Сю "Вічний жид", яку я читав у німецькім перекладі. Не без впливу залишилася також популярна тоді італійська повість у польськім перекладі "Rinaldo Rinaldini", яку ми в нижчій гімназії читали з великим зацікавленням. Мавши зразу намір подати в другім виданню сеї повісти тільки документ літературного смаку того часу, коли вона була писана, я в часі редаґування сього другого видання бачив себе змушеним робити чимраз більше перемін не тільки в висловах самого оповідання, але також у самім пляні повісти. Вийшло з сього, що деякі розділи треба було переробити зовсім наново, інші пропускати, всю композицію значно упростити, і нарешті відкинути цілу "Третю часть", яка не посуває ніякої акції далі, а тільки являється рядом сцен, без яких може обійтися повість, доведена до кінця другої части" (стор. 291).

Автор сам відчував нескладність та неприродність багатьох сцен і цілої композиції, його самого дивувала рябість її змісту, велика кількість виведених осіб, різнородність описів, із яких "деякі, прим. опис гошівського манастиря, вже тоді полягали на автопсії". Все ж таки автор був свідомий і деяких позитивних рис своєї повісти і думав, що "безсторонна оцінка не відмовить їй деякої літературної вартости".[43]

Хоч Франко довший час працював над новою редакцією

своєї повісти, перерібку не можна вважати вдалою. Навпаки, проведені зміни виходять радше на шкоду композиції твору. Передусім Франко усунув зовсім третю частину повісти, виправдуючи цю зміну тим, що нові подробиці й нові епізоди не посувають акції вперед. Можна, без сумніву, погодитися з автором, що сцени викрадання коней, пригоди конокрадів, а також епізоди, зв'язані з польським повстанням у 1863 р., слабо лучаться з основною акцією повісти. А проте через таке доволі механічне усунення великої частини повісти робить вона в новій редакції враження твору невикінченого, з мистецького погляду незавершеного. В новій редакції акція вривається несподівано і неприродно.

Друга основна зміна, яку провів Франко у другому виданні, торкається постаті Ізаака Бляйберґа. Вводячи цю оригінально утворену, хоч епізодичну постать у свою повість, Франко хотів дати вислів своїм думкам і поглядам на жидівське питання, на становище жидів серед українського народу. Ізаак Бляйберґ ставить собі за завдання працювати "для морального двигнення жидівського народу, освідомити своїх земляків, що їх обов'язком стояти близько народу, серед якого живуть, тісніше з ним звязатися".

Отже, в першій редакції повісти постать Ізаака Бляйберґа зв'язується з основною сюжетною лінією тим, що він — син Довбуша, який зріс і виховався серед жидівської сім'ї. У другій редакції Бляйберґ не є сином Довбуша; його постать нічим не зв'язана з темою повісти, — робить враження штучного додатку.

Зовсім невиправдана з кожного погляду є також зміна в тій частині повісти, яку автор присвячує судженій молодого Андрія Петрія, Батланівні (розділ "Олеся"). У першій редакції Олесю заманюють молоді Довбущуки Ленько і Сенько в ліс, щоб дошкулити своєму ворогові Андрієві, і доводять її до трагічного кінця. Цю частину Франко змінив у другій редакції таким ладом, що погані задуми Довбущуків ударемнює стара Горпина, яка стримує Олесю і сама, замість неї, йде назустріч своїм унукам. У висліді, замість картини сильно трагічної, не позбавленої деякого поетичного кольориту, приходить сцена . . . оперетковa. Ця зміна тим більш зайва, що хвилину одчаю знеславленої дівчини автор умів подати в дуже сильних образах:

"Сонце вже схилилося з полудня і жарило сильно, коли в гущавині ліса дався чути тріск лому. Чи се серна утікає перед лихим стрільцем, — чи се ранена лань жене по лісі, з болю не знаючи, куди несе її бистрий біг, — хотячи тільки скритися, скритися в найглубшу мряку лісову, скритися сама перед собою і перед

своїм страшним болем. . . То не серна сполохана, — то не ланя ранена утікала тривожною ногою, — то наша нещасна Олена гнала без духа, своїм прекрасним лицем, своїми грудьми продирала гущавину. Ноги її сплили кров'ю, бо пооббивала їх до пнів, покалічила о лім, порозшарпувала о гострі коляки ожин. Одежа на ній подерлася і шматками відпадала з неї, — грудь її і лице посиніли і закривавились від безчисленних ударів о пні і галуззя дерев, — вона без чуття, без пам'яті гнала все дальше і дальше — через корчі і зруби, через дебри і потоки, — через чагари і звори.

Вибігла вкінці на чисте, пусте поле, скаче по гострім камінню, — лишає криваві сліди за своїми дрібними ногами, лице спускає, не сміє, мабуть, глянути на світ, на красоту природи, на блиск сонця золотого! . . .

Шумно пінячись і прищучи, кидається скажена Бистриця срібними фалями вдолину. Вода клекоче і кипить, — густа хмара пари взноситься вгору з холодної струї, — грубі кам'янні брили сторчать серед водопаду, покриті білою піною і видержують сотні літ навал хвиль, що о їх чола розбивається на тисячі і тисячі срібних крапель. А понижче водопаду глубокий, синій, обширний омут. Вода, спадаючи, вижолобила м'якші поклади піскової скали, — лиш по берегам стирчать іще грізно і стрімко високі її обломи і приглядаються вічно в воді. Розгукані фалі не находять однакож і тут супочинку — розгін не устає, а б'ючися о нерівне вижолоблене дно, творить страшний вир. Зимою і літом вічно вре і клекотить вода, вічно скаженим бігом літає шип'яча піна широким колесом, — вічно в середині того колеса, тоже само заглублення, що глотить все, що здужають зарвати в себе круги вируючої води. А повище вічно гудить і б'ється з глушачим громом водопад, пручи щораз нову масу в ту вируючу вітхлань.

Недармо то і люди околишні назвали то страшне місце "Заклята пащa"! Немало та паща проглотила вже рибаків або і других смільчаків, котрі хотячи показатися леґінями, ішли купатися в ту калабаню.

Тепер уже ніхто тут не іде купатися, ніхто і не ходить туда, боячися топельників, котрі лежать на мілизнах під водою і ухватившися купаючихся своїми голими холодними руками за ноги, втягають їх у незглубимий омут вира.

Що за неодолима сила, — чия рука жене тебе, Олесю, без пам'яті, без духа на "Закляту пащу"? Чи се сила цікавости, — чи се рука розпуки? . . .

. . . Олеся кидається у вир.

Заревіла, приснула високо запінена вода, — щось білого кілька хвиль маячіло на поверхності хвиль, з нею разом пірване в скажене, неумолиме вирування.

Водопад реве і клекотить, — шипить високий стіг піни, крутячися в виру, — поза його кругами підкидаються і гуляють срібнолускі, червоноцятковані пструги, — рибаче, тут вони безпечні перед твоєю сіттю, широкі обводи вира, то границі твоєї власти!

Але рибак, — старий опитний бувалець, — не зважає на вир, котрий поблиз нього лютиться, він сіть закидає на все, що поза границями його, — він на мілизні не боїться топельника. Рибаче, чи не чуєш, топельник холодною рукою хапає за ногу, — рибаче, пропадеш, утікай"! (Друг, 1876, ч. 5, ст. 68-69).

Замісць цілої поетичної картини, у другій редакції повісти в хвилині, коли Сенько і Ленько беруть жіночу постать попід руки, щоб по своєму з нею погуляти, вона крутнула головою,

"з неї зсунулася червона хустка, а з-під неї виринула перед очима веселих парубків сивоволоса, худа, з поморщеним лицем голова старої Горпини"...,

що запитала: "А куди мене, любоньки, поведете?" (друге видання, стор. 158).

Така зміна невиправдана ще й з того погляду, бо псує характеристику Андрія Петрія, який у другій редакції повісти, не зважаючи на те, що його Олеся живе, жениться з Кралінською (тільки в першій редакції вона — аристократка, у другій — донька радника у Львові), і то жениться без ніякого виправдання автора, чому кидає Олесю.

З інших важніших змін, проведених автором у другій редакції, слід іще піднести, що автор пропускає подрібний опис мук, які обом Петріям завдає Олекса Довбущук, щоб видобути в них таємницю, де заховані скарби Довбуша, та іншим способом характеризує поодинокі персонажі (напр. Невеличкого).

Насувається питання, що було причиною проведення саме таких змін. Що Франко у другому виданні повісти пропустив усю ту частину, де говорив був про польське повстання в 1863 р. — причина здається, нам ясна. Погляд на польське повстання, як на роботу "патріотичної бунтівничої голоти" [44] такий неглибокий, поверховний, що не міг вдоволити самого автора в пізніших роках його життя. До такого неґативного сатиричного насвітлення польського повстанчого руху в 1863 р. спричинилася дуже популярна свого часу сатира Остапа Левицького у 1863 р. п. з. "Uciekiniery", poemat á la Konrad Wallenrod, napisał Ostap Kowbasiuk, gente Ruthenus, natione także Ruthenus, де автор дав сати-

ричну сильветку Генрики Пустовойтівної, яка в ролі ад'ютанта Лянґевича брала участь у повстанні. В такому самому сатиричному тоні згадує і Франко у своїй повісті про ту саму Пустовойтівну, коли в уста Андрія Петрія вкладає такі слова, звернені до дружини Дозі, яка намовляє його до участи в повстанні:

"Отечество, до котрого ти признаєшся, — не єсть, любезна, моїм отечеством, — а свобода, серденько, котрої ти хочеш, не така, як та, котрої я бажаю! Остав про мене з своїм отечеством. Сли-сь така охоча посвятитися для нього, — то, про мене, їдь на війну з своїм бароном, як ось Пустовойтівна з Лянґевичем, — я ти не бороню" (там-таки, стор. 298).

Можна також догадуватись, що причина другої зміни, яка веліла Франкові відступити в другій редакції від первісного задуму й залишити Ізаака Бляйберґа жидом, не роблячи його сином Довбуша, була та, що автор бажав речником жидівської справи зробити дійсного жида, не Довбушевого сина. А втім, коли стежити за іншими змінами, можна помітити, що Франко викинув із повісти надмірно трагічні сцени й ситуації, може, з уваги на молодих читачів (описи мук Петріїв, трагічну смерть Олесі).[45]

В передмові до другого видання повісти "Петрії і Довбущуки" і в кінцевому "Postscriptum" до неї Франко сам уводить нас у круг своїх літературних зацікавлень, які були в нього в часі, коли він писав свою першу повість.[46] Літературний смак, літературні вподобання й розуміння літератури витворилися в нього підо впливом лектури творів великих польських романтиків: Міцкевича, Словацького, Красінського і таких польських письменників, як І. Крашевський, В. Лозинський, Г. Дзєржиковський, Я. Захаріясевич, що торкалися українських тем. Твори названих письменників правили йому за зразок і за приклад; вони самі були його вчителями на полі творчої літературної праці. — Від них перейняв Франко, без сумніву, замилування до небуденних подій, вишуканих ситуацій, вибухів сильних почуттів, трагічних конфліктів і до романтичної сценерії, і цьому замилуванню він дає вислів у першій своїй повісті "Петрії і Довбущуки". З європейських письменників Франко називає Шекспіра і Шіллера, а в безпосередній зв'язок з повістю "Петрії і Довбущуки", її концепцією та мистецьким оформленням самого задуму ставить фантанстичні повісті Ернста Адамея Гофмана, роман Ежена Сю "Вічний жид", повість "Rinaldo Rinaldini" і оповідання Лімбаха про селянина Петрія, який збагатився найденими скарбами.

В цій низці і цих натяках дуже загального характеру слід зробити деякі розмежування та уточнення. Наскільки йдеться

про вплив Шекспіра, так вплив той треба звести радше до деяких літературних засобів, як до якихось ремінісценцій, зв'язаних із поодинокими мотивами, чи характеристикою персонажів. Доволі далекий є мотив ненависти двох родів (Капулетті та Монтеккі) у драмі "Ромео і Джуліета", щоб на цій основі робити висновки про якінебудь запозики. Зате можна прийняти, що за Шекспіром йшов Франко, коли казав своїм героям так піддаватись вибухам своїх почувань і пристрастей, що вони поле акції зрошували струмами крови та встелювали густо людськими тілами.

Але ж ближчі Франкові "Петрії і Довбушки" своєю темою до Шіллерових драм, зокрема до тематики драм "Wilhelm Tell" (протест проти насилля над народом) і "Die Räuber". У драмі "Die Räuber" Карл Мор говорить про себе: "Mein Handwerk ist Wiedervergeltung, — Rache ist mein Gewerbe".[47] Він не вбиває для грабівництва, а мститься тільки за кривди, карає панів за їх знущання над народом і стоїть на чолі тих, яких з радістю зустрічають бідні та пригноблені,[48] отже, він є опришком в стилі Довбуша. Аналогічний літературний зразок Франко бачив також у повісті Вульпіуса "Rinaldo Rinaldini",[49] яку читав, як зазначує, в польському перекладі ще в нижчих клясах гімназії.[50] Ця повість могла в молодого хлопця розбудити подив для її героя, що, завдяки своїй сміливості й відвазі, зручно вимотується з найгрізніших ситуацій, які наступають одна по одній у швидкому темпі. А втім ніякого більшого впливу ні в самому сюжеті, ні в поодиноких мотивах ця повість не залишила. Те саме можна сказати і про фантастичні повісті Е. А. Гофмана "Kater Mur" і "Elixire des Teufels", на які вказує Франко. Коли говорити про вплив названих повістей на повість "Петрії й Довбущики", то можна говорити тільки про вплив їх на техніку самого писання, яка проявляється в частому перериванні ходу оповідання, в засобі вплітання в головну акцію нової фабули, що згодом тільки дуже формально в'яжеться з основною фабулою, у звертаннях до читачів, міркуваннях і рефлексіях автора.

Такий саме характер мають фантастичні повісті Е. А. Гофмана, на які Франко покликується, і то передусім "Kater Mur".[51]

Зате глибокий слід у "Петріях і Довбущуках" залишила повість Ежена Сю "Le juif errant". Цей вплив слідний передусім у гіперболічності при описах різних людських почувань та при образах людських характерів і в способі ставити читача перед неясними ситуаціями й невідомими постатями, які щойно в дальшому ході оповідання ширше розгорнені та роз'яснені. Крім цього, є дещо в повісті "Петрії й Довбущуки", що вказує на дуже сильний вплив повісти Е. Сю на уяву молодого письмен-

ника. Маємо на думці той задум Франка в повісті, який казав йому продовжувати життя Довбуша багато понад сотню років. У критичних хвилинах у житті деяких персонажів візія тієї постаті появляється їм в образах, які рішуче вбилися в пам'ять письменника підо впливом образів повісти Е. Сю.

В останньому розділі повісти "Вічний жид" зустрічаємося з леґендарною постаттю того вічного мандрівника, який уже вісімнадцять століть блудить світами. Це ремісник, якого злидні, несправедливість і гніт до такої міри зробили лихим, що він прогнав від свого порога Христа, коли той ніс свій хрест. Автор виводить його на вершок гори: "Його висока постать зарисовується на тлі бурхливого неба... В цій хвилині останній промінь сонця продер понуру навалу хмар і кинув на гребінь гори **сяйво, що жаріло як відблиски пожежі**... Жид спер похилене чоло на руку; **його довге волосся, яким ворушить вечірній вітер,** прислонило його обличчя"...[52]

Цей образ до такої міри вбився в уяву Франка, що він двічі відтворив його у своїй повісті. Довбуш з'являється Андрієві на вершку Чорної гори:

"На її найвищій кам'яній іглиці, стрімкій і гострій, стояв чоловік з похиленою вниз головою, з руками на грудях навхрест, бистре око Андрія догляділо, як вітер грає його довгим, як сніг білим волоссєм"...[53]

А в іншому місці:

"На самім вершку Чорної гори, на найвищім скальнім іглі, де хиба вірли слали свої гнізда та мовчки просувалися хмари, стояв непорушно, як камінь, зі зложеними навхрест руками, чоловік у гуцульській одежі. Його велетенська постать **рисувалась виразно на криваво озаренім небі**"...[35]

Говорячи про джерела першої своєї повісти, Франко покликується і на оповідання Лімбаха[54] про Петрія (recte Патрія), який збагатився найденими скарбами, але, на жаль, про нього не подає ніяких ближчих звісток. У народних переказах зустрічаємо ім'я Петрія між опришками пізніших часів,[55] але зв'язку між цими народними переказами і повістю Франка нема ніякого.

Але є в повісті Франка безсумнівні й досить поважні ремінісценції творів, про які він мимохідь, але з щирим захопленням згадує в першому виданні "Петріїв і Довбущуків", а саме повістей **Миколи Устияновича**, зокрема його оповідання "Страстний четвер". Верховинська повість "Страстний четвер" появилася вперше 1852 р. в "Зорі Галицькій". Вивів у ній автор постать народного героя Довбуша, але змалював його вчинки не на основі історичних дослідів і історичних фактів, а, як сам під-

креслив, "на основі народних поговірок", створюючи постать у модному тоді романтичному стилі. На безсумнівний вплив М. Устияновича у повісті Франка вказують не тільки та сама сценарія з гірськими краєвидами, лісами, скелями, зломами, серед яких відбуваються подібні незвичайні жахливі події, не тільки подібна характеристика персонажів (Зубаня-Горпина), дикі вибухи їх пристрастей (Зубаня-Олекса Довбущук), навіть не постать самого Довбуша, але подібні мотиви (схоплення Зіні — схоплення Мільці), образи (образ "Пустари" — образ "Пустині"), подібні подробиці. В одному, наприклад, місці свого оповідання Устиянович описує напад роз'юшеної вовчиці, якій забрали вовченята. Зіня піднесла очі:

"Аж тут летить запінена вовчиця надзвичайної великости через прогалину вправець на неї з дебри... Дівча, перепуджене, шукала в можливім бігстві власного спасення і убігла уж далеко долі вершком прогалини. А звір, местю розгорілий, не ожидав, аж його жертва з пазурів йому виховзнеться, но мечеться, рознявши широкую пащу, за нещасливою, доганяє одним скоком і поваляє цілою силою о землю"...[56]

Цей образ залишив свій відбиток у повісті "Петрії й Довбущуки" в формі порівняння:

"Долом, серед грубої темноти, крутими стежками, через дебри, чагари, гнилі ломи і пні, гнала стара, — немов вовчиця, що гонить ловця, який забрав її щенята з леговища".[57]

Або інший приклад. Устиянович розпочинає оповідання "Страстний четвер" образом вірла, що кружляв понад верхів'ям гір. Довбуш стежить за орлом, що "гдесь з-під полонини появився і чимраз ближче і ближче яв проганяти"... І Франко зараз на початку своєї повісти дає подібний образ: "А на небосклоні високо плаває самітний орел, широкими розмахами крил підіймається в гору, то знов спокійно тоне легкими закрутами в долину". Все це вказувало б, що саме повість Миколи Устияновича була, може, найближчим, найбезпосереднішим взірцем для Франка при писанні першої його повісти.

* * *

Хоч повість "Петрії й Довбущуки" й самому авторові в пізніших роках його життя насувала гострі слова критичної оцінки, хоч, без сумніву, ні своєю композицією, ні своїми мистецькими засобами, не може задовольнити критичного читача, то проте вона дуже цікава для дослідника, який стежить за еволюцією творчого шляху письменника, еволюцією його думок, його сві-

тогляду, його літературного таланту, його мистецьких засобів. З цього погляду і "Петрії і Довбущуки" — твір дуже цікавий, як перший твір Франка повістевого жанру. Виявляється, що не зважаючи на те, що молодий автор був у цю пору міцно замотаний у пута літературних традицій, він уже шукав засобів, щоб із цих пут визволитися. Його творча думка, його великий талант шукали нових шляхів, нових просторів. Є вже в повісті деякі риси, які можуть бути неначе передвісниками майбутніх думок і поглядів письменника. До таких рис — передвісників приходу майбутнього письменника, що кидатиме в народ нові думки і нові ідеї, належить закінчення повісти, з якого віє вже трохи іншим вітром. Повість "Петрії й Довбущуки" закінчується в першій редакції з'їздом товаришів Андрія Петрія в "Народному Домі" у Львові 1866 р., у якому бере участь і старий Бляйберґ-Довбущук. В його уста вкладає Франко дуже замітні слова, які є висловом нових поглядів письменника на історичні часи, з одного боку, і на напрямок праці для народу, з другого.

Нечуваним, новим і незвичайним був погляд на княжу добу в історії українського народу, висловлений у таких словах:

"Так, панове... Я боюся того льва, і тої скали, що там стоїть на тім "Народнім Домі". Той лев пригадує мені хищність і лютість наших давніх князів, що утискали наш народ, а котрих пам'ять ви, рідні діти того народа позолотили фальшивим блиском! Я боюся смотріти на тоту скалу у стіп льва, бо вона пригадує мені темноту народа, із котрої користали його князі-грабителі, вона пригадує мені упір і безсердечність теперішніх його проводирів, що її там виставили, яко знак своєї власти. Ні, панове, не лев і скала — наша хоругов, наша хоругов — плуг і книга! Плуг — то наша сила, книга, просвіта — то наша будучність"...[58]

Такий погляд на князів і княжу добу в умовах тогочасного життя галицьких українців, у зіставленні з їх тодішнім світоглядом — був поглядом наскрізь новим і незвичайним.

Задумуючись над питанням, яким шляхом повинна йти праця для народу, автор знову таки словами Бляйберґа-Довбущука висловлює думку, що "не Довбушевими грішми — но власними силами треба нам двигати той народ". Автор бачить, що народ живе у неволі, "роботі єгипетській", у злиднях і темноті...

"Все встає против нього, що мало би йому помагати, все гордить ним, що мало би перед ним коритися! Нещасний край, нещасний народ! І плакали ми не раз, глядячи на нього, слухаючи його бесіди. І оглядалися ми за поміччю для нього, — та надармо. Його проводирі, — то тота скала, що тяжить над „Народ-

ним Домом", — а ніт Мойсея, котрий би із тої скали видобув живучу, цілющу воду".[59]

Словами того самого речника Франко накликає до праці для народа, яка повинна йти в тому напрямі, щоб "живим словом покріпляти бідних братів у нужді, розносити між них науку і світло", основувати читальні, громадські шпихлірі, товариства тверезости, будувати школи, усувати лихву.

Думки та погляди, що їх автор таким ладом висловив у закінченні своєї повісти — це вже слід впливу М. Драгоманова, відгомін думок Остапа Терлецького. Саме Остап Терлецький у статті "Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці", яка появилася в "Правді" 1874 р. і на яку Франкову увагу звернув М. Драгоманів, — даючи оцінку "староруської партії", перший висловив такий погляд на княжу добу, коли писав:

"Із найбільшою неохотою відверталися поети — sit venia verbo — староруської партії від тих часів української історії, у котрих нарід боровся і кров свою проливав не за восковані паркети, а за свій хліб насущний. А за те із якою несказанною симпатією обернули вони очі свої у князівський період української історії!

До тих давніх часів липло їх панськими химерами підбите серце; у них находило воно відраду за своє теперішнє убожество, і коли не могло само уживати панських розкошей, то радувалося принаймні тими розкошами, що панували колись у княжеських та боярських теремах, тішилося їх золотими скарбами, їх пишними одежами та паволоками.

Вони не хотіли бачити того моря народної крові, у котрім купалися отті паволоками та золотом одіті князі та бояри, не хотіли бачити, що за тими князями усюди ішли пожарища та руїни убогих хлопських хат, оберталися у пустку тисячі городів та сіл.

Вони не хотіли дивитися на той образ князівських порядків, який змалював князь Ігор у слабій хвилі, серед тяжкої неволі половецької; їм байдуже було про те, що те, що сказав Ігор про себе, історія сказати мусить про все те князівське гайвороння, що мов сарана покривало увесь край руський, пожирало усі добутки і усю працю руського хлопа. Вони рилися у тій славі князівській та боярській; у тих споминках найпоганішої доби історичного нашого життя, над котрими плакати повинно кожне живе руське серце, про котре найлучше було б, якби їх можна забути на віки"...[60]

Другою важливою, для Франка характеристичною рисою в його повісті — це його підхід до жидівського питання. Франко

тут перший з українськихх письменників підходить до цього питання поважно, з серіозною турботою, бачачи, як визискували жиди народ.

Таким чином повість "Петрії й Довбущуки" показує, що Франко ввійшов уже на той шлях, на якому він у дальшому своєму ході зустрінеться з "Каменярами", "Вічним революціонером", бориславськими робітниками. Поруч із цим Франко розпочинає вже в "Петріях і Довбущуках" другу важливу роботу, яку згодом провадитиме постійно й послідовно в дальших своїх повістях, роботу над розкриттям дійсного обличчя вищих суспільних кляс у галичан. Це діло розпочинає він у повісті образом морального занепаду польської аристократії, головною представницею якої, поруч воєводи Шепетинського, що після нападу Довбуша на його замок божеволіє, є гр. Дозя Кралінська. Зарозумілість, духова порожнеча, лукавство, еґоїзм, подружня зрада — ось прикмети характеру тієї постаті, що затруює й нищить життя Андрія Петрія. Автор, описуючи хвилину, в якій вона іде до шлюбу, змальовує цю представницю аристократії "цілу біло, слюбно одіту" як "білого їдовитого стрімкого сморжа, що прекрасний зверха, внутрі криє гниль і вроджене зіпсуття"...[61]

Але не тільки тим на завдатки майбутнього ідейного перелому повість "Петрії й Довбущуки" замітна. Не вважаючи на всі недомоги та недоліки, які мусіли виступати в такого молодого письменника, що взявся за велике діло написання повісти, не зважаючи на те, що Франко писав повість на бажання редакції "Друга" "язичієм",[62] — "Петрії й Довбущуки" засвідчують безсумнівний літературний талант автора.[63] Цей літературний хист виявив письменник і в образах буйної творчої уяви і в умінні пов'язати помотані й поплутані сюжетні лінії, і в мистецьких засобах, передусім в описах і образах, які вказують на майбутнього письменника реаліста.[64]

RESUMÉ

In the essay entitled: *"Franko's novels Petrii and Dowbushtshuky"* composed by Wolodymyr Radzykewytsch, the author gives a critical analysis of this Franko's first novel which appeared in printing in the year 1875.

The author endeavours to prove that the figure of the hero of this novel — the idealized figure of the popular brigand Dowbush — is not

leant on historical sources, but is formed after the models and according to the style of the West-European romantic literature.

The first and the most reliable source of this novel was the novel "Maundy Thursday" (Strasnyj Tshetwer) by Mykola Ustiyanowytsch. The second source was the novel "Le juif errant" by Eugene Sue.

Successively the author explores the changes made by Franko himself in his second edition of the same novel (1910) and shows all these changes to be detrimental to the original.

At last the author underlines the influence exercised upon Franko by Drahomanow's ideological views as it is evident from the novel.

In dem von Wolodymyr Radzykewytsch verfassten Artikel u. d. T. *"Franko's Erzaehlung — Petrii und Dowbuschtschuky"* wird diese erste von I. Franko geschriebene und im Jahre 1875 erscheinene Erzaehlung einer kritischen Analyse unterzogen.

Der Verfasser des obigen Artikels bemueht sich zu beweisen, dass die Heldengestalt dieser Erzaelung — die populaere Gestalt des Freibeuters Dowbusch — weder den geschichtlichen Quellen entnommen ist, noch auf Volksueberlieferungen beruht, sondern nach der Art der west-europaeischen romantischen Literatur gebildet worden ist.

Die erste und zuverlaesslichste Quelle fuer *"'Petrii und Dowbuschtschuky"* war die Erzaehlung von Mykola Ustijanowytsch u. d. T. *"Der Gruendonnerstag"* (Strasnyj Tschetwer). Als die zweite Quelle ist die Erzaehlung von Eugene Sue "Le juif errant" anzusehen. Gleich hinterher bei der Inhaltsanalysierung untersucht der Verfasser des obigen Artikels auch die von Iwan Franko in der zweiten Auflage (1910) persoenlich durchgefuehrten Aendarungen und erklaert dieselben seien zu Ungunsten des Originals gemacht worden.

Zum Schluss unterstreicht W. Radzykewytch die Einfluesse der Drahomanow's ideologischen Weltanschaung.

ПРИМІТКИ

[1] Другъ, письмо для беллетристики и науки, издаваемое обществомъ „Академическій кружокъ“, 1875, № 18, 27, IV, стор. 200.

[2] Заголовок у першій редакції: „Петрії і Добощуки“. Зберігаємо скрізь заголовок пізнішої редакції.

[3] Драма „Три князі на один престіл“ і переклад „Електри“ — твори Франка. В передмові до другого видання повісти „Петрії і Довбущуки“, що вийшла в Чернівцях 1913. р., згадує Франко, що в вищих клясах гімназії зладив переклад Софоклевої „Електри“; в осьмій клясі — пише дальше, — написав я надто драму „Два князі на один престіл“, яку пізніше 1876. р. в перерібці Михайла Вагилевича виставили на сцені аматори студенти, яка також не діждалася друку.

[4] Петрѣи и Добощуки, повѣсть Джеджалика в трехъ частяхъ, Другъ, 1875, № 19, стор. 441-449; № 20, стор. 464-474; № 21, стор. 490-498; № 22, стор. 514-526; № 23, стор. 537-545; № 24, стор. 561-569 і Друг 1876 (письмо літературне), № 1, стор. 6-9; № 2, стор. 19-23; № 3, стор. 38-43; № 4, стор. 53-58; № 5, стор. 67-75; № 6, стор. 88-92; № 9, стор. стор. 134-136; № 10, стор. 151-154; № 11, стор. 161-165; № 13, стор. 197-201; № 14 і 15, стор. 217-222; № 17, стор. 262-272; № 18, стор. 281-284; № 19, стор. 294-301, № 20, стор. 304-312.

[5] **Haliczanin**, wyd. przez Walentego Chłędowskiego, 1830, t. II, стор. 78-92. Тема оповідання: напад Довбуша на Болехів.

[6] **Rozmaitości**, pismo dodatkowe do „Gazety Lwowskiej“, Lwów 1830, № 47, стор. 369-370 і № 48, стор. 580-581.

[7] **„Ziewonja“**, noworocznik wydany przez Augustyna Bielowskiego, Lwów, 1834, стор. 181-214.

[8] Matylda albo Zamek Little-Kott Hall. **Polihymnja** czyli piękności poezyi autorów tegorocznych, wydane przez Jana Juliana Szczepańskiego t. III. 1927, ст. 80-94.

[9] Русалка Днѣстровая, **Ruthenische Volkslieder**, Будим. 1837, стор. 95.

[10] **Ziewonja**, op. cit. стор. 186. — На літературні джерела Шашкевичевої „Олени“ вказав акад. В. Щурат у статті: Шашкевичева „Олена“. „Неділя“, Львів 1912, ч. 15.

[11] Твори М. Шашкевича і Я. Головацького „Руська письменність“, III, Львів, 1913, стор. 346-347.

[12] Історичні джерела подають, що Довбуш згинув у ночі з 23. на 24. червня 1745 р. в хаті Степана Дзвінки, куди зайшов був не на любовні сходини, а щоб пімстити смерть товариша (Целевич: „Опришки“, стор. 195.).

[13] Поезії Осипа Юрія Федьковича. З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав Др. Іван Франко, Львів, 1902, стор. 88-89.

[14] Оповідання О. Ю. Федьковича „Лелії могила або Довбушів скарб“ появилося щойно 1885 р. у вид. „Буковинській альманахъ“, виданий в память десятилѣтного существованя (1875-1885) общества русских академиков Союз в Черновцях 1885, стор. 69-76.

[15] Другъ, 1876, № 6, стор. 106. Підкреслення моє. В. Р.

[16] На основі двох книг кримінальних актів міста Станиславова, що з них перша сягає від 1703 до 1723, а друга від 1738 до 1751 рр., і, згодом, на основі інших друкованих і архівальних матеріялів дає Целевич ряд статтей. Перша з них „Про Олексу Довбуша та його попередників і наступників“ („Діло“, 1882, № 34-39), друга „Ще дещо про Олексу Довбущука та його наступників“ („Діло“, 1888, № 149, 150, 152), третя „Дальші вісті про опришків“ („Діло“,

1890, № 11, 15, 18) і четверта „Останні історичні вісті про опришків“ („Діло“, 1891, № 238, 240-243, 245, 248, 249). Всі ці статті зібрані пізніше в одну монографію п. з. „Опришки“ (Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII. в. Руська історична бібліотека, вид. Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, 1897, стор. 155-295).

17 Ю. Целевич, op. cit, стор. 158.

18 Там таки, ст. 156-160.

19 Там таки, стор. 164.

20 Др. Юліян Целевич, op. cit. стор. 185.

21 Protokuł seu liber variarum actionum, кн. II, стор. 222-224, в бібліотеці Оссолінських у Львові. Документ опублікований у праці Целевича, стор. 179-180.

22 Закінчуючи другу свою статтю про карпатських опришків п. з. „Ще дещо про Олексу Довбущука та його наступників“ у „Ділі“ за 1888 р., Целевич звернув також увагу на народні оповідання про О. Довбуша та інших опришків, заохочуючи записувати їх ось якими словами: „Стілько історичних вістей найшли ми і подали їх тут як доповнення до поданих нами давніше. Переказів про Довбуша найшлось би вдесятеро більше. Вибуяли вони густим рястом довкола постаті удачного гуцула-ватажка і сплелися в широкий лист, але зчасом, нажаль, зів'януть і вони, ті цвіти, що їх зродили туга і жаль, плекала спільна недоля і вигріла своїм сонячним світлом любов до тих, що стали месниками кривд власних і своїх суплемінників. Нехай же хто з любителів нашої бувальщини визбирає їх, заки зів'януть і поникнуть, а буде мати працю милу і вдячну, і чей же збір багатий, бо мало чи не в кожнім другім селі нашої Гуцульщини найде певно якусь річ, чи то лісок або полянку, чи то хрест або керницю, що до них прив'язують якийсь переказ про Довбуша. Ми би дуже бажали побачити збірничок людових переказів про Довбущука, і найліпше було би взятися до того комусь із коломийських гір, бо в тих сторонах переховалося їх певно найбільше, хоч найдеться їх не трохи у Станиславівщині, у Стрийщині і навіть ще далі на захід...“ (Руська історична бібліотека, т. XIX., стор. 196.) Проминуло доволі багато часу, заки така збірка вийшла. Видав її **Володимир Гнатюк** п. з. **„Народні оповідання про опришків“.** Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1910, т. XXVI.

23 Етнографічний збірник, XXVI., стор. 3.

24 З „Довбушевої бувальщини“ стор. 49-54); „До чого довела панська злоба“ (стор. 74-79); Молодий вік Олекси (стор. 83-84); „Довбушева сила“ (там таки, стор. 90).

25 „Через що Довбуш став опришком“ (стор. 64-68).

26 „Звідки дістав Довбуш силу і як її стратив“ (стор. 54-55). „Життя і смерть Довбуша“ (стор. 55-56); „Довбуш і його син — і скарби“ (стор. 58-60).

27 „Довбушева пімста“, „До чого довела панська злоба“ (стор. 74-79).

28 „З Довбушевої бувальщини“ (Гнатюк, стор. 49-54). „Через що Довбуш став опришком“ (стор. 64-68).

29 „Чудо Баль-Шіма над Довбушем“ (стор. 56-57); „Довбушева хата і скарби“ (стор. 135-136).

30 „Як довбуш усипав стежки грішми“ (стор. 99).

31 „Через що став Довбуш опришком“ (стор. 64-68); „Довбушева пімста“.

32 „Довбуш як месник людських кривд“ (стор. 93-94).

33 „Через що став Довбуш опришком“ (стор. 68).

34 Kazimierz Władysław Wóycicki: „Stare gawędy i obrazy“, Warszawa, 1840, cz. II. „Hucuły“, стор. 137-139.

[35] Петрії і Довбущуки, друге перероблене виданнє, Чернівці, 1913, стор. 64-65. (Цитуємо з цього видання з уваги на справлену мову.)

[36] ibidem, стор. 69.

[37] ibidem, стор. 72-73.

[38] ibid., стор. 180-182.

[39] Стор. 19.

[40] „Слабий блиск ґнота відбився сотки разів більше від блискучих золотих і срібних предметів, накопичених купами в тій кімнаті. Безліч срібних свічників, дорогоцінних кандслябрів і інших посудин стояла або висіла довкола, граючи і мерехтячи при слабім світлі ґнота. У шкіряних мішках і великих калитах стояли купи старої щирозолотої монети, в казанах іскрилися усіми барвами клейноти і дорогі камінці різної вартости“ ... (стор. 94).

[41] Іван Франко, „Петрії і Довбущуки“, повість у двох частях, друге перероблене видання, Чернівці 1913.

[42] **Підкреслення** моє. В. Р.

[43] До таких позитивних сторінок повісти зачисляв Франко образ сучасного життя різних суспільних кляс і картини з життя в XVIII. в. „В повісті виступають — писав він далі — особи з різних суспільних верств від найвищих до найнижчих, виступає і князь, і священник, і економ, і міщанин, і селяни, багатші і бідніші, виступає також виразно обрисованих кілька типів жидів. Усе те було тоді новиною в галицько-руськім письменстві і не переставало бути новиною і тепер. Уся дія повісти покладена в 50. роки минулого віку, але проте деякі епізоди відбуваються в XVIII. в. (перші розділи другої частини), і се також було новістю в тодішнім галицько-руськім письменстві. В повісті порушено і змальовано живими сценами такі суспільні явища, як ворожнечу між двома родинами, відносини руського попа до польського двора в XVIII. в., опришківство XVIII. і розбійництво половини XIX. в., монастирське життє і життє урядничої родини у Львові, проби вільнодумного руху між жидами і реакцію проти того руху, конокрадство та ярмарок у малім місточку, втеку в'язня та міщанський шлюб із нещасливим випадком. Думаю, що безстороння оцінка сеї повісти мусить признати се все і не відмовить їй літературної вартости так рішучо і безоглядно, як се вчинив український критик Сергій Єфремов у своїй студії про моє життє та мої писання. Мушу завважити ще, що дещо в моїй першій оповісті мало значіннє як прочуттє будущих течій у нашій суспільности. Опис того, як Невеличкий вилазить на стрімку скелю в Розгірчу, зовсім фантастичний, але, пишучи його, я вже мав у своїх споминах кількаразовий побут в Уричу, де я сам вилазив на обі великі скелі, що мають на собі сліди великої людської праці з передісторичних та дуже давніх історичних часів. Подібні скелі звиджував і оглядав я також у Бубнищу та в Синевідську Нижнім, — ся остання досі, здається, зовсім невідома ані нашим туристам, ані дослідникам нашої старовини. А коли в сценах із міського життя інтеліґенції у Львові я пробував дати у своїй перерібці образок „міщанського щастя“ в тихій, матеріяльно забезпеченій і духово працею занятій сім'ї, то бажав би сим образком запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодих письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликами західно-европейських песимістів, у міщанськім (буржуазнім) життю бачать синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття. Ті людці, очевидно, не почувають усеї недорічности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто з його високо розвиненою торговлею та промислом робить можливим жити на вищім культурнім становищі, ніж се можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітними засо-

бами дає можливість освіченому чоловікові вповні та найширше розвивати свої духові та фізичні здібності, а навіть неосвіченому або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та життє далеко вигідніше, як по селах. Розуміється, що й для розвою естетичного почуття новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можливости, ніж се може навіть у сні мариться навіть найзаможнішим селянам. (стор. 291-292.)

44 „Другъ“, 1876, ч. 19, стор. 297.

45 Опис трагічної смерти Олесі Франко пропустив з уваги на момент знасилування дівчини, бо повість задумував проф. Сімович видати в „Бібліотеці для молодежі“. Тут пішов Франко назустріч бажанню видавця, як це вияснив мені проф. Сімович.

46 Про це пише Франко у своїй автобіографії Відривок з листу І. Франка до М. Драгоманова у „В поті чола“, образки з життя робучого люду, Львів, 1890., стор. 14. Також: Акад. М. Возняк: Матеріяли до життєпису Франка, „За сто літ“, І, 1927, стор. 171.

47 Schillers Werke herausgegeben von Ludwig Bellermann, Leipzig-Wien, II. стор. 86.

40 Там таки, стор. 97.

49 Вульпіус Хрістіян Авґуст написав у 1798. році фантастичну повість „Rinaldo Rinaldini“, яка стала прототипом для цілого ряду фантастичних розбійницьких романів.

50 „Петрії й Довбущуки“, 1913, стор. 290.

51 Житейская философія Кота Мура, съ отрывками изъ біографіи Иоганна Крейслера въ отдѣльныхъ листахъ макулатурной бумаги, изданная Е. Т. Гофманомъ, переводъ М. А. Бекетовой, СПГо, 1894.

52 Der ewige Jude von Eugene Sue. Nach dem Franzoesischen von August Zoller, zweite Auflage, II, стор. 206 (Kabinetbibliotek der klassischen Romane aller Nationen).

53 „Петрії й Довбущуки“, Чернівці, 1913, стор. 52; стор. 32.

54 З цією цікавою постаттю знайомить нас Франко в оповіданні „Гірчичне зерно“.

55 „Про опришків: Дмитрія і Петрія“, „Етнографічний збірник“, т. XXVI, стор. 258-260.

56 М. Устиянович: Страстний четвер, Львів 1927, стор. 38.

57 „Другъ“, 1876, № 5, стор. 70.

58 Другъ, 1976, ч. 20, стор. 311.

59 Там таки, стор. 312.

60 „Правда“, письмо літературно-політичне, Львів, річник VII, 1874, ст. 714.

61 Другъ, 1876, № 14 і 15; стор. 221.

62 Підо впливом листів Драгоманова, починаючи з 1871. р. „Другъ“ почав наближати свою мову до народної мови, тим то й мова в останніх розділах повісти ближча до народної.

63 Про повість „Петрії й Довбущуки“ в її першій редакції (її видало видавниче товариство „Рух“ — у п'ятитомовому збірнику — в Харкові) написав окрему розвідку (в додатку до повісти) **Р. Заклинський:** „Перша повість Франка“.

64 Опис монастиря в Гошові. (Другъ, 1875); опис хати Олекси Довбущука (Другъ, 1876, стор. 40.)

Микола Глобенко

ШЕВЧЕНКО В СОВЄТСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

(Основні тенденції в трактуванні)

Шевченко в інтерпретації підсовєтських літературознавців і критиків — це новий розділ у книзі боротьби за великого поета. Коли ми говоримо про боротьбу за Шевченка, то йдеться тут здебільша, в силу виїнятково несприятливих історичних умов, не стільки про природне і корисне змагання ідеологій, духових течій, літературних оцінок, мистецьких смаків навколо центральної постаті нашого національного відродження, — скільки про право говорити те, що підказує сумління критика і науковця. В боротьбі, що триває від 1840 року, беруть участь не тільки Куліш, Бєлінський, Добролюбов, Турґенєв, Драгоманів, Франко, Кониський, але й шеф миколаївської жандармерії граф Орлов і царська цензура, — не тільки Єфремов, Новицький, Щурат, Смаль-Стоцький, Зайцев, — але й Затонський, Постишев, культпроп ЦК КП(б)У, і ряд інших установ, що з шевченкознавством нічого спільного, здається, ніколи не мали й не повинні були б мати . . .

Не доводиться багато говорити про те, яке велике значення має створення і збереження об'єктивного — себто повного, живого образу Шевченка в пляні загальнонаціональному, науковому, політичному, виховному. Це очевидно. Але саме з цього погляду набирає значення також усвідомлення шляхів і способів боротьби проти „справжнього Шевченка". Методи і тенденції трактування творчости й біографії Шевченка надзвичайно показові для всього процесу фальсифікації нашого минулого, для якої (особливо від 1933 року) мобілізовано багатьох вільних і здебільша підневільних виконавців: істориків, літературознавців, дослідників мистецтва. Ці методи і тенденції входять як складова частина в увесь старанно виконуваний плян влучити увесь історичний і культурний процес на Україні в минулому і в сучасності до загальноросійської схеми, з якої здобутками й досягненнями нашої науки Україна на початку цього століття, нарешті, була виведена. Цей плян у деталях — відповідно до зміни обставин політичних — також зазнає змін. Особливо виразна лінія розвитку, як сказано, за останнє двадцятиріччя. Виразна настільки, що дає підставу говорити про новітній етап у підсовєтському літературознавстві.

Ця стаття не ставить своїм завданням підсумовувати те позитивне, що стало здобутком літературознавців, які силою речей провадили свою роботу в УРСР, — переважно в період до 1930-33 років. Тут ми спробуємо накреслити лише основні тенденції офіційного трактування постаті Шевченка в Совєтському Союзі в їх поступових змінах.

Що саме дає право розглядати двадцятиліття 1933-53 років як новітній етап в українському шевченкознавстві? Те, що політичні події 1933 р. на підсовєтських землях різко змінили стан і можливості для літературознавчої, отже й шевченкознавчої науки в УРСР. Оголошений партійними ухвалами курс проти „буржуазного націоналізму" дав гострий поштовх для ліквідації тієї роботи, що, хоч і в умовах партійної диктатури, безперечно мала науковий характер і що її офіційні установи якийсь час змушені були терпіти. Єдиний ланцюг, що об'єднував працю українських учених в УРСР із працею на далеко вільніших Західніх Землях України — леґально — і з роботою в еміґраційних осередках (особливо Варшаві — Празі) — нелеґально, — в 1933 році розірвався. Партійна публіцистика із сторінок газет і журналів УРСР вдерлася до видань, що доти виглядали як наукові. Вдерлася з готовою, офіційно скерованою настановою заступити ці наукові видання, що гірше — науковоподібно їх зфальсифікувати. Саме на шевченкознавстві, як одній із центральних проблем української науки про літературу, ця боротьба з правдивим науковим висвітленням явищ і процесів позначалася якнайвиразніше.

На початковому етапі праці Української Академії Наук, відразу після приходу большевицької влади, створилося цікаве становище. Рівнобіжно в УРСР діяло **наукове опрацювання** життя й творчости Шевченка і **червона публіцистика**, тоді ще переважно в особі своїх представників із націонал-большевицького крила. Виділялися активністю й урядовою підтримкою, сказати б, „офіційні" (всупереч „академічним") „шевченкознавці" В. Коряк і А. Річицький (обидва вихідці з лівих українських партій). Метода їх була проста. Вони в трактуванні постаті Шевченка продовжували народницьку публіцистичну традицію кінця XIX. — поч. XX. ст. Ця традиція, не зважаючи на зібрані, найповніше Кониським, факти з життя Шевченка, що свідчили про його високу культуру, про постійні зв'язки з інтеліґенцією (зокрема з передовими українськими поміщиками), не зважаючи на очевидне всенаціональне значення Шевченка, трактувала його як „мужика-самоука", що його „вічно била доля", не даючи піднестися до вершин. В цьому трактуванні

схрестилася надто суб'єктивна, тенденційна оцінка Шевченка І. Турґеневим і М. Драгомановим, що поширювала міт про Шевченка — „поета з народу“ типу Кольцова, із народницьким ставленням мужика на п'єдестал.[1]

В. Коряк почав від статтей із гострими вихватками проти попередніх і сучасних йому шевченкознавців. Із сарказмом він констатував, що для українських науковців 1920-их рр., М. Грушевського і С. Єфремова насамперед, „Шевченко — душа сакраментального „українства“, цієї позаклясової соборноукраїнської національної ідеології“ („Боротьба за Шевченка“, ДВУ, Харків 1925, стор. 107). Він обурюється з новітніх праць молодих шевченкознавців, що ставлять собі завдання з глибоким пієтетом всебічно вивчати Шевченка, знаходячи в них вияви української національної ідеології й академізму. 1921 р. В. Коряк у „Вістях ВУЦВК“ писав:

„Це торік молодий український професор Синявський на урочистому засіданні харківської філії Київського Наукового Товариства одверто проголосив з піднесенням, що, мовляв, „український народ остільки шанує свого поета, що аж створив культ пам'яті Шевченка“... Отже й досі такі заяви можуть лунати ще й на цьогорічному та й дальших святах, і з цим треба повести рішучу боротьбу“. („Боротьба за Шевченка“, стор. 69). „Боротьба“ для Коряка — це насамперед боротьба проти наукового шевченкознавства, що намагається в післяреволюційних умовах розгорнути свою працю: „Отаке „об'єктивне“ шевченкознавство загрожує знову запанувати в академічних колах; воно вже йде в наступ і хоче дати реванш нібито на тому ж, на марксівському ґрунті... Нам потрібне наше клясове шевченкознавство, але й тепер ми кажемо, що хочемо знати нашого Шевченка. Боротьба за Шевченка ще не скінчена!“ (там же, стор. 46).

Обурюючись із того, що сучасні йому шевченкознавці твердять: „Шевченко не мужик, Шевченко — академік“, Коряк у своїх статтях намагається дати образ „свого“ поета, творений „клясовим шевченкознавством“:

„Нам дорогий наш живий Шевченко, батрацький поет, що його пам'ять . . . шанує наше незаможне селянство“ (там же, стор. 113). „Він не просто поет, він не панський поет — ба ні, він поет мужицький, він — кобзар . . .“ (стор. 48.). І далі: „Витерпівши цю недолю на своїх власних плечах, є Шевченко воїстину справжній поет і великий пророк — пролетаріяту“ (стор. 52). Він „мужицький поет“, „батрацький поет“, душа якого „проста, нехитра, близька й рідна кожній селянці — наймичці, кожній робітниці в першу чергу“, але „ми люди іншої доби, ніж Шевченко,

і не в нього беремо наказ і науку, нові гасла і нові провідні думки“ (там же, стор. 107).

Давши такий „соціологічний еквівалент“, Коряк не пробує уважніше придивитися до студій над Шевченковим словом, які вже велися не одно десятиліття, а в 1920-их роках дуже цікаво розгорталися. Спроби розглядати поезію Шевченка в усій її складності Коряк обурено відкидає, як „антиреволюційні“. Наводячи вислів А. Ніковського в статті з 1919 р.: „Він — не бандура, не сопілка, не мужик з інтуїцією і не самоук поет, але справжній: культурний і химерний, строгий, вихований і вибагливий““.... — Коряк протиставить йому твердження: „Загалом поетика Шевченка не визначається ориґінальністю і цілком зрозуміла для селянина“ (там же, стор. 111). „Ціла поезія Шевченка, ціла його творчість зросла не од книжної науки, а з самого прикорня життя. Він приніс її з свого села, з своєї мужицької вбогої хати. Його творчість то є творчість з глибин життя народного“ (стор. 53). Відповідно до цього вульґаризатор дуже „просто“ розв'язує складну проблему літературної атмосфери, в якій формувалася творчість Шевченка: „Він слух'яно і жадібно схоплював чужі панські форми поезії, але вкладав у їх свій мужицький зміст“ (стор. 47).

Пізніші писання В. Коряка не внесли нічого істотно нового в цю вкрай вульґарну схему.

З „соціологічними“ завданнями підходить до проблеми Андрій Річицький у книзі „Тарас Шевченко в світлі епохи“ (1925), що була сприйнята критикою як „перша марксистська праця“ про Шевченка (висловлювання критиків наводить В. Петров в ст. „Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства“, 1946). Беручи в суті речі стару народницьку концепцію про Шевченка — мужицького поета, він намагається дати їй марксистську“ арґументацію. Значення Шевченка для Річицького полягає лише в „нерозривному зв'язку“ з селянською масою. „Він виніс свого генія з пригнобленої селянської маси і тільки в нерозривному зв'язку з цією масою він міг досягти недосяжної височини. Можна з певністю сказати, що порви Шевченко свій соціяльний зв'язок з кріпацькою масою, і од його генія нічого б не лишилося, крім звичайного писаки або відомого лише вузькому колу художника-маляра“ („Тарас Шевченко в світлі епохи“, ДВУ, 1925, стор. 50). Для нього Шевченко — „поет-кріпак, співець трудящих мас, виразник свідомости зародків пролетаріяту в кріпацькому суспільстві“ (стор. 144), тобто свідомости „передпролетаріяту“ (стор. 154) ... „Основні елементи свого світогляду Шевченко виніс із селянства, звідки і сам він вийшов.

Правда, піднімаючись над загальним рівнем свідомости своєї верстви, він і світогляд свій розсував, але все ж міцно стоячи на мужицькому ґрунті. Від роздушеної царським гнітом України, від спогадів »столітнього діда« — закріпощеного селянства — про колишню »козацьку волю« Шевченко одержав свій націоналізм і патріотизм до України"... (стор. 94). Звідси послідовне зведення до „мужицького" рівня у Шевченка всього того, що, звичайно, диктувалося не походженням, а широтою обріїв, глибокою проникливістю в оцінці історичного минулого і сучасности. Річицький намагається не бачити чи не розуміти того, що не мириться з його схемою. „Національна обмеженість, — пише Річицький, — у Шевченка виявляється просто таки клясично. Його посланіє до земляків дає такі зразки мужицької мудрости, як от порада землякам"... — „В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля" (стор. 95). „Оце «В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля», — каже він, — містить у собі всю суть мужицької філософії, філософії обмеженої обороною, що відгороджує од усього світу тую »хатиночку в гаю« і »садок вишневий коло хати«" (стор. 96). Ніби не розуміючи основних думок „Посланія", Річицький пише: „З суто мужицького погляду Шевченко неґативно ставиться до наслідування чужої, знов таки німецької, культури, він у цьому добачає лише прагнення командних кляс — панів поміщиків — прикрити своє гнобительство його »України убогої« (стор. 98). „Своїми думками про жінку, про родину Шевченко залишився на рівні мужицької філософії. Кріпак і ворог кріпацтва, мужицький поет не зміг повстати проти забобонів і темної філософії своєї »громади у сіряках«" (стор. 112).

Шевченко як всенаціональний поет, як провідна постать, що вказує уже своїм сучасникам небачені перспективи — згадаймо оповідання Костомарова і Куліша, — для націонал-большевиків не існує. Боячись, як казав Коряк, „цієї позакласової соборно-української національної ідеології", вони свідомо знижують ролю Шевченка. Публіцистичне, народницьке тлумачення постаті поета підказує їм, як заповнити „марксистську" схему, що має визначити „клясову позицію" Шевченка. Це трактування — як „марксистське", клясове" — офіційна критика накидала науковим працівникам уже в 1920-их рр. Спершу воно успіху не мало — академічні кола під вогнем цих виступів, не без поступок „соціологічній методі" (О. Дорошкевич, Б. Якубський та ін.), вели свою працю далі. Однак удар проти наукового шевченкознавства посилено готувався.

А. Річицький у сумної пам'яті ВУАМЛІН-і виховував цілу групу „марксистських" критиків, що мали претензії стати до-

слідниками „нового типу“. І ця група — перш, ніж бути фізично зліквідованою в 1937—38 рр. — своєю офіційною патронованою роботою, поруч із частиною аспірантури Інституту ім. Шевченка, що від початку 1930-их років став швидко „перебудовуватися“, справді великою мірою спричинилася до розгрому наукового дослідження.

Від 1917—1918 років до початку 1930-тих років існувало дуже своєрідне співвідношення сил. Ліва публіцистика, націонал-большевики, виховані на народницькому, „мужицькому“, образі, почасти цілком відкидають Шевченка, бо іншого, справжнього, не знають, а старого образу не приймають — це М. Хвильовий, це лідер футуристів М. Семенко ... Або, ввесь час проклямуючи потребу наукового, себто, за їх уявленням, марксистського, вивчення Шевченкової постаті й творчости, вони наповнюють „клясові визначення“ запозиченим у донаукового, великою мірою публіцистичного шевченкознавства матеріялом — як згадані вже Коряк і Річицький. На практиці ж вони вносять деструкцію, стають першими безоглядними критиками справді наукової роботи й спричиняються до руйнування молодого академічного шевченкознавства.

Тим часом, як ми вже принагідно відзначили, найвидатніший представник старої, публіцистичної школи академік Сергій Єфремов стає поряд із молодшими й зовсім молодими працівниками на шлях всебічного, справді наукового вивчення Шевченка.

Адже після революції — попри всі труднощі зовнішнього, політичного, характеру — створений був фронт наукового шевченкознавства. Очевидно, не доводиться надто перецінювати можливостей: навіть в умовах періоду т. зв. „українізації“, від 1923 до 1930—1933 років, не зважаючи на наявність таких осередків, як ВУАН і спершу окремо організований Інститут ім. Шевченка, не можна було розгорнути працю над вивченням життя і творчости Шевченка з тим ефектом, який відповідав би колосальному вкладові енерґії. Але певна матеріяльна забезпеченість праці, недовгочасна, щоправда, концентрація кадрів старших і молодших дослідників навколо Всеукраїнської Академії Наук і науково-дослідних катедр, фактична можливість протягом 1920-их років підтримувати зв'язок із дослідниками в Галичині й на еміґрації, наявність кількох великих видавництв — усе це створювало умови, доти на Україні небачені.

Нагадаємо про речі, які знаходили не раз висвітлення на сторінках фахових праць.[2] Передусім українські дослідники багато досягли в дослідженні текстів Шевченкових творів — після

видання „Поезій“ Т. Шевченка за редакцією І. Айзенштока і М. Плевака (Харків 1925), що становило вже великий крок уперед супроти попередніх видань, з'являються два томи під титулом: Українська Академія Наук. Т. Шевченко. „Поезія“, I—II томи під редакцією акад. С. Єфремова і М. Новицького. Київ 1927. Із заплянованого Всеукраїнською Академією Наук „Повного зібрання творів Тараса Шевченка під загальною редакцією акад. С. Єфремова“ в 1927 р. вийшов том IV — „Щоденні записки (Журнал)“, ДВУ, К. 1927, і том III — „Листування“, ДВУ, Х. 1929, — видання справді академічного характеру, що їх високо оцінили фахівці. Наступним етапом у роботі було опрацювання тексту поезій О. Дорошкевичем для тритомника „Творів“ (ЛІМ, Х. 1933), сконфіскованого в 1933 р., але замість нього з'явилися з цим самим текстом „Поезії“ (ЛІМ, Х. 1934). Цей текст, як найкраще для свого часу опрацьований, був узятий для „Повного видання творів Тараса Шевченка за редакцією П. Зайцева (Варшава—Львів 1934-1939). В 1939 р. Академія Наук УРСР видала тексти в ще досконалішій редакції: „Повне зібрання творів у десяти томах“, том І і II, 1939 р., вид. АН УРСР, „Повна збірка творів у п'яти томах“, Держлітвидав, Київ 1939, і „Кобзар““ АН УРСР, Держлітвидав, К. 1939.

Велике значення мали численні розвідки з шевченкознавства, вміщувані в журналах, збірниках („Шевченківський збірник“, І, Київ 1924; „Шевченко та його доба“, І-ІІ, Українська Академія Наук, Київ 1925-1926; „Шевченко, збірник Інституту Т. Шевченка“, І-ІІ, ДВУ, Харків 1928-1930) чи видані окремими книжками. Це були праці, присвячені біографії, історії творчости Шевченка, вивченню текстів, поетиці його, мові, літературному оточенню С. Єфремова, М. Новицького, О. Дорошкевича, Д. Багалія, О. Новицького, М. Плевака, П. Тиховського, П. Филиповича, О. Багрія, І. Айзенштока, А. Шамрая, Б. Якубського, Б. Навроцького, П. Руліна, В. Міяковського, С. Родзевича, В. Державина, Л. Кошової, О. Синявського, М. Сулими, в пізніший уже несприятливий час статті О. Білецького, О. Парадиського, М. Рильського, О. Розенберґа та ін. Ці праці, не зважаючи на постійно накидувану конечність „соціологічного забарвлення“, навіть у вивченні поетики, давали великий вклад у дослідження творчости, життя й оточення поета, цінний хоча б уже тим, що використовували джерела, до революції неприступні для дослідження. В той же час з'являлися розвідки з безпосередньо пов'язаних із шевченкознавством проблем, як праці В. Петрова про П. Куліша, О. Дорошкевича — про М. Вовчка, М. Марковського — про М. Маркевича, А. Шамрая — про харківську школу романтиків, В. Міяковського та

О. Гермайзе — про кирило-методіївців і т.д. З сусідніх ділянок, над якими одночасно працювали українські науковці, виростало живе, конкретне оточення Шевченка: люди, книги, ідеї...

І коли з причин зовнішнього характеру Академія Наук не встигла дати повного академічного видання творів Шевченка і не створила цілком обґрунтованого, нового, вільного від публіцистичних, недозрілих концепцій образу поета, праця згаданих учених дала багато підготовного матеріялу як для справді наукового видання творів, так і для наукової біографії поета.

Своєю різносторонністю робота, проведена в 1918-32 рр. на Україні, стояла в одному фронті боротьби за справжній образ Шевченка із дослідниками на Зах. Землях і в еміґрації, які могли незрівняно вільніше публікувати розвідки, хоч не мали можливостей безпосередньо користуватися архівами, не мали таких багатих джерел, як на підсовєтській Україні.

Тут ми маємо на оці насамперед широкий задум „Повного видання творів Тараса Шевченка“ Українського Наукового Інституту в Варшаві, що давав найкращі — як на той час і можливості — тексти з відповідним науковим апаратом, редаґовані проф. П. Зайцевим; коло цього видання зосередилися такі автори, як Д. Антонович, Л. Білецький, І. Брик, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, П. Зайцев, Є. Маланюк, О. Лотоцький, С. Смаль-Стоцький, Д. Чижевський, статті яких систематично реалізували виразну настанову — подати новий, свіжий, себто звільнений від заперечених нині наукою рис, об'єктивно вірний образ Шевченка, — а також шевченкознавчу працю в цьому ж напрямі П. Богацького, М. Возняка, Ф. Колесси, Б. Лепкого, М. Мочульського, Є. Ю. Пеленського, В. Щурата й інших представників наукового шевченкознавства. Робота цієї частини шевченкознавців набирала ще особливої ваги з моментом, коли наукове шевченкознавство в УРСР опинилося в нестерпних умовах.

Від 1929 року, коли почалося готування до процесу СВУ, праця Академії Наук, а з нею й інших науково-дослідних установ стала об'єктом небезпечної уваги комуністичної партії. Постійна, „звична“, сказати б, роздвоєність наукового шевченкознавства і „публіцистичного“, офіційно підтримуваного, переходить у причіпливу критику до кожної нової розвідки про Шевченка. Небезпека збільшилася особливо від січня 1933 року, коли „постановою Пленуму Центрального Комітету і Центральної Контрольної Комісії Всесоюзної Комуністичної Партії (большевиків)“ у Москві вся попередня політика „українізації“, себто в певному сенсі культурної автономії на Україні, була визнана за незадовільну і цим фактично було висловлене недовір'я партій-

ному й урядовому апаратові УРСР. Наступ на українську культуру, на українську науку зокрема, дуже важко в дальші роки відбився на шевченкознавчій роботі. Досить згадати, що, починаючи від 1929 року, з поля наукової праці стали зникати С. Єфремов, М. Новицький, далі — М. Грушевський, П. Филипович, О. Дорошкевич (повертається лише після війни, незадовго до смерти), М. Плевако, М. Зеров, А. Музичка, А. Шамрай (як і Дорошкевич, повернутий був після війни) і багато інших. Тимчасові „заступники" їх з молодих науковців теж раз-у-раз ставали жертвами репресій. Серед перманентних чисток і перевірок на чолі Інституту ім. Шевченка, де зосередилася шевченкознавча робота, опинялися в ті роки люди, що ніяк не могли керувати науковою працею, як С. Пилипенко або Є. Шабліовський. Нестійкість становища, дезорієнтація і мінливість вимог відтоді й досі вкрай згубно відбиваються на шевченкознавчій роботі.

Офіційна лінія для певного, здебільша дуже короткого періоду визначається кожного разу в працях особливо „авторитетного" для даного моменту дослідника або адміністратора в науці. Їх статті визнаються за безпечний зразок для наслідування. Після невдалої спроби в 1934 р. спертися у визначенні обличчя Шевченка на ЦК КП(б)У, найнадійнішим джерелом для „ідеологічного оформлення" (насамперед захисного цитування) лишаються статті офіціозів: зрідка московської „Правди", частіше — „Комуніста" (до війни орган ЦК КП(б)У), по війні заміненого на „Радянську Україну" (що є офіційним органом і Центрального Комітету партії, і вищих органів влади). До останнього часу було так, що апробовані, себто визнані за „канонічні" партією книги чи статті за кілька років здебільша офіційно оголошувалися шкідливими (щоразу — „націоналістичними"). Їх вилучали з бібліотек, а замість них виходили інші з визнаною партійними авторитетами версією.

Неоднноразова зміна офіційних „версій" і репресії проти науковців спричинили те, що з постійними вилученнями „ворожих" чи „нерекомендованих" книг із загального користування зникли всі видання творів Шевченка і всі розвідки не лише найліберальніших 1920-их років, але й пізніші — до 1939 року. Адже під час конфіскацій зникали з полиць книгарень і бібліотек книги навіть тільки тому, що в них траплялося десь прізвище репресованого дослідника. Щоб повністю уявити картину спричиненого цим спустошення, треба ще взяти до уваги зміни в тих виданнях, що не були оголошені шкідливими (досить для прикладу порівняти перше і друге видання збірки статтей М. Шагінян „Тарас Шевченко"). В післявоєнні роки свою справу серед широкого

кола читачів мають робити збірки „вибраних творів“ із цілком недвозначною їх тенденцією.

Після перших важких ударів 1929-1932 рр. з'являлися лише дуже нечисленні видання творів Шевченка й окремі дослідні праці (напр., у другому річнику збірника „Шевченко“). Тритомник „Творів“, за редакцією О. Дорошкевича, що давав найкраще, як на ту добу, підготовані до видання тексти, 1933 р. відразу після видрукування був сконфіскований. Однак дальший погром наукового шевченкознавства висував для офіційних кіл конечність появи обов'язкових директив — себто „канонічної“ версії тлумачення Шевченка. Таким директивним документом у совєтському шевченкознавстві 1934-1937 років стали „Тези ЦК КП(б)У“ про Т. Шевченка (1934 р.) складені при співучасті В. Затонського, А. Хвилі й Є. Шабліовського.

„Тези“ авторитетом компартії підтримали уже й раніше протеґованих у боротьбі з науковим шевченкознавством Коряка і Річицького, визнаючи Шевченка „великим селянським поетом“, „революціонером-демократом“. Всупереч попереднім високим оцінкам Шевченка як своєрідної постаті навіть у пляні революційному, коли М. Скрипник говорив про „соціялістичну ідеологію“ поета, що може стати прапором комунізму, „Тези“ всіляко наголошували уже висунуту Річицьким і Коряком Шевченкову „обмеженість“ „буржуазного демократа“. Як кріпак з походження, він мав риси „селянської обмежености“; тим то Шевченко не був послідовним ворогом релігії, романтизував давнє минуле України, відбивав у своїй творчості селянські власницькі ідеали; його революційність мала стихійний, бунтарський характер. Але зв'язаний із бунтарським селянством Шевченко і в „Тезах“ лишався ще свого роду попередником большевиків. Коррективи, внесені „Тезами“, стосувалися головним чином до підкреслення „обмежености“ поета та до приділення Шевченкові місця в історії революційного руху в Російській імперії з одночасним „вириванням“ його з живого українського оточення.

Автори „Тез“ твердять, що від захоплення національною романтикою, пояснюваного знов таки „селянською обмеженістю“, Шевченко відійшов під впливом російських революціонерів-демократів — О. Герцена, а головне М. Чернишевського й М. Добролюбова („Тези“ і сперті на них праці мовчки обминали той факт, що Шевченко з останніми двома познайомився після повернення до Петербурґу в 1858 р., себто менше як за три роки до смерти, а творчістю Герцена зацікавився небагато раніше, повертаючись із заслання). Бєлінський у статтях цього періоду виразно згадується ще як близький духом діяч, що „випадково“ не

оцінив Шевченка. Отже, пов'язуючи вже відому серед українських читачів концепцію Коряка-Річицького про „обмеженого" „мужицького поета" з по-большевицькому інтерпретованою історією російської революційної демократії, „Тези" робили рішучий крок до втиснення постаті й творчости Шевченка в схему російської історії 19 століття.

Іншими „канонічними" виданнями того періоду були: написана відповідно до „Тез" книга тодішнього директора Інституту ім. Шевченка Євгена Шабліовського „Т. Г. Шевченко" і збірка „Поезії" Шевченка 1934 р. за редакцією А. Хвилі і Є. Шабліовського із вступною статтею А. Хвилі: „Великий демократ-поет революціонер". Таким же мало бути і ювілейне (1814-1934) „Повне зібрання творів" під редакцією В. Затонського, А. Хвилі, Є. Шабліовського (том І — 1935 р. з примітками наукових співробітників Інституту Шевченка — К. Гуслистого, Ю. Йосипчука, М. Гайового, П. Колесника, том II — 1937 р.). В цьому ж пляні писалися статті й примітки до текстів „Гайдамаків" (1935) і „Щоденника" (1936), випущених Інститутом Т. Шевченка.

Вимога заперечити попередню шевченкознавчу роботу, висунута офіційними керівниками, перетворюється на основне завдання для науковців. Цими настановами продиктовані слова І. Айзенштока в статті „Судьба литературного наследства Т. Г. Шевченка" („Литературное наследство", том 19-21. Ленінград 1935): „В суті треба заново переглянути й перевірити абсолютно всі проблеми, зв'язані з Шевченком, — навіть ті, що вважалися за остаточно розв'язані; доведеться ввести „боротьбу за Шевченка" в нову фазу, розгорнути активну боротьбу за марксо-ленінське шевченкознавство" (стор. 424)... „За один із вирішальних моментів у встановленні шевченківського канону (мова йде про тексти поезії — М. Г.) ми повинні прийняти, відкинувши всякі формальні й формалістичні принципи, принцип клясової значущости варіянтів..." (стор. 459).

Коментарі, що у виданні „Поезій" 1934 р. надзвичайно обтяжували книгу, подавалися раз-у-раз і перед текстом твору і відразу після тексту, тлумачачи його в дусі „Тез ЦК", а далі йшли примітки. Ці примітки визначали всіх українських політичних і культурних діячів минулого як „ворогів трудящих", „поміщицьких", „націоналістичних", „буржуазних письменників" і т.д. Система трактування цілком збігалася з методою вульґаризації, прийнятою в історичній „школі Покровського", яка доживала тоді свої останні дні.

Наступний крок в еволюції совєтського шевченкознавства — це передвоєнні 1939-1940 роки, коли в зв'язку з ювілеєм 1814-1939

рр. знову з'явився цілий потік статтей про Шевченка і кілька видань його творів. Їх треба було неодмінно випустити, бо в кінці 1937 і в 1938 році в новій хвилі терору зникли з обрію автори, яким 1933-1937 рр. доручене було „очищення“ Шевченка від „буржуазно-націоналістичних перекручень“. В. Затонський, А. Хвиля, Є. Шабліовський, В. Коряк оголошені були „ворогами народу“; одночасно зійшла зі сцени чимала частина молодших літературознавців — співробітників Інституту ім. Шевченка, які в 1930-1934 рр. з „ортодоксальних“ на той час позицій критикували багатьох фахівців ще передреволюційної школи. Слідом за ними зникли з бібліотек і всі книги, де хоча б випадково фігурували їх імена. Створилося становище, коли — нечувана річ — виданий був повний збірник поезій Шевченка, зовсім вільний від передмов і коментарів і з мінімальним числом приміток („Кобзар“, Державне Літературне Видавництво, Київ 1937, стор. 640).

В цей період у совєтській російській історичній науці, після ліквідації в половині 1930-их рр. згаданої вище „школи Покровського“, проголошений був неприховано імперіялістичний курс. В офіційну схему історії Росії вимушене було вкладатися все в історії народів, які входять до СССР. Щодо України дедалі більше наголошується „спільність походження“ й „історичний зв'язок із російським народом“. В широкій пропаґанді звеличується Богдан Хмельницький за акт 1654 року. В історичних виданнях УРСР відтоді повторюється традиційна в російській науці анатема на Мазепу і т.д. Зміцнення й дальше розгортання нового курсу, очевидно, ставило перед реформованим після переходу до Києва Інститутом Літератури ім. Шевченка Академії Наук УРСР завдання пристосувати свою роботу до нових вимог.

Ювілейний 1939 рік позначений був виданням п'ятитомника Інституту Літератури ім. Т. Шевченка: „Повна збірка творів“ у п'яти томах під редакцією О. Корнійчука, П. Тичини, М. Рильського, Ф. Редька, Д. Копиці, Держ. Літ. В-во, К. 1939 (I-II тт. — поезії, III-IV — повісті й драматичні твори, V — щоденник) і однотомника „Кобзар“ на підставі цих самих текстів.

Одночасно з'явився виданий Інститутом перший том ювілейного „Повного зібрання творів у 10 томах“.[3] Ювілейні матеріяли, насамперед випущений Інститутом Літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР збірник „Пам'яті Т. Г. Шевченка“ із працями найбільше офіційно протеґованого тоді І. Стебуна, акад. О. Білецького, проф. О. Парадиського, А. Бронського, В. Масальського й інших, був підпорядкований гаслу, даному в передовій статті московської „Правди“ з 6 березня 1939 р. „Великий син українського народу“: В поезії Шевченка відображені ідеали російської рево-

люційної демократії 60-их років". Авторам, очевидно, було важко пов'язувати кінці з кінцями, маючи перед собою дуже складне завдання. Шевченка треба вже було представляти в оточенні духових батьків большевизму дуже обережно, бо спроба зробити таку схему у Річицького, Коряка й Шабліовського скінчилася, як *відомо*, для цих інтерпретаторів трагічно; крім того, оперувати „впливом" Чернишевського і Добролюбова перешкоджали очевидні факти. Але все настирливіше висувалася вимога розглядати Шевченка не як постать в українському оточенні, а серед російських діячів. Стебун, який найбільше займався цією справою, обмежувався загальниками, говорячи про „близькість Шевченка до російських революційних демократів" („Пам'яті Т. Г. Шевченка", стор. 21), про „викривально-критичний реалізм революційно-демократичного поета" (там же, стор. 14), про те, що „революційні льозунґи, піднесені російськими революційними демократами, проголошені в виступах Чернишевського, стали змістом Шевченкових поезій" (там же, стр. 29).

Якщо, — правда, без шансів на успіх, властивий вільному дослідженню, — все ж таки ще писали про зв'язки Шевченка з західньою літературою (акад. О. Білецький „Шевченко і світова література": в збірнику „Пам'яті Т. Г. Шевченка"), робили часом дуже влучні спостереження над його поетичною майстерністю (доповідь М. Рильського, що не вийшла однак за межі київської „Літературної Газети" та „Бюлетеню VI пленуму СРП", або праця О. Розенберґа в „Учених Записках Харківського Держ. Університету", ч. 17, Х. 1939), над мовою Шевченка (В. Масальський в збірнику „Пам'яті Т. Г. Шевченка"), — то трактування біографії Шевченка І. Стебуном пішло назад, до передреволюційних шабльонів народницької публіцистики, як це довів В. Петров у статті „Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства", УВАН, 1946 (стор. 8-10). Різниця була та, що в добу народницької публіцистики біографія ще не була добре досліджена, а у Стебуна вона фальсифікується із зниженням образу Шевченка.

Ролю „канонічного" видання, що мало на меті заступити собою скомпромітовані „Тези ЦК КП(б)У" Затонського, Хвилі й Шабліовського, в 1939 році, може, в найбільший мірі виконувала книжка російського морксистського літературознавця Н. Ф. Бєльчікова „Тарас Шевченко. Критикобиографический очерк" (Москва 1939, стор. 240).

Бєльчіков неодноразово полемізує з формулюваннями авторів „Тез" 1934 р. та коментарів до видань Шевченкових творів цього періоду. „Буржуазні українські націоналісти зводили на-

клеп на Шевченка, ніби він захоплювався“ націоналістичною романтикою,[4] ідеалізував Запорізьку Січ, що він малює тільки позитивними рисами часи гетьманщини. В усьому цьому „горедослідники“ націоналістичного напряму бачили „обмеженість поета“... Вони не розуміли, що Шевченко не ідеалізував цього минулого. Він малює й поетизує героїчну боротьбу народу проти своїх і чужоземних гнобителів“... (стор. 76). Бєльчіков, натякаючи на коментаторів „Поезій“ 1934 р., твердить, що „вульґарносоціологічні критики випустили з ока основну ідею „Кобзаря“ (стор. 82), і обстоює право поета не гнатися за точністю історичних деталів (там же); посилаючись на критику Добролюбова, він полемізує з ними щодо трактування постатей Ґонти й Залізняка (стор. 89-91), а далі щодо мрій Яреми — „селянського революціонера“ (стор. 98). „Шевченко не ідеалізував життя села, в чому його несправедливо обвинувачували вульґарні соціологи . . . він в ряді творів протягом багатьох років показував, що життя старого села викликає жах своїми злиднями, убозтвом і затурканістю“ (стор. 119). Нарешті, Бєльчіков відкидає твердження „Тез“ про „несолідовність“ Шевченка в релігійному питанні, рішуче оголошуючи його атеїстом (стор. 159).

Однак це засудження вульґаризаторів, звичайно, не означало корінної відмінности в трактуванні Шевченка. Наївніші, нашвидку зфабриковані коментарі 1934 р., складені під впливом т.зв. школи Покровського, були заступлені у Бєльчікова цілою системою довільно зроблених зіставлень із цитат; лайка на попередників і сучасних Шевченкові українських письменників — постійним нагадуванням уже раніше наголошуваної „теорії“ про глибоку відчуженість, розходження між українським громадянством і Шевченком (зокрема стор. 35, 64, 119 157 та ін.). Натомість протягом усієї книги Бєльчіков „оточує“ Шевченка російськими однодумцями, знайомими, друзями, прихильниками; раз-у-раз картаючи „українських буржуазних націоналістів“ за „недоцінку“ Шевченка, не подавши ніде позитивних думок про нього української критики, автор „підпирає“ думки поета цитатами з визнаних революційних авторитетів, наводить позитивну оцінку з уст російських критиків, переважно Добролюбова, Чернишевського, Ґорького, у яких, звичайно, нема мови про велике національне значення Шевченка. Так у далеко елястичнішій формі поставав образ Шевченка, зфальшований відривом від української літератури.

Книжка Бєльчікова, дуже вплинувши на післявоєнні статті про Шевченка, рядом своїх формулювань тепер становить собою вже перейдений етап; подібні формулювання, подані пізніше, як

побачимо далі, знаходить гостру оцінку на сторінках офіційних органів совєтської преси. Він, напр., говорить:

„Заклики Шевченка до революційного повалення царсько-поміщицького ладу: „Поховайте та вставайте ... **перекликалися** (підкреслення скрізь наші — М. Г.) в сорокових роках із революційними й антиурядовими віршами Пушкіна, Лермонтова, Полежаєва і яскравими публіцистичними виступами Герцена, а в шістдесятих роках із революційною проповіддю Чернишевського та Добролюбова й революційною творчістю Некрасова та Салтикова-Щедріна. Переконання Шевченка **знаходили собі відгук** у відомих словах Герцена, що голосно пролунали в його статті „Хрещена власність“ (1853 р.). Цю брошуру Герцена-Іскандера Шевченко прочитав у Нижньому, і в нього після ознайомлення з нею вирвалися такі знаменні слова: „Сердечне, щире людське слово ...“ (стор. 20-21).

Бєльчіков, переповідаючи шабльонові фрази про „ідейний зв'язок Шевченка з революційними демократами шістдесятих років“, твердить, що „Шевченко побачив у новій революційно-демократичній літературі **здійснення своїх мрій**. Ще в 1843 році в своїй поемі „Тризна“ Шевченко **віщував появу** майбутніх революціонерів“ (стор. 22).

При всій стандартності пов'язування Шевченка з революційною російською інтеліґенцією — тут мова йде ще про **„перекликання“**, про те, що Шевченко побачив здійснення **своїх** революційних мрій.

Бєльчіков „приєднує“ Шевченка до „плеяди“ революціонерів-демократів скрізь і постійно, але в іншій формі, ніж це робиться тепер: „Він був надхнений ідеєю селянської революції ... і тим самим був близький до вождя революційної демократії — Чернишевського, а також і до Бєлінського й Добролюбова.[5] Цими сильними сторонами свого світогляду він входить до плеяди попередників російської соціял-демократії“ (стор. 30). Пізніше канонізованого „безпосереднього впливу“ чи „залежности“ тут ще нема.

Бєльчіков, крім того, говорить іще про загальноевропейську політичну атмосферу, в якій формувалася Шевченкова свідомість (стор. 73-74), про „коло західньоевропейських письменників“, „ширше“, ніж коло тих російських, до яких Шевченко виявляв „глибокий інтерес“ (стор. 56), а також про впливи „творів світових геніїв-мистців“ (там же). Характеризуючи період 1843-44 років, він говорить: „Під впливом усіх цих умов, — дії народного руху, визвольного руху серед інтеліґенції і західньоевропейської революційної думки, — Шевченко переживає велике політичне

зростання. Шевченко перетворюється в свідомого революційного викривача кріпосницького ладу. Його революційний реалізм збагачується передовою суспільною думкою того часу“ (ст. 104).

В такому пляні трактується постать Шевченка і в статті „Украинская литература“ Є. Кирилюка в „Малой советской энциклопедии“ нового видання: „Шевченко — поет-трибун, співець революційної демократії“. „Геніяльна творчість Шевченка справила величезний вплив на ввесь дальший розвиток української літератури. Шевченко був тісно пов'язаний із російським визвольним рухом і всією російською літературою“ (том X, М. 1940, стор. 1000-1001) і в статті про українську літературу 19 ст. в московській „Литературной Энциклопедии“ (т. XII., М. 1940).

Окреме місце тоді зайняла книжка Марієтти Шаґінян „Тарас Шевченко“ (Москва 1941, 2 вид. 1946). Позитивні сторони її докладно розглянув В. Петров у згаданій вище статті „Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства“ (УВАН, 1946).

Очевидно, Шаґінян заздалегідь приймає всю, сказати б, офіційну сторону в совєтському шевченкознавстві, і авторитет оцінки Добролюбовим та Чернишевським, і намагання зробити поета „своїм“ не тільки серед усіх народів СРСР, а головне в Росії, і казенну патетику пристосованого до потреб „ленінсько-сталінської національної політики“ трактування постаті Шевченка в цілому (часом із комічними в такій книзі екскурсами, напр., про відміну червоноармійця від миколаївського солдата), приймає і незграбну офіційну характеристику Шевченкових „колишніх друзів“, що „стали апологетами царського ладу, буржуазними націоналістами“ (стор. 75, 2 вид.), особливо чорно характеризуючи Куліша, хоча при цьому низкою згадок повертає Шевченка до його українського оточення, з якого поета намагалося і намагається увесь час вирвати совєтське офіційне шевченкознавство. В. Петров мимохідь згадував про „її фактичні огріхи,[6] недоречні й невдалі спроби, приміром, розмежувати мову Шевченка й „галицийскую смесь“ (стор. 12, 270 — 1 вид.) або перекласти „випади Шевченка проти москалів“ з Шевченка на Кухаренка й Куліша (стор. 60 — 1 вид.) і т. д.“.

Наївними виглядають міркування Шаґінян з приводу того, як „українські націоналісти, при всій їх сантиментальній любові до самобутности, не дуже поважали мову селянства, чисту полтавську мову...“ та про „галицьку суміш“, що не мала в собі органічного коріння (стор. 12, тут і далі — 2 вид.), або цілком уже комічна критика мови Куліша (стор. 94), як і намагання „виправити“ досліди українських учених принциповими засадами Добролюбова і Чернишевського (стор. 14). Багато спірного в її

міркуваннях щодо поетичної майстерности Шевченка. Нарешті, цілком безрадно і хаотично виглядає „Бібліографія“ в цій книзі, хоча доводиться враховувати й цензурні умови її друкування (щоправда, видана в Москві праця Шаґінян згадує і такі книги, яких у Києві просто не наважилися б назвати в рукописі, поданому до цензури).

Однак, у книзі Шаґінян, коли розглядати її на тлі інших видань тих і пізніших років, безперечно, є багато свіжости, починаючи з вимоги для глибшого пізнання Шевченка „відкинути гіпнозу того вічного батька з запорізькими вусами, в славнозвісній смушковій шапці й сіряку, що зрослася в нашому уявленні з зовнішністю Шевченка. Нам треба пригадати, що поет був молодий, був надзвичайно привабливий, його любили всі, з ким він стикався, в нього закохувалися . . .“ (стор. 32).

Свіжість сприйняття, на нашу думку, пояснюється насамперед тим, що авторці була знайома конфіскована в 1939 р. у Львові незвичайна своїм охопленням і трактуванням матеріялу книга проф. Павла Зайцева „Життя Тараса Шевченка“, а також тим, що поза межами України Шаґінян далеко вільніше, без прищепленого в 1930-1937 рр. упередження і страху могла користатися будь-якими матеріялами, насамперед спогадами про поета. Шаґінян, зокрема, гостро критикує спогади Турґенєва й Полонського (стор. 116), що через „празький“ „Кобзар“ 1876 р. так багато спричинилися до вкорінення серед маси читачів фальшивого образу поета. Платячи данину офіційному „вплітанню“ постаті Шевченка в коло російських сучасників, вона не відриває його цілком від українського оточення, принагідно подає ряд деталів, що в стандартних совєтських біографіях тепер або цілком відсутні, або лишаються поза увагою читача, а тим часом мають велике значення для пізнання „справжнього“ Шевченка і його оточення (див. зокрема цілий розділ V — „Любовь“).

Але в цій книзі, поза всім згаданим, поза загальною симпатією до Шевченка, якою перейнятий твір Шаґінян, є ще кілька важливих доповнень до відомого вже про життя Шевченка. Це розділ VI — присвячений аральській експедиції; тут Шаґінян дає багато нового в освітленні обставин перебування Шевченка в експедиції, його інтенсивної праці, інтересів і т. д., потверджуючи висновки щодо цього періоду проф. Г. Зайцева і таким чином подаючи підсовєтському читачеві матеріял, який із книги Зайцева він здобути не може. Останній, VIII, розділ: Т. Шевченко і Чернишевський, докладно розглядає епізод із біографії поета — знайомство з визначним російським публіцистом, епізод, із якого за офіційною директивою виросла „теорія“ про те, що Шевченко

в поезії був виразником поглядів Чернишевського. Шаґінян крок по кроці простежує матеріяли про знайомство Шевченка з Чернишевським. Вона говорить (звичайно, не без офіційних фраз про „викривання всіх ілюзій, які ще були у Т. Шевченка щодо його ліберальних і націоналістичних друзів") про „взаємні" впливи, особливо ж про те, яке значення для Чернишевського могло мати те, що „він бачив на своєму короткому віці історію революційного життя співця-кобзаря, який перетерпів фортецю й заслання, не здав ні одної позиції, повернувся з величезним збільшеним авторитетом борця" (стор. 328). Шаґінян так характеризує Шевченка: „Упертий при всій своїй зовнішній м'якості, самостійний і затятий при всій позірній податливості („непохитно-наполегливий при всій поетичній задумливості" — за визначенням Чернишевського)" ... (стор. 329). Авторка далі згадує про те, як Чернишевський у полеміці з галицьким „Словом" посилався на „авторитет Тараса Шевченка" (стор. 337-338), і робить припущення, що при зустрічах їх „великий український поет знайшов для себе у великому російському публіцисті вдячного слухача"... (стор. 338).

Період війни був позначений позірним „лібералізмом", що його вимагала конечність підтримувати „патріотичні" настрої з наголошенням „дружби між народами". Але газети у відповідних випадках повторювали гасла попередніх років. Наприклад, 10. березня 1942. року в статті „Наш Шевченко" „Советская Украина" писала: „Друзями, близькими Шевченкові, були ті, хто боровся за свободу трудового народу, друзями поета були російські революційні демократи школи(?) Чернишевського. І в цій дружбі народилося велике пророче слово поета про сім'ю народів, про сім'ю вільну, нову..."

Тим часом у незвичайних воєнних обставинах зроблена була спроба випустити, нарешті, підручник української літератури. На початку 1946 з'явився „Нарис історії української літератури", виданий Інститутом Мови і Літератури Академії Наук УРСР під редакцією С. Маслова і Є. Кирилюка.

Незабаром цей підручник був засуджений спеціяльною постановою Центрального Комітету КП(б)У з 24. VIII. 1946 „Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури". Не приділяючи спеціяльного місця висвітленню творчости Шевченка, постанова проте ставила ряд вимог, які скоро позначилися на всій шевченкознавчій роботі в УРСР. Як відомо, постанова констатувала, що автори „Нарису" „іґнорують клясову боротьбу", що в „Нарисі" „протаскується теорія про безклясовість і безбуржуазність

українського народу в минулому, яка становить суть буржуазно-націоналістичної концепції „школи“ М. Грушевського“. Поряд із обвинуваченням авторів у тому, що вони „принизили роль і значення революційно-демократичної течії в українській літературі (Шевченко, Леся Українка, Франко, Коцюбинський і інші), в постанові були ще такі закиди, які на практиці виявилися найважливішими наслідками:

„В „Нарисі“ не показано великого і плодотворного впливу російської культури і літератури на розвиток української культури і літератури, замовчується їх зв'язок, перебільшується вплив західньоевропейських літератур“...

„В „Нарисі“ не знайшов правильного відображення вплив на українську літературу руху декабристів, діяльности Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, великого пролетарського письменника Ґорького, іґнорується такий вирішальний фактор у формуванні нової соціялістичної ідеології, як розвиток марксизму в Росії і роль партії більшовиків“... („Вітчизна“, ч. 7-8, 1946, стор. 12-13).

Коментуючи постанову, Д. Копиця в статті „Проти націоналістичних тенденцій в літературознавстві“ за найбільшу провину в трактуванні шевченківської доби в „Нарисі“ вважає наявність „єдиної лінії розвитку патріотизму“:

„З появою в 1840 р. „Кобзаря“ в українську літературу приходить Тарас Шевченко. Він, як твердять автори, є літературним сином Івана Котляревського. Шевченко нібито розвиває на вищому етапі ідеї патріотизму, народности і реалізму, початок яких, правда, далеко слабший (так твердять автори „Нарису“), маємо ще в дошевченківській літературі.

В такий спосіб автори намагаються встановити єдину лінію розвитку українського патріотизму. При цьому вони, з одного боку, просто замовчують різкі розходження між Шевченком та його попередниками і сучасними йому літераторами, а, з другого, не розкривають, а лише коротко згадують зв'язки між творчістю Шевченка та російською революційно-демократичною літературою... Історія добре знає про ті гострі суперечності, що були між Шевченком, як борцем за нову українську літературу революційного-демократичного напряму, і Кулішем, що проповідував ліберально-буржуазний шлях розвитку української літератури... Історія знає, що після смерти Шевченка і навіть ще за його життя ліберальна буржуазія і поміщики України, перелякавшись „мужицької музи“ великого Кабзаря, всіляко силкувалися притамувати її революціонізуюче значення, звести всю сутність Шевченкової творчости до обмеженого націоналізму і роз-

пливчастої любови до „неньки-України“. Вони намагалися позбавити поезію Шевченка головної її цінности — революційно-бунтарського змісту . . .“ („Вітчизна“, ч. 7-8, 1946, стор. 249).

Отже, вимоги в усіх напрямах фальсифікації фактично ті самі, але поставлені гостріше, ніж у „Тезах“ ЦК 1934 р.

Для останнього, найгіршого, періоду фальсифікації Шевченка, що почався „Постановою“ ЦК КП(б)У з 1946 р., не характеристичне перевидання книги М. Шаґінян „Тарас Шевченко“ (Москва 1946), хоч і в ній уже виразно посилено офіційний тон, — бо книжка була здана до друку за півроку до появи „Постанови“. Далеко більше відбився новий, побільшений, тиск на російському виданні 1948-1949 років: „Собрание сочинений в пяти томах под редакцией М. Рыльского и Н. Ушакова“ (видання відповідає п'ятитомникові 1939 р.). Особливо це видно у вступній статті Корнійчука „Великий поет-демократ“, де читаємо про „невгасиму ненависть“ Шевченка до „українських поміщиків-лібералів, націоналістів“, що „намагалися відірвати його від передових представників російського народу“ (том І, стор. 5), про те, що „коли не встигли зав'янути вінки на його могилі, українські націоналісти, такі, як Куліш, не тільки відвернулися від великого поета, але його поезію, його благородну музу вони називали „п'яною музою“ (там же, стор. 10). Раз-у-раз наголошується „спільність гасел великих демократів“ (стаття Корнійчука, І, стор. 9), „ідейна близькість поета з передовими течіями російської демократичної думки“ (Дейч, „Т. Шевченко“, І, стор. 12), „розрив Шевченка з українськими лібералами“ (там же, стор. 44) і т. д.

Все це повторює в статті „Поезія Тараса Шевченка“ (том II) і М. Рильський, саме тоді гостро критикований за рецидиви „націоналізму“ в передмові до збірки своїх творів. Поза тим у його короткій статті є цікаві міркування, якими він розбиває перед російським читачем „леґенду про технічну слабість шевченківських творів“. В ст. акад. О. Білецького „Російські повісті Т. Г. Шевченка“ читач знаходить при чималій данині офіційному трактуванню постать Шевченка в якійсь мірі на тлі його українського оточення.[7] Автор констатує спільність теми „кріпака-інтеліґента“ у Шевченка, Бєлінського, Павлова, Тимофєєва, Герцена, а щодо теми зведеної дівчини стверджує, навівши дані про її трактування в російській літературі від Карамзіна й Баратинського до 50-их років, безсумніву перевагу перед ними Шевченка. Аналогії з російською літературою в короткій, але цікавій аналізі мистецьких засобів Шевченка, якому доводилося „стати епіком із лірика“, подає акад. Білецький обережно і далі, всупереч прийнятому офіційному стандартові, згадує про те, що Шевченко, „згодом, уже

після повістей, переконавшися в спільності поглядів із Чернишевським і Добролюбовим". Автор твердить, що „наслідувачем Гоголя Шевченко в усякому разі не став", відзначає його „іронічно-неґативне ставлення" до Марлінського, нагадує про українські впливи в прозовій творчості (Квітка, вивчення пам'яток старовини, враження від подорожей по Україні) й, нарешті, підкреслює не лише цінність повістей, як документів для пізнання біографії поета, але й їх „неповторну мистецьку своєрідність" (том V, 23). Попри неминучі згадки про „українських націоналістів" і „нерозривні зв'язки братніх народів", стаття ця, поряд книжки Шаґінян, в якійсь мірі нагадує ще підсоветські шевченкознавчі праці „ліберальніших" років.

Тим часом у популярних директивних виданнях чимраз дужче виявлялося намагання виконати вимоги „Постанови ЦК КП(б)У" з 24. VIII. 1946 р. Зразком офіційної манери говорити про Шевченка може бути такий уступ із передовиці „Радянської України", себто найавторитетнішого часопису — органу ЦК КП(б)У, з 24. IV. 1949 року:

„Великою, полум'яною була любов Тараса Шевченка до геніяльного російського народу. З життєдайного джерела російської культури він жадібно вбирав у себе все найкраще, що створив геній російського народу. Тарас Григорович глибоко поважав і **вчився** (підкреслення наше — М. Г.) у Герцена, Добролюбова і Чернишевського. Великі російські революціонери-демократи були найближчими ідейними друзями Шевченка". („Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах", Держ. В-во Політ. Л-ри УРСР, К. 1950, стор. 465).

Одночасно з тим, як для російського читача в московському виданні творів подаються ще поглядно коректні за даного політичного курсу статті, для масового читача на Україні фабрикується неповна збірка поезій з настановою заступити популярну повну збірку поезій, — себто „Кобзар" 1939 р.

Нагадаємо, що в найгостріші моменти попередніх переслідувань шевченкознавців, як у 1934 р., з'явилися для „масового вжитку" вкрай спотворені найвульґарнішими „примітками" і „коментарями", але все ж таки повні збірки поезій. У 1949 році виходять „Вибрані твори" (Критико-біографічний нарис акад. О. Є. Корнійчука. Державне Видавництво Художньої Літератури, Київ 1949, стор. 580, — тексти взято з видань 1939 р.). Корнійчук у своєму нарисі відповідно до вимог „Постанови" заявляє: „Шевченко ненавидів українських панів-лібералів, націоналістів, які намагалися відірвати геніяльного поета від передових людей російського народу. Шевченко шукав і знаходив друзів серед передо-

вих людей України (в усьому нарисі ні один не названий!—М. Г.), серед передових людей Росії, які боролися з царськими сатрапами, глибоко поважав Герцена, Чернишевського, Добролюбова. В них він шукав сподвижників, товаришів по боротьбі . . . В той час, коли українські пани-лібералі — куліші, мартоси та інші — зраджували свій народ і були вірнопідданими лакеями царизму, великі російські демократи піднімали свій голос за свободу українського народу, його культуру, його мову“. . . (стор. 4).

З такою ж тенденцією проведено і „добір творів“. Крім поезій, вміщено в оригіналі повісті „Княгиня“ й „Музыкант“ та „Назара Стодолю“. Серед (21) віршованих творів не увійшли до збірника „Розрита могила“, „Чигирин“, „Великий льох“, „Суботів“, „Псалми Давидові“, „Якби то ти, Богдане п'яний...“ — себто речі, які особливо ясно характеризують Шевченкову оцінку становища України в результаті „союзу“ з північним сусідом. Незграбність такого вилучення творів Шевченка впадає в очі читачам тим більше, що попередні видання містили, як згадано, повну збірку поезій. Як і наведені вище висловлювання Корнійчука, вона свідчить скорше про розгубленість в Інституті Літератури в наслідок критики його праці, ніж про вміння якось по-новому зінтерпретувати, себто зфальшувати Шевченка. Наступного року ця неповна збірка поезій (без повістей і драми) з'являється у зменшеному (фотографічним способом) форматі, що на цей раз уже не мав зазначення про зроблені скорочення: „Кобзар“. Держ. В-во Художньої Літератури, Київ, 1950. Таким чином і з Шевченком відбувся перехід до практики перевидання для „масового читача“ лише вибраних творів, як це після 1933 р. практикується з усіма іншими українськими письменниками.

Про те, що нова політика в шевченкознавстві позначена брутальнішим, ніж, напр., у 1939 році, фальшуванням, ми бачимо з дальших публікацій і критики випущених статтей. В 1950 р. в Києві в Держ. В-ві Політичної Літератури УРСР вийшов збірник „Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах“. У передмові кол. заступник директора Інституту Літератури Д. Копиця, що займав потім ряд відповідальних постів у партійній і урядовій ієрархії, може виразніше, ніж хто інший, визначає сьогодні тенденції офіційного трактування Шевченка:

„Одним з найважливіших завдань радянських шевченкознавців залишається ще й сьогодні завдання до кінця вивчити й розробити проблему — Шевченко й революційні процеси в середині XIX. стол. в Росії й на Україні . . . Ще недостатньо викриті й розкритиковані у нас замасковані тенденції протиставити Шевченка російським революційним демократам. Намагаючись нібито воз-

величити поета, (підкреслення тут і далі наші — М. Г.), проголосити його **основоположником** так званого **революційно-демократичного реалізму,** віддати йому **пальму першости**, деякі „теоретики“ по суті відривають і протиставлять Шевченка російським революційним демократам“ (стор. 12). Цим засуджується і лінія „Тез ЦК“, і висловлювання про „співзвучність“ у Бельчікова, Шагінян, у згаданій статті акад. О. Білецького й ін.

Отже, урядова лінія вимагає відібрати у Шевченка „пальму першости“, себто неодмінно придумати йому „попередників“, зробити його „учнем“ — за нинішнього курсу „сусідства“ Шевченка з російськими письменниками і публіцистами бути не може.

Звичайно, не втрачає актуальности завдання насамперед боротися з Шевченком як поетом національного відродження. І тут укладачі збірки „документів і матеріалів“ користуються більш ніж примітивними засобами; досить подати такий приклад: на стор. 114 у витягу з доповіді начальника „III отделения“ графа А. Ф. Орлова Миколі І. про Кирило-Методіївське Братство й про ролю в ньому Шевченка, після багато разів цитованих слів:

„. . . Шевченко набув між друзями своїми славу відомого малоросійського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі й небезпечні“ — укладачі викидають речення: „З улюбленими віршами з Малоросії могли посіятися й згодом вкоренитися думки про мниме блаженство часів гетьманщини, про щастя повернути ці часи і про можливість Україні існувати у вигляді окремої держави“.

Дальші вимоги підпорядкувати Шевченка російським ідеологам призводять до спроби пов'язати Шевченка безпосередньо з Бєлінським. В 1933-1934 роках офіційно визнавалося, що він Шевченка „не зрозумів“. Однак, сама хронологія не дає змоги зробити Шевченка учнем Герцена, Чернишевського і Добролюбова. Тим часом, як згадано вище, „Постанова ЦК“ з 1946 р. вимагає неодмінно довести вплив російських демократів на Шевченка. Гостро розкритикований у 1946 і наступних роках Є. Кирилюк у збірнику „Русско-украиские литературные связи“ (Москва 1951) в статті „Т. Г. Шевченко и русская демократическая критика 40—60-х годов“ бере на себе цілком безнадійне завдання, зробити Шевченковим „хрищеним батьком“ Бєлінського.

Він нічого не говорить про низку недвозначних висловлювань Бєлінського з запереченням існування української мови і нової повноцінної літератури,[8] замовчує зловтішні слова в листі Бєлінського до Анненкова [9] з приводу заслання Шевченка й обмежується лише на згадці про неґативну рецензію Бєлінського на „Гайдамаків“.

Будуючи свою „арґументацію“ на одній рецензії невідомого походження Кирилюк пише: ... „Це невелика книжечка („Кобзар“ — М. Г.) була цілком новим і винятковим явищем в українській літературі. Честь першого відкриття цього видатного літературного явища належить російській передовій критиці й насамперед журналові В. Г. Бєлінського (? — М. Г.) — „Отечественным Запискам“. У травневій книзі журналу за 1840 рік з'явилася рецензія на „Кобзар“, **приписувана** Бєлінському ...

... „Отечественные Записки“ виступають, на відміну від реакційної журналістики, в оборону української культури“ (стор. 109-110).

Посилаючись на згадку у Струговщикова, ніби в 1840. „Бєлінський і Шевченко були знайомі й зустрічалися в тому самому гуртку“, Кирилюк робить висновок: „Естетика російського критика-демократа мала безперечний вплив на літературні погляди українського поета“ (стор. 113). Такі самі, позбавлені будь-якої арґументації, вислови і щодо Герцена:

„Шевченко багато вчився у Герцена. Нема сумніву, що він читав його твори ще в 40-их роках““ (стор. 123). (Як відомо, Шевченко згадує про Герцена далеко пізніше в „Журналі“).

Того ж 1951 р. з'явився нарис Є. Кирилюка „Т. Г. Шевченко“ (К. 1951), в основу якого покладено „Відредаґований редакційною колеґією розділ до І. тома „Історії української літератури“, підготовленого до друку в Інституті Української Літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР“. Передмова неприховано накреслює цілу програму фальсифікації образу поета відповідно до поточних завдань ВКП(б): ... „Шевченко — великий український народний поет, художник, мислитель, революціонер-демократ. Сприйнявши кращі проґресивні традиції своїх попередників (яких саме — не говориться! — М. Г.), досягнення передової російської культури, він висловив глибокі думи, прагнення, сподівання народу, і передусім — покріпаченого селянства в його визвольній боротьбі“. . . (стор. 3): далі йде тирада про „поразку спроб „українських ліберально-буржуазних (М. Костомаров) і націоналістичних діячів (П. Куліш) ідейно вплинути на поета і відірвати його від російських революціонерів-просвітителів“ стор. 4). „Українська націоналістична критика“ „намагалася вихолостити“ „революційну суть“ творчости Шевченка, а „безрідні космополіти“, щоб „применшити величезне значення Шевченка в історії українського народу“, „приписували поетові різні впливи західньоевропейської культури, заперечували його ориґінальність і самобутність, зображували письменника одиноким, відірваним від національного ґрунту“ стор. 4) (ні „націоналі-

стичні критики“, ні „космополіти“ не названі, згадується лише „ідеолог американського імперіялізму“ К. Меннінґ, що „продовжує цю фальсифікацію“).

Кирилюк і тут підсуває думку про Бєлінського як першого критика, що високо оцінив Шевченка. Діє він тим самим способом, як у згаданій вище статті, — себто досить прихильні анонімні рецензії „Отечественных Записок“ і „Литературной Газеты“ без всяких підстав подає як „приписувані Бєлінському (стор. 11). Зробивши Бєлінського „автором“ цих рецензій, при оцінці „Гайдамаків“ Кирилюк „забуває“ про нього і твердить: „Читачі по-різному сприйняли поему „Гайдамаки“. Демократичні кола (саме і репрезентовані Бєлінським, який накинувся на поему — М. Г.) — з захопленням, реакційно настроєні поміщики поставились до поеми вороже . . .“ (стор. 18). Манеру Кирилюка робити потрібні „висновки“ характеризує, напр., таке місце: „У цей період (в 40-их рр. — М. Г.) поет ще ширше вивчає передову російську літературу — твори Пушкіна, Рилеєва, Лермонтова, Гоголя, Бєлінського, Герцена та ін. Знаменним свідоцтвом тому є вірш „Гоголю“. . . **Можливо,** що Шевченко читав статтю про Гоголя, Бєлінського . . .“ (стор. 31). Знову ніяких доказів.

Посилаючись на Добролюбова, Кирилюк подібно до Бєльчікова і свупереч „Тезам ЦК“, не наголошує „романтичної ідеалізації минулого“ Шевченком, а лише дуже обережно згадує „некритичне ставлення поета до використовуваних ним історичних джерем“ (стор. 23).

Кирилюк, розглядаючи Шевченкову творчість 40-их рр., говорить про „демократичний“, „революційний“ романтизм Шевченка, поєднаний з реалізмом (зовсім як у совєтських письменників за вказівками Жданова 1934 р.); він знаходить у вступі до „Гайдамаків“ „філософські матеріялістичні погляди“ (стор. 18), а в поемі „Тризна“ виступ „проти поширюваних уже тоді ідей космополітизму“ (стор. 25). Отже, Шевченко виступає у Кирилюка з усім озброєнням совєтського письменника.

Одним із найкурйозніших прикладів дослідницької „методи“ Кирилюка є трактування містерії „Великий Льох“, Шевченкового „твору, найбільш фальсифікованого українськими буржуазними націоналістами“, що „безпідставно приписували йому ворожість до Росії взагалі“, „ставили поему в залежність від західньоевропейської релігійної драми і називали твір містичним“ (стор. 36). Справді ж — „у ній Шевченко із співчуттям і любов'ю говорить про російський народ, — показує, що він, як і український, був соціяльно пригнобленим. Нема також у поемі нічого містичного; нічого спільного вона не має і з релігійними

західньоевропейськими драмами". „Можливо, що алегоричний характер образів поеми підказаний Шевченкові вертепом". „Композиція поеми має дещо спільного з усними народними творами. У ній три розділи . . ., а в кожному з них по три персонажі . . . Прийом троїчности, як відомо, характерний для народної творчости" (стор. 37) (цим уся „арґументація" вичерпується — М. Г.). „У минулій долі „душ", коли вони були „людьми", Шевченко уособив український народ і його ставлення до згаданих історичних подій: всебічну підтримку ним Хмельницького за приєднання України до Росії, як боротьби за здійснення своїх мрій і прагнень, повну підтримку ним боротьби проти іноземних загарбників; і, нарешті, наївні сподівання народу (третя „душа" була немовлям) на реформи, які обіцяла провести цариця Катерина II" (стор. 37).

Складається враження, що далі вже йти нікуди. Але статті в органі ЦК КП(б)У „Радянська Україна" доводять, що ця фальсифікація визнається за далеко недостатню. Прийняте від 1934 року і далі продовжуване настирливе накидання Шевченкові „співзвучности", „спільности думок" із російськими авторами при цілковитому замовчуванні справжньої суті його творчости виглядає для офіційних законодавців надто ліберальним. Ф. Поліщук у статті „Гоголь і Шевченко" пише: „Вся творчість великого українського народного поета революціонера-демократа Т. Г. Шевченка визрівала **під безпосереднім впливом** в органічному зв'язку з передовою культурою і літературою великого російського народу. Відомо, з яким **благоговінням** ставився Тарас Шевченко до О. С. Пушкіна і М. Гоголя, О. І. Герцена і М. Є. Салтикова-Щедріна, М. Г. Чернишевського і М. О. Добролюбова . . ." („Р. У." 1. III. 1952, ч. 52-9259). Той же Ф. Поліщук у рецензії на згадану вище книжку „Русско-украинские литературные связи" таким чином далі „уточнює" трактування „ідейної споріднености":

„Братерська дружба проґресивних діячів російської і української культури особливо яскраво проявилася в ідейній спорідненості великого українського поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченко з Бєлінським, Герценом, Чернишевським, Добролюбовим та іншими представниками передової російської інтеліґенції. Під їх благотворним впливом **зріс** і змужнів творчий геній Шевченка і **оформився** його революційний світогляд: визвольні ідеї російської революційної демократії окрилили творчість полум'яного письменника-революціонера"... („Р. У." 11. IV. 1952, ч. 87-9294).

Очевидно, тут також нема мови про надання якоїсь, хоча б

позірної, правдоподібности заяві про „вплив“, „оформлення“, нема мови хоча б про приблизно хронологічні збіги. Твердження висловлюються догматично.

Показова далі стаття „За глибше вивчення прозової творчости Т. Г. Шевченка“ („Рад. Україна“, 19. IV. 1952, ч. 94-9301) О. Мазуркевича про дві брошури І. Пільгука: „Тарас Шевченко (повісті)“, Київ 1950, 51 стор., і „Прозова творчість Т. Г. Шевченка (російські повісті“), Київ 1951, 41 стор. Пільгук, гостро критикований за „націоналістичні тенденції“ уже в післявоєнний період, звичайно, намагається, слідом за Бельчіковим і авторами статтей 1948-49 рр. (написаними вже після „Постанови ЦК“ 1946) зробити максимум, щоб зфальшувати творчість Шевченка, розглядаючи прозу його, як визнає і О. Мазуркевич, — „в органічній єдності з революційно-демократичним рухом в Росії і на Україні“. Однак, на думку критика, Пільгукові книжки „далеко не показують прозової спадщини Шевченка в усій її глибині і величі“. Які ж огріхи він тут знаходить? „Через усі повісті, — каже Мазуркевич, — червоною ниткою проходить думка про вирішальну, рятівну роль великого російського народу в долі трудящих України. З найщирішою вдячністю і пошаною згадує Шевченко про Богдана Хмельницького, який здійснив віковічне прагнення народних мас України до з'єднання з братнім російським народом“. Запевняючи, що „повісті Шевченка вщент розбивають... мерзенні наклепи“, „вигадки про його нібито неґативні оцінки Богдана Хмельницького і вороже ставлення до Росії“, Мазуркевич закидає Пільгукові, що не знаходить у нього „розгляду, аналізу і оцінки знаменних цих фактів“.

Найбільшим гріхом офіціоз КП(б)У вважає таке твердження Пільгука: „Шевченко в прозі йшов шляхом новаторства“... Шевченко, „як ніхто з тогочасних прозаїків, підкреслює, що зовні мальовнича картина криє в собі глибокі суперечності“ („Прозова творчість Т. Г. Шевченка“, стор. 20-21). Орган ЦК КП(б)У пером Мазуркевича повчає автора:

„Та дуже добре відомо, що всіма найкращими якостями своєї прози Шевченко завдячував великій російській літературі, на зразках якої він ненастанно вчився і кращі традиції якої сміливо, послідовно й наполегливо розвивав в українській літературі“. Він мусів учитися „вводити в художню прозу публіцистику та опис“ у Радіщева і у Пушкіна“ (далі фантазія цього літературознавця не йде — М. Г.). Але Пільгук нічого не сказав про ці „впливи“: — „Ніде навіть не згадано ім'я Радіщева“. А впливи Радіщева, на думку Мазуркевича, очевидні, бо Радіщев у „Путешествии из Петербурга в Москву“ говорить про „ни-

щету“ селян і називає поміщиків „зверями“, і у Шевченка в повістях говориться про жебрацький стан селян і про звіра-поміщика.

Пільгук говорить про „зв'язки прози Шевченка з російською передовою літературою“, а „не показав того благотворного впливу великої російської літератури, завдяки якому і були написані дорогоцінні повісті Шевченка“. Щоправда, Пільгук вважає, що один епізод у повісті Шевченка „Музикант“ „перегукується з сюжетом повісти Герцена „Сорока-Злодійка“ і що повісті Шевченка „мають зв'язок“ із традиціями „натуральної школи“, з творчістю Гоголя. „Але такі твердження, — загрожує кандидат філол. наук О. Мазуркевич, — недалеко пішли від засудженої ще Добролюбовим горезвісної теорії „сусідніх літератур“ П. Куліша. Шевченкові повісті — це **не просто явище, паралельне російській літературі,** — це яскравий результат **вирішального, благодійного** впливу передової літератури і всієї культури великого російського народу на розвиток проґресивної української літератури“...

Протягом останнього року не сталося нічого, що дозволяло б сподіватися на якісь зміни в становищі шевченкознавства в Совєтському Союзі. Не спиняючись на інших матеріялах, відзначаємо лише появу статті Я. Д. Дмитерка „Т. Г. Шевченко — соратник русских революционеров-демократов“ у керівному московському журналі „Вопросы философии“, ч. 4 (підписаному до друку 29. серпня 1953 р.).

Тут ми знаходимо всі догми, що характеризують останній етап особливо брутальної фальсифікації Шевченкової творчости: „Як український народ вбачав у російському народі свого старшого брата, так і Шевченко в передових діячах російської культури вбачав своїх учителів і соратників у боротьбі з спільним ворогом — самодержавно-кріпосницьким ладом“ (стор. 101). „Соціяльною основою світогляду Шевченка було кріпосне селянство“ (стор. 100), „поет виражає незадоволення, стихійний протест селянства“ (стор. 104), а „зброю для самовідданої боротьби з царизмом і кріпосництвом“, „революційну теорію“, він знайшов „в арсеналі російської революційної думки“ (ст. 101).

Стаття Дмитерка повторює цитовані „припущення“ Кирилюка про „зв'язок“ із Бєлінським і „сприятливе ставлення“ його до Шевченка, намагається повторенням давно відомих висловлювань петрашевців зв'язати з ними Шевченка, щоб довести, що „перейнявшись революційними ідеями Бєлінського й петрашевців“, „Шевченко збагатив і підніс визвольні традиції свого народу на новий рівень“ (стор. 106). Повторенням відомих формул

щодо Чернишевського й Добролюбова „закріплюється“ зв'язок Шевченка з російськими революціонерами-демократами. Найцікавіші тут обвинувачення Кирилюка в націоналізмі: „Є. П. Кирилюк представляв Шевченка як родоначальника революційно-демократичних ідей в Росії. Найяскравіше виявлення ця націоналістична точка зору знайшла в „Нарисі історії української літератури“, де Є. П. Кирилюк писав, що Шевченко — політична фігура, перший революціонер-демократ не тільки на Україні, але й у Росії, що в революційних прагненнях він іде далі від своїх сучасників-демократів — Бєлінського і Герцена, — і тільки пізніше знаходить собі союзників і однодумців в особі Чернишевського й Добролюбова. Не зважаючи на те, що ці буржуазно-націоналістичні погляди були засуджені нашою партією як політично шкідливі, вони трапляються і в інших працях Кирилюка“ стор. 100).

Як вияв „націоналізму“ Дмитерко наводить цитовану вище статтю Кирилюка в збірнику „Русско-украинские литературные связи“, де є фраза:

„Революційні демократи — спадкоємці й продовжувачі великої справи Шевченка — пропаґували його творчість серед трудящих народних мас...“ (стор. 126), і повчає: „Справді ж Т. Г. Шевченко був не попередником і родоначальником, а учнем і соратником російських революційних демократів, був активним діячем революційно-демократичного табору, в якому провідна роля належала російським революціонерам — Бєлінському, Герценові, Чернишевському і їх соратникам. Така історична правда. Вона не применшує, а навпаки розкриває велич Шевченка . . .“ (стор. 100).

Заперечення значення Шевченка як великого національного поета і зведення його творчости до вияву „мужицьkoґо бунтарства“ у націонал-комуністів Коряка й Річицького, що повели боротьбу проти наукового шевченкознавства, переходить від 1933-1934 років у намагання вкласти Шевченка в рамки розвитку російської революційно-демократичної думки. Протягом цілого двадцятиріччя комуністична партія вимагає від совєтських шевченкознавців зробити діяльність Шевченка епізодом в історії Росії, провінціяльним наслідуванням російських учителів. Так вивчення Шевченка в УРСР зайшло в безвихідь.

Як колись у житійній літературі XIV—XV вв. треба було усувати фактичні дані й заступати їх прийнятими умовними формулами, так і тут перед совєтським читачем представляється лише бліда тінь постаті Шевченка. Все, що в'язало його з українським громадянством і українською історією, що впливало на розвиток

думок як поета національного пробудження, що зумовило виняткову сміливість його в осуді минулого й сучасного становища України, старанно замовчується. Постать великого українця Шевченка для людини, вихованої на офіційних статтях про нього, висить у повітрі. Шевченко живе без українського оточення. В біографії Шевченка, по-совєтському інтерпретованій, лишається майже порожнім місцем дуже добре досліджене його перебування на батьківщині, подорожі по Україні 1843 і 1845-1846 років. Вся атмосфера, в якій постала вирішальна в його творчості збірка „Три літа“, де Шевченко вже стає на повний ріст, — зникає. Навіть доповідь шефа жандармів у збірці архівних матеріялів фальшується, коли йде мова про самостійницькі мотиви і впливи на оточення поезії Шевченка.

Людей коло нього нема — їх в кращому разі насмілюються тільки назвати. Знайдемо лише побіжні згадки про „ліберала“ Костомарова і „буржуазного націоналіста“ Куліша. Подається думка про їх особисту ворожість до Шевченка, що гостро розминається з фактами. На спогади Куліша покладатися біографам уже давно не можна, хоч там найбільше знайдемо про Шевченка перед засланням. Куліш як перший критик і інтерпретатор Шевченка — під найсуворішою політичною забороною. Як ми бачимо, лише нечисленні наважуються згадувати про перебування поета в Яготині у Репніних, у Закревських, Лизогубів і т. д. В кращому разі десь у примітках промайне згадка про приязні взаємини.

Відносини з Бєлінським трактуються з найбрутальнішою фальсифікацією — про найістотніше, про глибоку, принципову ворожість Бєлінського до Шевченка писати не сміють. З явно абсурдної ситуації намагаються вийти, приписуючи прихильні анонімні рецензії в журналах Бєлінському.

Та сама порожнеча, коли йде мова про перебування Шевченка на засланні. Українські дослідники не сміють згадати ні живих зв'язків, ні листування, ні зацікавлень — тих речей, які документально потверджені хоча б у книзі Шаґінян, виданій у Москві.

Зникає жива постать великого поета, що, за висловом Куліша, „одному тільки йому дали . . . ясну як Боже слово відповідь“ „наші німі могили“ на запитання про наше минуле. Зникає постать творця величезного діяпазону: від ліричних мініятюр — ідилій, в яких, як у краплі роси, відбився мікрокосм української селянської родини, до містерійного прозирання в кривавим туманом повите минуле і до апокаліптичних образів рік крови й полум'я вибуху майбутнього визволення. Замість усього ідей-

ного й мистецького багатства великого поета лишається жмут профільтрованих цитат і до нудоти повторювані формули.

Сьогодні науці про літературу з книжками підсоветських шевченкознавців робити нема чого. Вони перейдуть в історію як документ, що свідчитиме про те, як Росія в 1950-их роках здійснювала щодо Шевченка накази жандармерії 1840-их років. Це ж у пляні охоронних заходів шефа корпусу жандармів гр. Алексєя Орлова, поданому цареві Миколі і після засудження Шевченка, ми читаємо:

. . . ученим (наказати), **щоб якомога обережніше висловлювали свої думки там, де справа йде про народність або мову України й інших підвладних Росії земель, не даючи переваги любові до рідного краю над любов'ю до батьківщини — імперії, відкидаючи все, що може цій любові шкодити. . .**"

RESUMÉ

The author reviews the basic tendencies of Soviet literary study of Shevchenko from the 1920's to the present and divides these into the following periods: 1) the vulgarizers of the type of Koryak and Richytskyj; 2) the official attitude after 1934, which was set forth in the theses of the TsK KP(b)U on Shevchenko; 3) the first attempts to force the work of Shevchenko into the „general Russian" historical and historical-literary scheme; 4) the official attitude toward Shevchenko in recent years.

On the basis of personal observation and a study of the written material, the author studies this question objectively, more fully and widely than his predecessors (e.g. V. Petrov). He starts with the proposition that falsification is the means which the official Soviet institutions use in the field of literary study and likewise in their forced compliance with them.

In the first period, while important work on Shevchenko was being done in the Ukrainian Academy of Sciences, the vulgarizers V. Koryak and A. Richytskyj were working with the support of the government. They pictured Shevchenko as a self-taught peasant, tried to give him a Marxist coloration and taunted the academic study of the genius of Shevchenko as a "harmful Ukrainian-national ideology" and "academism"; their assistants in this work, gathered in the VUAMLIN, trained a group of critics of the "new type" and these aided in the shattering of literary research in 1930. On the eve of this the academic scholars as Yefremov, Novytskyj, Hrushevskyj, Fylypovych, Doroshkevych, Plevako, Zerov,

Muzychka, Shamray and others disappeared. There were removed from the shelves of the libraries not only the works of the banned scholars but even books in which their names were mentioned.

Th new directives as to the study of Shevchenko, the Theses of the Tsk KP(b)U, were drawn up by Zatonskyj, Khvylya and Shabliovskyj.

They recognized Shevchenko only as a "great peasant poet," a "revolutionary democrat," who was an "elemental rebel, a limited peasant," and not a national Ukrainian prophet. According to these theses, Shevchenko abandoned his interest in Romanticism only thanks to the Russian revolutionary democrats, Herzen, Chernishevsky, and Dobrolyubov. These theses were recognized in the „canonical" editions of Shevchenko's works by Shabliovskyj, Khvylya and Zatonskyj.

In 1930 the imperialistic course of Russia began. This proclaimed its common origin with Ukraine and imposed a new anathema on Hetman Mazepa for his anti-Russian plans and in its place glorified the Agreement of Pereyaslav of Khmelnytskyj in 1654. This position was the basis for the publication of the collected works of Shevchenko in 5 volumes edited by Korniychuk, Tychyna, Rylskyj, Redko and Kopytsya (1939) and also the projected Complete Edition of Shevchenko's works in 10 volumes, the first of which appeared in 1939. The Jubilee Edition of the Institute, *To the Memory of T. H. Shevchenko,* with the articles of Stebun, Acad. O. Biletskyj, O. Paradyskyj, A. Bronskyj, V. Masalskyj, etc. followed the line of the Moscow *Pravda* of March 6, 1939, according to which the poetry of Shevchenko reflected the ideas of the Russian Revolutionary democracy of the 60's. At this period the official study of Shevchenko was under the "inspiration" of the Russian Marxist literary scholar, N. F. Belchikov, who published in 1939 a volume, *T. Shevchenko. A critical and biographical sketch.* Moscow. At the same time there appeared the volume of Marietta Shaginian, *Taras Shevchenko,* Moscow, 1941, which despite the official theses shows signs of freshness, especially in the details of Shevchenko's participation in the Aral expedition and indicates her acquaintance with the *Life of T. Shevchenko* written by P. Zaytsev and confiscated by the Soviet government in Lviv in 1939. But the second edition of the book by Shaginian in 1946 and also the *Taras Shevchenko* of Ye. Kyrylyuk had to change their attitude and proclaim Shevchenko as the godchild of the Russian critic, V. G. Belinsky, even though the latter really tried to stop the first *Kobzar* and denied the existence of an independent Ukrainian literary language. These literary authorities read into Shevchenko a love for the talented Russian people, especially for its poets and critics. In their opinion Shevchenko was equipped with a Marxian ideology.

The falsification of the study of Shevchenko reached its height in the Resolutions of the TsK KP(b)U in 1946. These demanded from

literary study the absolute necessity of proving the influence of the Russian revolutionary democrats on the creation of Shevchenko and his hatred for the Ukrainian nationalists. As a result of this Shevchenko deified his "teachers," Belinsky, Herzen, Chernyshevsky and Dobrolyubov and owed to them his realistic attitude. These resolutions were carried out in the volume of D. Kopystya, *Shevchenko in documents and materials*, State Publishing House, Kiev, 1950 and also by Kyrylyuk, O. Mazurkevych, Polishchuk, Pilhuk, Dmyterko, etc.

In this way the Soviet study of Shevchenko in the 1950's is executing the orders of the Russian gendarmerie of the 1840's. They, to find ways of defence against the Ukrainian consciousness, drew up the outlines of the new imperialistic policy: to order scholars not to give "a predominance ot love for their native region over their love for the imperial fatherland, and to reject everything that could injure this last love," (the plan of Count Alexis Orlov, chief of the corps of Gendarmes, offered to Tsar Nicholas I after the condemnation of Shevchenko in 1847). Prof. Hlobenko concludes that by these tactics the study of Shevchenko in the UkSSR has again been forced into a blind alley.

ПРИМІТКИ

[1] Про переймання в большевицькому трактувванні старої публіцистичної традиції інтерпретувати постать Шевченка писав В. Петров: „Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття". „Науково-Літературознавчий Збірник", II, 1946, і „Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства", УВАН, 1946. Доводиться пошкодувати, що в першій статті, надзвичайно цікавій своєю концепцією, лише побіжно говориться про „співробітництво" і „мирне співжиття" в Академії представників двох ґенерацій.

А тим часом представник „нової ґенерації" проф. П. Зайцев оцінював працю над Шевченковим „Журналом" С. Єфремова, колись найвидатнішого представника народницької, публіцистичної методи („аматора" в шевченкознавстві, за висловом В. Петрова), як „взірець видань науково академічного типу" („Повне видання творів Т. Шевченка, том X, Варшава 1936, стор. 328), а про академічне видання листів поета, головним редактором якого був той же акад. С. Єфремов, писав: „Мало який народ може похвалитися таким добрим і так докладно скоментованим виданням листів своїх великих письменників, як це видання листів Шевченка" (там же, том XI, Варшава 1935, стор. 5). Отже, „проблема розмежування" двох поколінь літературознавців, треба гадати, не була розв'язана так чітко, як твердить автор. Життя, природно, внесло деякі поправки і в надзвичайно цікаво накреслену проф. В. Петровим схему в статті „Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства", хоча б тим, що в останні роки у совєтських авторів не прийнято говорити про „малу освіту" Шевченка або про відірваність його на засланні від освічених людей. Отже лінія: від Єфремова до большевицької інтерпретації Шевченка — не виглядає вже тепер такою виразною, як вона здавалася покійному дослідникові.

[2] Зокрема П. Богацький, „Нове про Т. Шевченка". „Літературно-Науковий Вісник", V-VI, 1927, а особливо численні статті й бібліографічні вказівки при них у „Повному виданні творів Тараса Шевченка" Українського Наукового Інституту (Варшава—Львів) за редакцією П. Зайцева.

[3] Редакційна Колегія: акад. О. Білецький, М. Геппнер, Д. Копиця, О. Корнійчук, С. Маслов, П. Попов, Ф. Редько, М. Рильський, П. Тичина (том I обіймав поезії 1837-1847 рр.).

[4] Однак згадки про „вплив на поета, в початковий період його діяльности, деяких націоналістичних істориків" і под. знаходимо і в виданнях 1948-1949 рр.

[5] Намагання Бєльчікова за всяку ціну зблизити Шевченка з Бєлінським виявляється насамперед у постійних натягнутих зіставленнях, щоб довести близькість їх поглядів. Картаючи вихватки часопису „Сын Отечества" (ч. 29, 1840) проти української мови (стор. 36), він, цілковито замовчує аналогічні висловлювання Бєлінського. Найгірше ж виглядає притягнення Бєлінського до оцінки Шевченкового „Сну" (1844 р.). Бєльчіков пише: „Антиурядовий революційний сенс сатири скоро схопили й сучасники. Бєлінський, наприклад, безпомилково вбачав у „Сні" засудження царя й цариці, про що й писав Анненкову на початку грудня 1847 р.". Далі Бєльчіков наводить захоплену оцінку цієї поеми „радикально настроєним" студентом В. П. Маслієм у листі до Шевченка з 10 вересня 1859 р., кажучи, що він **„так само, як і Бєлінський,** розцінив цю поему" (стор. 105). Тим часом це ж у цьому багато разів цитованому листі до П. Анненкова Бєлінський за „Сон" не тільки непристойно лає засланого вже тоді поета, кажучи між іншим: „Я не читав цих пасквілів і ніхто з моїх знайомих їх не читав", — але й схвалює заслання Шевченка: „Мені не шкода його:

бувши його суддею, я зробив би не менше"... („П. В. Анненков и его друзья 1835-1885", Петербурґ 1892, стор. 604-606).

[6] Ми чекаємо аналізи помилок суто-біографічного характеру у Шаґінян зробленої фахівцем-біографом Шевченка, зокрема в зв'язку з видрукуванням праці проф. П. Зайцева „Життя Тараса Шевченка".

[7] „Поетом цікавилися, його приймали гостинно і такі маґнати, як Тарнавський або Репнін, і дрібнопомісні, як Забіла або Афанасьєв-Чужбинський" (том V, стор. 12).

[8] Їх зібрав І. Кревецький у статті „Корифеї російської критики і українське письменство. 1. В. Г. Бєлінський". „ЛНВісник", II і IV. 1905. Окремо — Львів 1905.

[9] „П. В. Анненков и его друзья 1835-1885". Петербурґ 1892, стор. 604-606.

ЗМІСТ

CONTENTS